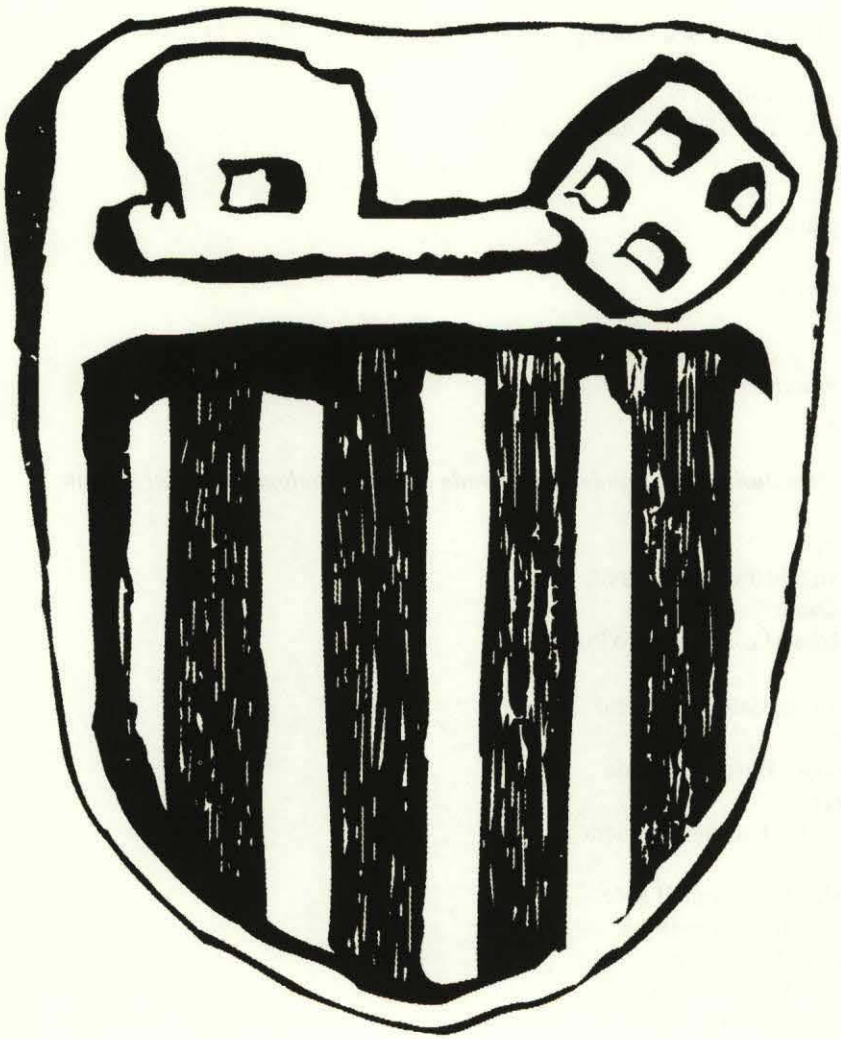
Tèrra Aranesa



IJ Epòca - nº 8 - 2009

Conselh de Redaccion:
Ròsa Maria Salgueiro Pujós

Correccion:
Ròsa Maria Salgueiro Pujós
Frederic Vergés Bartau

Difusion:
Mn.Jusèp Amiell, Javier Bordes, Arturo Calbetó, Angelina Cases, Lissa Escala, Ròsa Maria Salgueiro, Lourdes Santacruz

Edite:
Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Imprimís e dessenh:
Anfigraf S.A. / Publi&Graf. Alèxia Grustan

Tiratge:
500 exemplars

Prumèra edicion:
Junh 2009

Depaus Legau:
L-1045-09

Membres dera Junta dera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran:

Presidenta:
Angelina Cases Andreu
Vicepresidenta:
Ròsa Maria Salgueiro Pujós
Secretari:
Arturo Calbetó Calbetó
Tresaurèr:
Javier Bordes Claveria
Compdaire:
Carlos Fañanas Aguilera
Vocaus:
Mn. Jusèp Amiell Solé
Claudi Aventin Boya
Lissa Escala Lara
José Moga España
Elisa Ros Barbosa
Lourdes Santacruz Alís

Edite:

FONDACION MUSÈU ETNOLOGIC DERA VAL D'ARAN

Tamb eth supòrt deth:

Conselh Generau d'Aran

Generalitat de Catalunya
Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran

INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCS

Programa entara creacion dera Oficina Occitan en Catalonha
Generalitat de Catalunya
Departament de la Vicepresidència
Secretaria de Política Lingüística

Somari

Presentacion:

Sindic dera Val d'Aran *9*

Presidenta dera Fondacion *11*

Activitat:

Era Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran *15*

Seccions:

Lengua Viua *19*

Amics de Montgarri *25*

Articles:

Cartes des sègles XVIII e XIX, cedides per Joan Francés Pena Clarasò de çò de Paulet d'Arties.
Angelina Cases Andreu *29*

Er ahèr des mòles.
Lourdes Santacruz Alis *39*

Prumèr concors e hèira comarcau de bestiar dera Val d'Aran. A celebrar en Vielha eth 8 d'octobre de 1950.
Mª Pau Gómez Ferrer *43*

En tot hèr ua uelhada retrospectiva sus quauqui capítols dera Queremònia.
Frederic Vergés Bartau *51*

Jaime I eth conqueridor e Aran.
Lourdes Santacruz Alis *55*

Flotatge dera husta, Garona enjós. Es carrassèrs.
Mn. Jusèp Amiell Solé *63*

Es origens des gòis e Sant Blas.
Dolors Beso Ates *77*

Camins istorics dera Val d'Aran.
Elisa Ros Barbosa. *83*

Es opinions expresades enes articles son exclusives des sòns autors.

Presentacions

M'agradarie de començar aguest prològ en tot arregraïr eth prètzhèt des que possen Tèrra Aranesa, pr'amor qu'ei un reflèxe der esfòrç de tot un corròp de persones ath servici deth sòn país, era sua identitat e er estudi des valors, usatges e costums que s'i desvolopen e que l'an caracterizat ath long des sègles. Aguest numerò qu'auetz enes mans que n'ei un bon recuelh paradigmatic: lengua, autogovèrn, agricultura, patrimòni, vida privada, ahèrs toti que tracen era rota istorica d'Aran e que ne determinen era sua significança actuau en encastre d'un mon cada còp mès interconnectat.

Era experiéncia e eth coneishement, amassa damb eth compromís public de besonh, an estat es ingredients basics d'elaboracion des trabalhs publicats e sus es quaus animi a hèr-ne ua lectura atenta, pr'amor que mos apròpen a çò de mès prigond que mos apertien coma pòble e apontèle coma basa segura d'un relat pròpri e d'un futur partejat. Es articles refortilhen, ath delà, era nòsta guardada mès curiosa e analitica, mès descriptiva e susprenenta, que campe çò que tròbe ara lum pròpria d'a on a gessut, en un magnific exercici que va mès enlà dera simpla observacion heireda e fenianta.

E passe tot soent qu'era reflexion intellectuau ineludibla complemente era sua activitat damb ua accion diligenta e decisiua. Totun, mès qu'era accion, er activisme desinteressat de Lengua Viua, seccion dera Fondacion Privada deth Musèu Etnologic dera Val d'Aran, a permetut de bastir ua escultura ara lengua e era cultura d'Aran, òbra d'Andrè Ricard, qu'a estat plaçada ena renauida plaça deth Conselh Generau d'Aran e qu'auem podut inaugurar en octobre de 2008.

Aguest emplaçament non ei pas casuau, ei ua mòstra deth fòrt simbolisme identitari qu'era escultura a aquerit coma simbèu de país e que sagète eth prètzhèt deth collectiu damb era corsa que li da nòm, *Aran per sa Lengua*, pendent es darrèri quinze ans. Ei eth simbèu que represente a toti es aranesi, independentament dera sua provenença e origina, e que les manten arraïtzadi en hons dera tèrra, dera Tèrra Aranesa, entà campar mès tà naut e somar es volentats mès enlà des individualitats, coma aqueres hlames que s'amassen entà lheuar-se entà tostemp.

Francés X. Boya Alós
Sindic d'Aran

Presentacion "Tèrra Aranesa 8"

Ei un plaser presentar-vos aguest **ueitau** exemplar de **Tèrra Aranesa** sus aspèctes diuèrsi dera istòria e es ahèrs des persones qu'an viscut en Aran.

En nòm dera Fondacion voi balhar es gràcies a totes es persones qu'an collaborat d'ua forma altruïsta en tot aportar-mos es sòns coneishements reflectidi enes articles d'aguesta revista, sense eth sòn supòrt non aurie estat pas possible era sua edicion.

Ena prumèra part dera revista traparatz un explic dera Fondacion e , des dues seccions: Amics de Montgarri e Lengua Viua. Era dusau part ei formada pes articles de persones coneishedores dera istòria deth nòste país.

Passejar peth passat ena lectura d'aguesti articles compòrte eth plasèr deth rebrembe, dera recuperacion des hèts des que viueren en aguesta tèrra barrada ath long deth temps entre nautes serralades qu'an servit entà sauvaguardar e mantíer era personalitat d'Aran, bastida de signes tan significatius coma ei era lengua e cultura sociau pròpria e diferenciada. Ena sua gent, frut d'un patrimòni istoric acumulat ath pas des sègles, i viu de sòrta diferenta dera rèsta des païsi vesins un sens de comunautat, en tot èster aguest un des aspèctes que constitusissen era essència viua qu'eth pòble aranés tracte de deféner cada dia tamb mès in e tamb era mès prigonda conviccion.

Feliciti ara maxima institucion deth nòste país, eth Conselh Generau, eth sòn interés entara recuperacion e promocion der auviatge culturau dera nòsta tèrra e arregraïsqui eth sòn emparament e ajuda entara publicacion d'aguesta revista.

Angelina Cases Andreu
Presidenta dera Fondacion Privada
Musèu Etnologic dera Val d'Aran


Activitat

Era Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Angelina Cases
Presidenta Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Eth dia 28 de junh, entàs 19 ores, ena sedença deth Musèu Etnologic dera Val d'Aran, se presentèc era revista **Tèrra Aranesa nº 7** tamb era assisténcia deth Mgfic. Sindic d'Aran, Sr. Francés Boya, era vicepresidenta dera Fondacion e responsabla dera revista, Sra. Ròsa Maria Salgueiro, qu'expliquèc era sua composicion e es membres dera Fondacion. Tanben se despartiren es Estatuts modificadi e editadi enguan.



Hònt: Fondacion Privada deth Musèu Etnologic Val d'Aran

"15 ans pera Lengua" siguec eth títol dera **exposicion**, organizada pera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran, que se desvolopèc ena sala d'actes deh Conselh Generau deth 26 de junhsèga enquiath 16 de seteme de 2008.

Er acte d'inauguracion auec lòc eth dia 26 de junhsèga entàs 19,30 ores ena sala d'actes deth Conselh Generau tamb era assisténcia deth Sindic d'Aran, de diuèrsi conselhèrs e bailes, membres dera Fondacion e de nombrosi amigues e amics aranesi. Comencèc tamb es paraules dera presidenta qu'en sòn parlament remerquèc era intencion dera exposicion de dar a conéisher eth trabalh qu'a hèt Lengua Viua, seccion dera Fondacion. Tanben arregraïc a totes es persones que i auien collaborat en tot aportar fòtos e materiaus diuèrsi.



Hònt: Fondacion Privada deth Musèu Etnologic Val d'Aran

Dempús eth Sindic d'Aran, Sr. Francés Boya, arregraïc ara Fondacion eth sòn trabalh pera lengua e cultura d'Aran.

Era exposicion ère compausada de panèus de fotografies des corses que pendent 15 ans a organizat Lengua Viua, cada darrèr dimenge de juriòl entà possar er usatge sociau der aranés. Tanben s'i mostrauen materiaus que Lengua Viua a comercializat aguesti ans entà amiar d'autes activitats: serades teatraus, lectures de tèxtes literaris entà Sant Jòrdi e sustot eth bastiment d'ua escultura en aumenatge ara nòsta lengua.

Er acte acabèc, dempús dera visita ara exposicion, tamb un aperitiu e cava aufrits pera Fondacion.



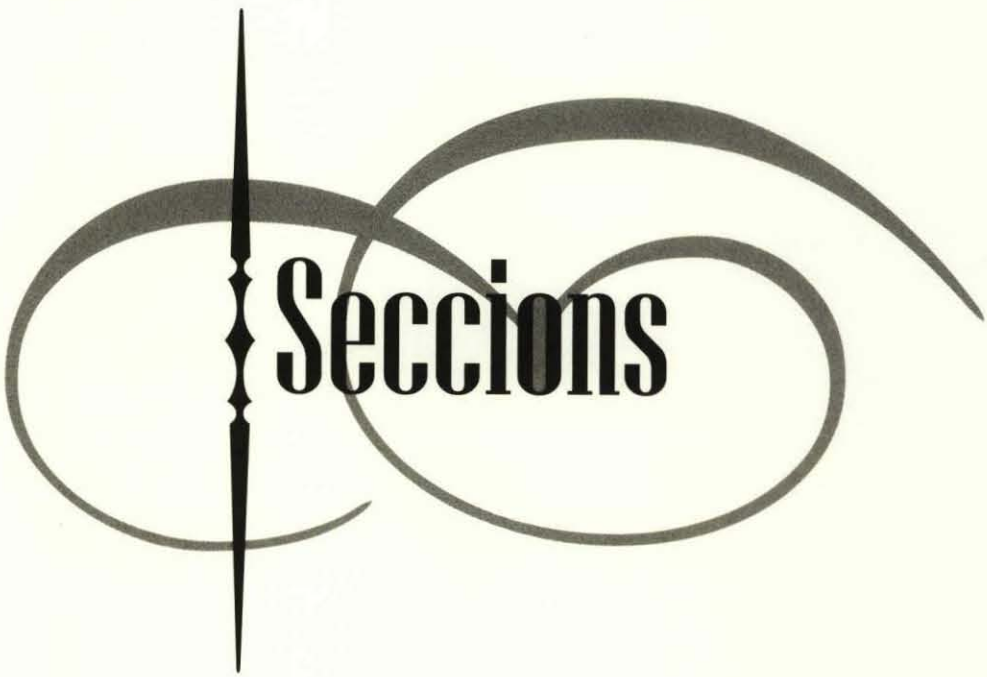
Hònt: Fondacion Privada deth Musèu Etnologic Val d'Aran

Eth dia 6 de deseme auec lòc era amasada deth Plen deth Patronat ena Sala de Plens der Ajuntament de Vielha entara renovacion estatutària des cargues deth Patronat.
S'elegiren :
Angelina Cases Andreu. Presidenta
Ròsa Maria Salgueiro Pujós. Vicepresidenta
Arturo Calbetò Calbetò. Secretari
Carlos Fañanas Aguilera. Compdaire
Javier Bòrdes Claveria. Tresaurèr
Elisa Ros Barbosa. Vocau
Lissa Escala Lara. Vocau
José Mòga España. Vocau
Mn. Jusèp Amiell Solé. Vocau
Lourdes Santacruz Alís. Vocau
Claudi Aventin Boya. Vocau

Demoram poder contunhar trabalhant tamb fòrça illusion entà amiar entà dauant es objectius dera Fondacion.



Hònt: Fondacion Privada deth Musèu Etnologic Val d'Aran


Seccions

Lengua Viua

Lissa Escala Lara

Er an 2008 a estat un an de hestejaments entà Lengua Viua en complir-se eth quinzau aniversari dera creacion dera Corsa Aran per sa Lengua, que consideram tanben coma eth neishement deth pròpri collectiu, maugrat qu'aguest se constituïe bèth temps abantes. Lengua Viua auie auançat dejà, tath sòn detzau aniversari, eth projècte de bastiment d'ua escultura-monument ara lengua e cultura araneses, qu'auie creat, per encargue deth collectiu, ath prestigiós dessenhaire André Ricard, d'origina aranesa, que per estima ara tèrra dera sua mair acceptèc de bon grad era iniciativa. En tot presentar era maqueta grana dera escultura, qu'auie finançat era Caisha de Pensions, e qu'ara ei depausada en Musèu dera Val d'Aran, eth collectiu remerquèc dejà alavetz era sua intencion de quilhar-la, entath sòn quinzau aniversari. Auíem atau cinc ans peth deuant entà cercar eth finançament de besonh. Dejà a compdar deth prumèr moment s'artenhec era cession de franc deth dessenh dera escultura, autant coma des drets de reproduccion dera madeisha, e tanben era pèira de besonh entà bastir-la, qu'aufric ath Collectiu era peirèra de Les, proprietat de Jaume Llauradó. Lengua Viua comencèc alavetz es gestions damb er Ajuntament de Vielha tà trobar un endret a on plaçar-la, e aguest prepausèc es terrens dera antica casèrna militara, qu'er Ajuntament volie urbanizar, ua idèa que siguec acordada damb eth consens de toti.

Damb cinc ans de temps e damb es desparières activitats deth Collectiu, com es serades teatraus, es vendes de materiau tara corsa e tara hèira de Vielha, confiàuem d'arténher es lèu 100.000 euros en qué iniciaument s'auie pressupostat era òbra.

Entà difóner era iniciativa, eth Collectiu encarguèc tres centes reproduccions dera maqueta dera escultura, en aguest cas de 20



Hònt: Val Color

centimètres de nautada, que se veneren a 60 euros era unitat entà atau acréisher eth compde dubèrt tath bastiment dera escultura. N'aqueriren ua bona quantitat diuèrses entitats e empreses, com eth Conselh Generau d'Aran, Baqueira Beret, eth Patronat de Turisme Terres de Lleida,Torisme Val d'Aran e eth Grèmi d'Ostalaria dera Val d'Aran qu'organizèc un sopar tara requècta de hons tara escultura e tanben nombrosi particulars, otèls e restaurants que, atau coma les auie demanat eth Collectiu, la placèren en un lòc vedible des sòns establiments entà difóner atau era iniciativa.

Quan s'apropaue era data, tà darrèrs deth 2007, hérem er encargue deth bastiment, maugrat qu'encara non compdàuem damb era totalitat deth finançament de besonh, damb er objectiu qu'era escultura siguesse prèsta entara corsa, en mes de junhsèga.
Un viatge encargada era òbra, calie tornar a cercar un lòc tath sòn plaçament, pr'amor que finaument, en cinc ans non s'auie bastit eth plan parciau previst enes terrens dera antica casèrna militara de Vielha a on iniciaument se mos auie suggerit que la placèssem per part des dus equips de govèrn que i auie auut, en aqueth temps, en Ajuntament. Dempús d'auer dat eth torn ath pòble der un ar aute cap, era junta deth Collectiu, damb eth conselh tecnic de besonh der arquitècte Suso Filloy que tostemp aufric assesorament ath collectiu, decidic qu'eth miellhor endret, en lòc dera antica casèrna, ère era plaça de deuant deth Conselh, pro centrau e damb enguarda panoramica des deth pònt de Vielha, tà qu'era escultura podesse èster vista autant pes vesins coma pes que visiten era Val d'Aran. Coneishedors der acòrd entre er Ajuntament e eth govèrn aranés, qu'aguest auie d'urbanizar es places qu'entornegen era sua sedença administrativa, alavetz calec hèr a arribar era prepausa ath Conselh, qu'iniciaument tanben suggeric d'auti plaçaments per considerar qu'es sòns sies mètres de nautada èren desmesurats tar endret que prepausàuem.

Un viatge analisades totes es possibilitats, era Junta de Lengua Viua tornaue a persutar ena prepausa e consideraue qu'era trigada dejà iniciaument, deuant dera sedença deth govèrn aranés, ère era mielhor tàs objectius que sajaue d'arténher, e atau ac acabèc vedent tanben era pròpria institucion dempús de hèr-ne quauqui diboishi. Eth Conselh auie de cercar, donc, eth finançament de besonh entà hèr era òbra dera plaça, que non ère cap includida enes sòns pressupòsti, e assumir ath delà, a demana deth Collectiu e coma contribucion ara bastenda, eth còst des fonaments dera escultura, qu'auíem pressupostat iniciauments en 8.000 euros e que higudi toti es capitols n'acabèren devenguent 15.800.
Hètes es formalitats de besonh, un viatge consignada era urbanizacion e demanat eth permís que calie ar Ajuntament de Vielha per part deth Conselh, pr'amor qu'ère ua plaça municipau, gessec a concors era òbra, que s'adjudiquèc fin finau ara empresa Valoriza per un totau de 254.000 euros sonque era prumèra fasa d'urbanizacion des places der entorn deth Conselh.

Era òbra que comencèc damb eth temps pro just, mès encara confiàuem que podesse èster prèsta tara corsa, ath temps qu'en Itàlia, e mès concrètaments en Carrara, s'escrinclauen es 24 tones dera pèira qu'auien gessut de Les eth mes de deseme de 2007.

En començar a estudiar es desparières partides deth bastiment dera escultura tanben comencèc a créisher eth pressupòst, e s'inicièc per part deth Collectiu era recèrca de subvencions tà afrontar es diferenti capítols dera òbra.

Compdàuem dejà damb ua plan bona basa, pr'amor qu'eth màger apòrt tath bastiment dera escultura auie estat, tanplan, er apòrt popular, que tostemp auie collaborat damb es activitats deth Collectiu damb ua responsa massiva e qu'a ajudat a Lengua Viua a seguir entà deuant. Sense era sua prumèra empara e sense es sues aportacions, eth Collectiu non aurie pas podut hèr possibla era iniciativa.



Hònt: Val Color

Eth capítol mens costiu d'arténher siguec eth der enlumenament dera òbra pressupostat en 11.000 euros qu'assumic, tanlèu que l'ac prepausèrem, era Fondacion Endesa. Calie corbir eth còst deth lheuament e plaçament des pèces de pèira, qu'encarguèrem ara madeisha empresa que hège era òbra dera plaça, damb un còst de 19.000 euros des quaus era Deputacion de Lleida n'aportèc 8.000, e eth plaçament deth veire ena basa dera escultura, que financèc era Fondacion Jesús Serra, que rapidament mos autregèc ua subvencion de 7.500 euros.
Dempús d'ua demana massiva a institucions e organismes deth país e de Catalonha, eth Collectiu artenhec ua auta subvencion dera Caisha de Pensions, que cada an auie hèt aportacions desparières enquia arténher a superar es 6.000 euros. Tanben i collaborèren quauqui ajuntaments, com eth de Naut Aran, Les e Canejan, que tanben ac auien hèt cada an, es de Vilamòs, e Vielha, e quauqu'ues des pedanies, com era de Bagergue , era màger part des quaus tanben auien collaborat damb lèu tota era rèsta d'Ajuntaments e pedanies ena crompa dera replica dera escultura. Tanben i heren apòrts extarordinaris quauqu'ues des autes entitats financères damb oficina en Vielha, coma eth BBVA e era Caixa de Catalunya, quauqui partits politics com eth PRAG e UA e quauques empreses deth país, coma era gestoria Gil e Subirà, Rocard Seris S.L,Germans Pagés, Farmacia Almansa, Hormigons Aranesi, Servis S.L, Calpe Mòbles, eth bar Urtau, Valoriza, Bodyesport, es costructores Filloy , Carlos Rodriguez, B. Puyol Excavacions, Milenium Cerdaña, era Escòla d'Esquí de Baqueira/Beret, e otèls coma eth Tuca,Tuc Blanc, Montarto, Vielha, Peña e Òrri.

Era manca d'ua part dera pèira entath cauçadat dera plaça, provenenta de China, e er espatracament dera maishina qu'escrincelaue era pèira en Itàlia heren a témer qu'era òbra non podesse èster acabada tara data iniciaument prevista, a despièch des esfòrci de toti es qu'interviegen ena òbra, çò que, damb pro desengust per part deth Collectiu, finaument passèc.
Lengua Viua ac auie sajat d'estacar tot: era òbra dera plaça, eth bastiment dera escultura e era dubertura d'ua exposicion commemorativa des quinze ans dera corsa qu'organizaue era Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran, dera quau Lengua Viua n'ei ua branca, a demana deth pròpri Collectiu. Tot qu'anaue redon perque, maugrat que de costum es exposicions dera Fondacion se hèn ena glèisa de Sant Joan d'Arties, enguan eth Conselh li auie demanat era sala entà plaçar-i era exposicion "Aran, Clavis Regni" que se volie tier dubèrta pendent un an. Ath sòn torn, eth Conselh aufrie ara Fondacion era possibilitat de hèr era exposicion de Lengua Viua ena sua antica sala de plens, qu'a pòrta d'accès tara madeisha plaça a on se plaçaue era escultura, çò qu'iniciaments, maugrat qu'era sala se vedie petita, semblèc pro avient entà junher-la damb era pròpria escultura. Eth dia abans dera corsa, eth 26 de junhsèga, damb fòrça afluéncia de public, s'inauguraue era exposicion damb un centenat de fotografíes e d'aute materiau diuèrs: postèrs, diptics, publicacions desparières, samarretes, pins, chapèus... dera corsa, as quaus higérem, en mens mesura, d'autes des activitats deth Collectiu, com eth teatre o es lectures literàries tà Sant Jòrdi. Dejà alavetz, pr'amor qu'era òbra non ère cap acabada, calie accedir pera entrada principau deth Conselh, çò qu'acabarie restant afluéncia de visitaires ara madeisha.



Hònt: Val Color

Era corsa Aran per sa Lengua 2008, coma ei tradicionau dejà eth darrèr dimenge de junhsèga, resultèc un viatge mès capitada, damb ua grana afluéncia de participaires en totes es gessudes dejà assolidades: Montgarri, Tredòs, Pòrt de Vielha, de mès en mès, era alistada des joeni, e Les. Dempús deth parlament deth Collectiu, coma tostemp reivindicatiu entath foment der usatge sociau der aranés, s'autregèc eth prèmi Lengua Viua ath grop musicau NADAU, que mos a

acompanhat en lèu totes es edicions dera Corsa. Un prèmi que se li autrejaue non sonque pr'amor que cedissen ua part de çò que guanhen as calandretes, es escòles mairaus en occitan, senon tanben pr'amor d'auer contribuït, a trauès dera sua musica, a assolidar eth sentiment de país entre era joenessa d'Aran.

Un dia pro simbolic, eth 8 d'agost deth 2008, se quilhèc era prumèra labada dera escultura corresponenta ath terçon d'Arties e Garòs, en un procès qu'auie calut mesurar e premanir eth dia abantes, e s'i anèren higent dejà era rèsta des labades dera prumèra part des sies terçons. Damb pro problèmes d'òbra, que calie resòlver a mesura, es dies 19 e 21 d'agost s'i plaçauen es sies labades deth dusau e tresau trams, enquia dar-la per acabada. Es pèces non i acabauen d'encastrar e i calie hèr encara un trabalh de polit, qu'assumic era empresa Eriasa, de Jaume Llauradó, que desplacèc entara Val d'Aran a tres des sòns mielhors obrèrs.



Hònt: Val Color



Hònt: Val Color



Hònt: Val Color

Tanben arribèren er escut e es letres dera basa, que se heren en acèr per part dera fòrja de Ramon Figueruelo Morelló, que tanben les aufric ath Collectiu, que dejà auie cambiat era frasa deth Nòbel occitan Frederic Mistral: "Qui ten era lengua ten era clau", lèma dera Fondacion deth Musèu, pera dera pròpria corsa: "Aran per sa Lengua", dempús de considerar que simbolizaue mielhor era volentat de bastenda per part deth pòble aranés dera escultura ara sua lengua pròpria. Calie acabar era basa dera escultura e ua part dera òbra dera plaça entà, fin finau, cercar era data tara sua inauguracion, qu'eth Collectiu sajaue d'acordar damb eth dessenhaire, e qu'ara fin non i poguec èster per motius de trabalh.

Eth dissabte 10 d'octobre siguec fin finau era data trigada. Se premanic un acte dubèrt a toti e qu'amassaue era inauguracion dera pròpria plaça per part deth Conselh e era dera escultua per part de Lengua Viua, que dejà auie demanat ath Conselh d'alongar era exposicion tà qu'es assistents la poguessen veir encara aqueth dia.

Lèu tres centes persones, maugrat que n'i auec fòrça que se desencusèren, pr'amor qu'ère un dia obrèr, assistiren tara inauguracion en ua vrespada de temps doç, pòc pròpri deth mes d'octobre ena Val d'Aran. Er acte se dauric damb eth parlament deth Collectiu, que repassaue eth desvolopament dera iniciativa de bastiment dera escultura e ne hège cession dera madeisha ath Conselh Generau d'Aran coma maxim representant deth pòble aranés, tà que se n'encuedèsse tostemp mès deth sòn manteniment.



Foto: Sr. André Ricard, dessenhaire des escultura.
Hònt: Val Color

Ara seguida auec lòc eth parlament deth dessenhaire André Ricard que, ena sua absséncia, liegec era sua fraia, Jeannette Ricard, que i assistic acompanhada deth sòn frair René e de Bruno Ricard, hilh deth dessenhaire, damb era sua familha. Ara seguida es joeni Alba Dedieu, Pau Perdices e Carla Rodríguez, es tres unics en Aran que hègen quinze ans aqueth mes, es madeishi qu'a era Corsa, liegeren era poesïa de mossen Condò Sambeat ara lengua aranesa. Dempús que Tònho Cuito interpretèsse quauques estròfes der Imne d'Aran damb eth bot, eth parlament deth sindic d'Aran, Paco Boya, que se mostraue convençut qu'era escultura devierie simbèu deth país, barraue er acte.

Lengua Viua aufrie as assistents un pin dera escultura, un punt de libre damb es drets lingüistics des aranesi e ua copa de bon cava qu'auien aufrit, ath sòn torn, entara inauguracion, es caves Gramona.

Pògui dies dempús Lengua Viua participaue ena caminada Occitania a pè, qu'amiaue endeuant era Chambra d'Òc, de Vinai, en Itàlia, d'a on auie gessut eth 30 d'agost, enquiara Val d'Aran, a on arribaue eth 7 de noveme, dempús de 70 dies de viatge e de 1.300 quilomètres a pè, damb er objectiu qu'era UNESCO declare era lengua occitana patrimòni mondiau dera umanitat. En tot remassar era sua demana, eth Collectiu metec en marcha ua recuelhuda de signatures entà higer-se ara iniciativa, e tanben presentèc ua mocion, autant ath plen deth Conselh com as Ajuntaments, entà qu'ac hessen parièr.

Eth Collectiu premanís era edicion d'un DVD damb imatges dera Corsa, deth teatre e er acte d'inauguracion dera escultura, e un aute damb dues des òbres de teatre estreades peth Collectiu e qu'an compdat damb ua subvencion dera Secretaria de Politica Lingüistica dera Generalitat, que s'aufriràn as estudis e bibliotèques d'Aran e que se poiràn veir ena naua exposicion dera Fondacion Privada deth Musèu dera Val d'Aran que se plaçarà ena glèisa de Sant Joan d'Arties aguest estiu que completarà era d'estant passat damb es fotografies dera Corsa 2008 e es der acte d'inauguracion dera escultura.
En tot arténher ua subvencion der Institut entath Desvolopament deth Naut Pirenèu e d'Aran, Lengua Viua tanben premanís era edicion de diboishi dera escultura, cedidi per Ricard Novell e Ezequiel Bordes.

Eth plaçament d'ua placa ena basa dera escultura, explicativa deth projècte, e a on

tanben s'i nomente as institucions qu'an collaborat ath sòn finançament, da per acabada ua iniciativa qu'entà Lengua Viua a estat, tanplan, un gòi d'amiar entà deuant, a despièch des dificultats, sustot de caractèr economic, entà poder-la finançar, qu'ara fin e damb pro esfòrç s'an acabat de resòlver.

Eth plen deth Conselh Generau d'Aran deth dimars 24 de hereuèr de 2009 aprovaue, per unanimitat des grops que i son representadi, era cession dera escultura ath Conselh Generau d'Aran ua iniciatiua que siguec vantada e arregraïda per toti.

Er objectiu de Lengua Viua a estat , e aquerò ei çò que mos a botjat tostemp, mostrar, a trauèr dera escultura, er amor deth pòble aranés ara sua lengua e cultura pròpria, e èm convençudi qu'aguesta atau ac testimoniarà entath futur.

En nòm deth collectiu Lengua Viua gràcies ath pòble aranés pera sua collaboracion pendent quinze ans.



Membres dera Junta de Lengua Viua
Hònt: Val Color.

Amics de Montgarri

Jusèp Moga España

Pendent er an 2008, es Amics de Montgarri, an amiat a tèrme diuèrsi trabalhs de manteniment deth Santuari e dera Rectoria, en tot retetar toti es cuberts der ensem e repassar era pintura dera husteria exterior.

Eth sòn prètzhèt d'encuedar-se tanben der entorn naturau deth Santuari, les a amiat a installar, com es darrèri ans, e pendent tot er ostiu, sies cabines igièniques entà atier es nombrosi visitants en aquera epòca der an, en tot protegir era natura.

Atau madeish e en tot persutar en desir de retornar ath conjunt deth Santuari eth son aspècte originau an procedit ath reemplaçament deth ciment de quauque parçan dera plaça, per un empeirat parion ath que s'i plaçèc e quauque an.

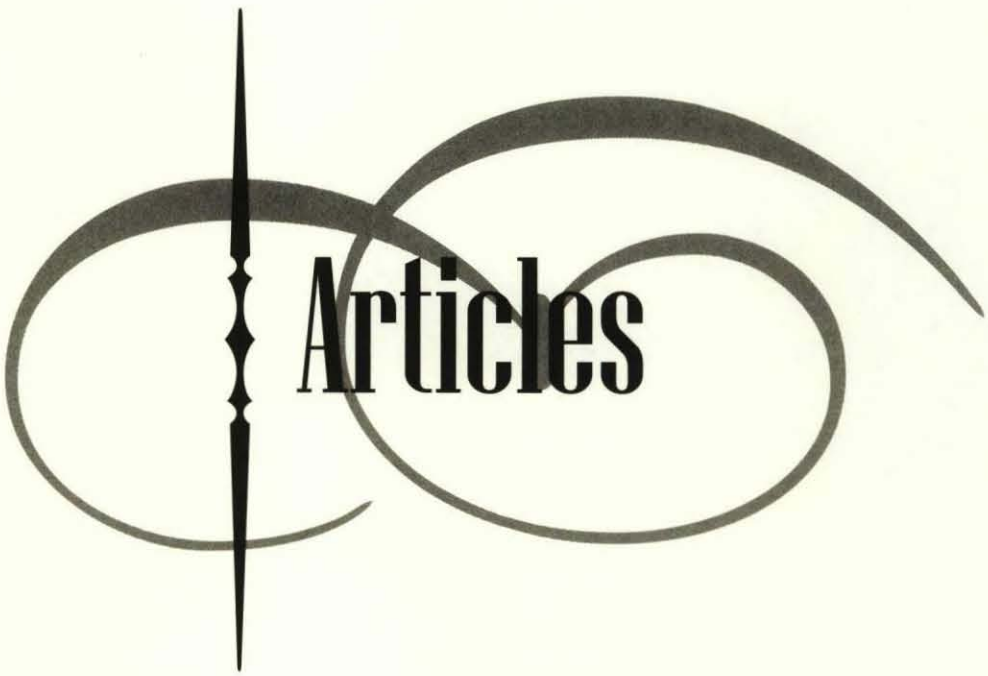
Montgarri, referent dera nòsta fe e dera nòsta istòria, mos demane seguir e tot trabalhar, atau ac volem hèr, compdant com enquiara, damb era ajuda e era generositat de toti es que tanben ac voletz.



Hònt : Amics de Montgarri



Hònt : Amics de Montgarri

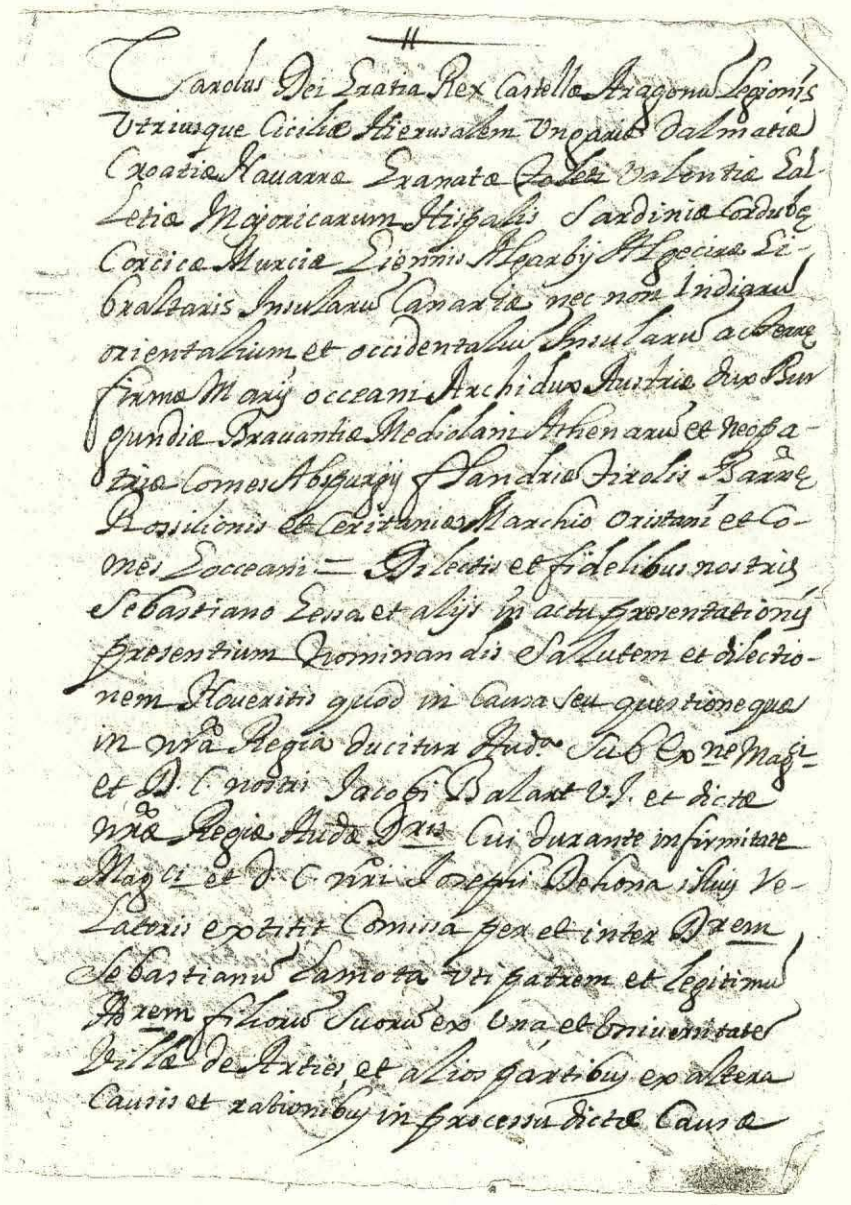

Articles

Cartes des sègles XVIII e XIX, cedides per Joan Francés Pena Clarasò de Çò de Paulet d'Arties

Transcrites per Angelina Cases Andreu

18-05-1711

Comunicacion dera Reiau Audiéncia de Barcelona dirigida a Sebastian Gessa, Isaac Benosa, Pere Joan Arjò e Blasi Arjò d'Arties, que demanen èster citats en ahèr judiciau enter Sebastian Lamota e eth pòble d'Arties, entà exprimir qu'an venut eth molin e "Pradicho" ath pòble d'Arties.



Carolus Dei Gratia Rex Castelle Aragonu Legionis Utriusque Cicilie Hierusalem Vngarie Dalmatie Croatie Nauarre Granate Toleti Valentie Gallecie Maioricarum Hispalis Sardinie Cordube Corcice Murcie Giennis Algarbij Algecire Gibraltaris Insularum Canarie nec non Indiarum orientalium et occidentalium Insularum ac terre firme Maris occeani Archidux Austrie Dux Burgundie Brauantie Mediolani Athenarum et Neopatrie Comes Abspurgij Flandrie Tirolis Barre Rossilionis et Cerritanie Marchio Oristani et Goceani = Dilectis et fidelibus nostris Sebastiano Gessa et alijs in actu Procerationis presentium Nominandis Salutem et dilectionem Nouerit quod in causa seu questione que in nra Regia Audiencia Studio Tabellionatus Mag.ci et D.ci nostri Jacobi Balast V.I. et dicte nre Regie Audiencie Dris cui durante infirmitate Mag.ci et D.ci nri Joseph Dehona illius Vicarius existit Commissa ex et inter Dnem Sebastianum Lamota Vicinatorem et Legitimum Dnem filiorum suorum ex una et Communitatem Ville de Arties et alios partibus ex altera Causis et rationibus in processu dicte Causa

deductis et contentis pro parte legitimi Sindici dicte Vniuersitatis Ville de Arties fuit oblata et in Scriptis humiliter presentata Supplicatio quedam thenoris sequentis. S. C. y R. Mag.t. A noticia de esta parte dela Vniuersitat y Singulares personas de Arties ha peruingut que Sebastia Lesa, Isach Benosa Pere Joan Arjo, y Blasi Arjo auian Venut a dita Vniuersitat lo Molí y preadito Contencios en la p.nt causa y axi Contra la defensa xatione euictionis en cas de Subcumbencia de dita Vniuersitat y demes (Logue nos creu Perço suplica los Sobredits Sian Citats en la present Causa y altres aqui conuinga en lo acte de citacio nomenadors y Condemnats una et eadem Sentencia en hauer de pagar y Satisfer a dita esta parte quid quid et quantum pati contingat xatione euictionis ab Condemnacio de gastos y despesas delalleg omnimodis Mode, ad minus brant en lo Compliment de Justicia offo &. Altissimus &. Pro de Palaces- Sollona Per Vere dicte Supplicationi vti juncta et rationi Consona benigne annuentes illam prouidend.o Remissimus dicto Mag.co Relatori per quem in ejus calce de g. Currentis mensis

et anni p.xo.uis.o exeritit quo d.o expedi.zentur
Litere petite. Ea p.ropt.ex dictam inseq.uentes
p.xo.uisione tenore p.resentiu.m vos citamus
Vobisq.z dicimus et Mandamus q.uatj.nus
diei decem et vjginti Secu.nd.e a die p.resen-
tationis p.resentiu.m Vobi faciende in antea
Continue numerandos per vos vel Vestr.os legitimos
P.rocuratores Compareatis Coram nobis et in dicta
Regia Aud.a Coram dicto Mag.co Relatore ad
respondendu.m Supplicationi p.redicte et alijs p.ro-
sequendu.m et Continuandu.m Causa eandem et
omnes et Singulos i.ttius actus usq.z ad Sen-
tentia.m definitiua.m inclusiue. Alio quin lapso
dicto Termino q.uo Vobis p.recise et peremptorie
assignamus nisi Comparueritis Ut p.rofertur
p.rocedetur in dicta Causa et ejus meritis p.ro
Ut Juris fuerit et rationis Vri absentia mali-
q.uo non obstante Vestra Contumatia exigente
Dat.a in n.ra Ciuitate Barin.e die 18 Mensis
Maij anno a Nat.e D.ni 1711.

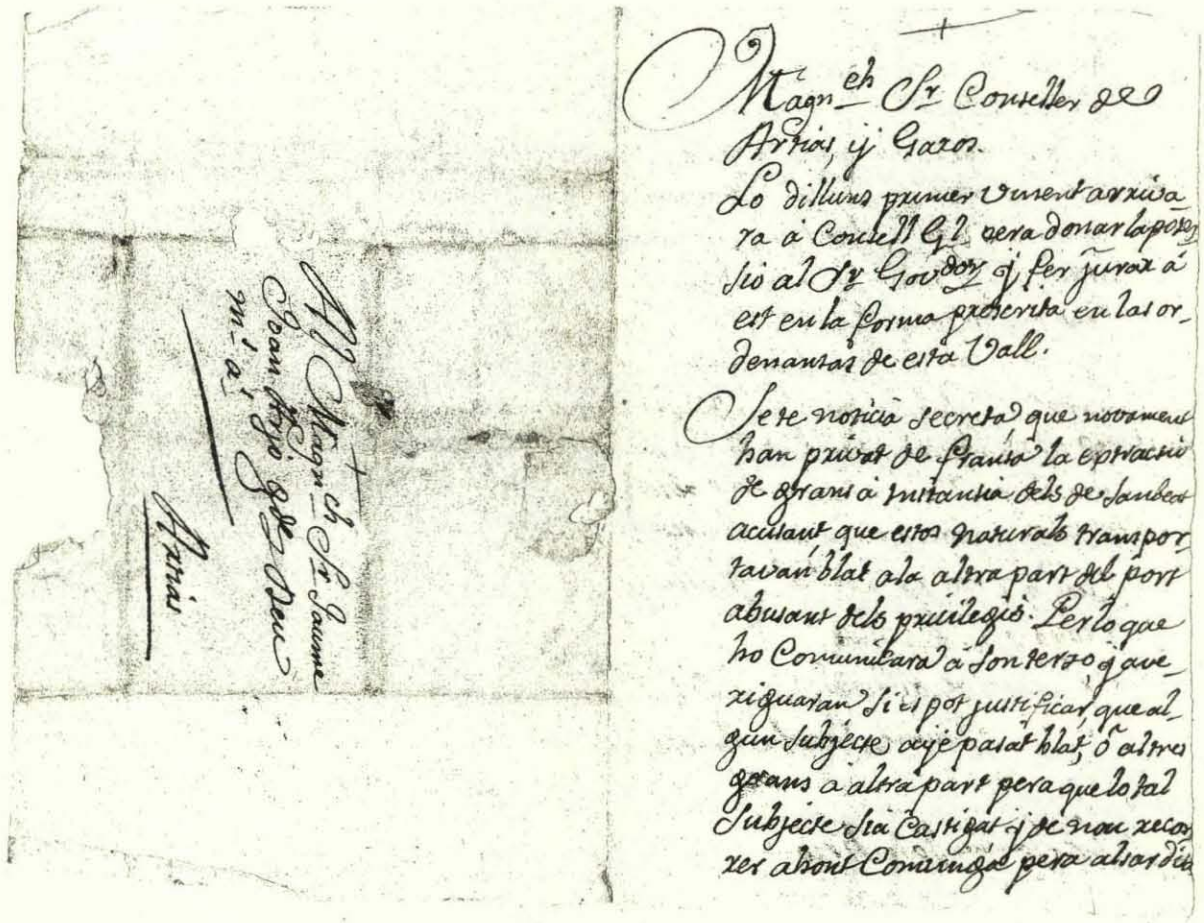
Don Laurentius Thomas y Costa Cancell.a

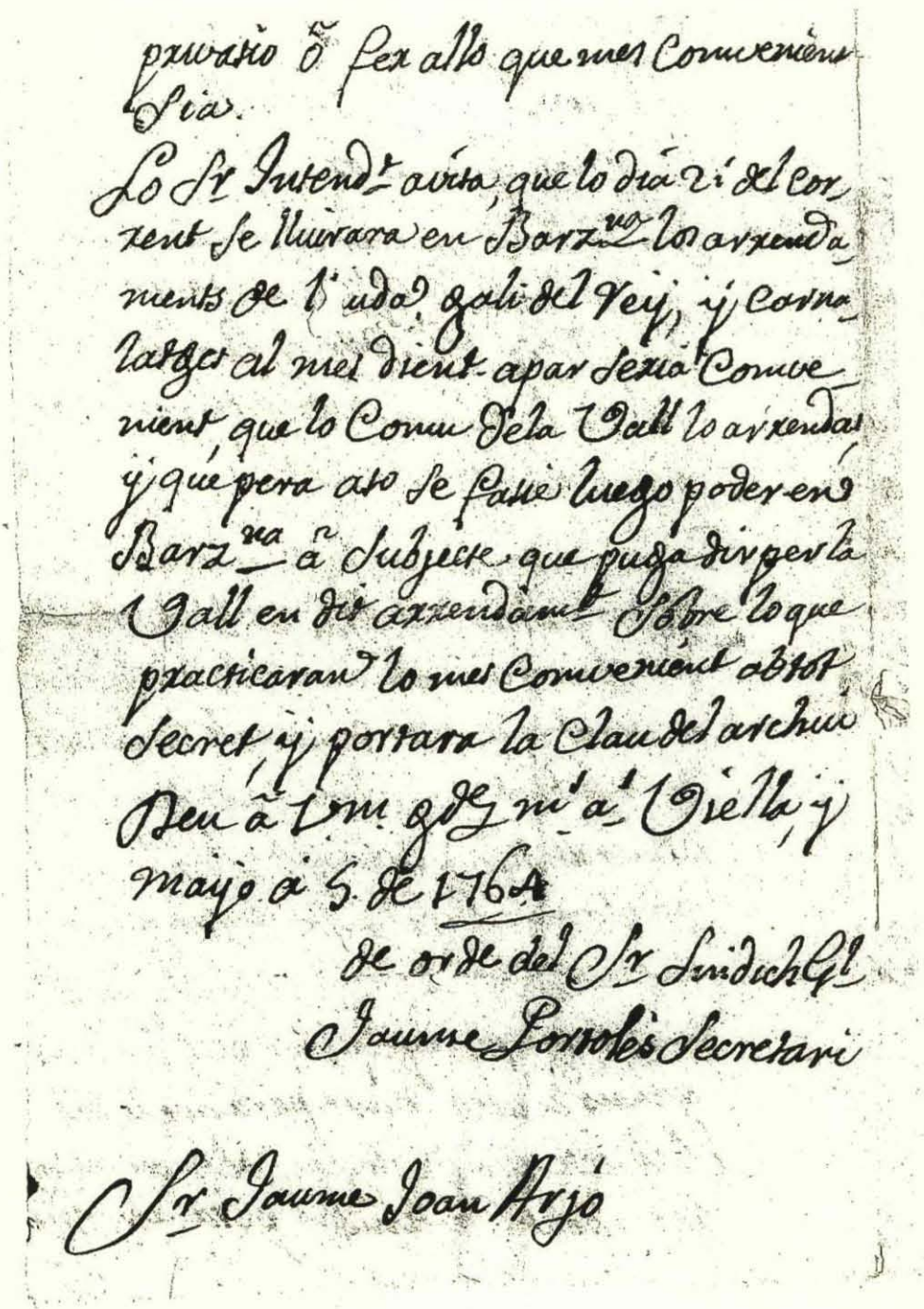
In Com.e iiij—
fol. xxviij—

Vt Balart
Sost.a p.ro Co Regio S. Mod.
Guilelmus Boson not.s
Concordat cum suo originali
Petrus Joseph. de Pere Mani not.s

5-05-1764

Carta ath Magnific Sr. Conselhèr d'Arties e Garòs, Sr. Jaume Joan Arjò, deth secretari Jaume Portolès, per orde deth Sr. Sindic Generau.
Li comunique qu'eth pròplèu deluns arribarà en Conselh Generau eth Sr. Governador entà préner possession e hèr eth jurament segont es formes prescrites enes ordenances dera Val d'Aran.
Tanben l'avise qu'an passat grans de França, Sant Beat, tar aute costat deth pòrt, abusant des privilègis e que cau qu'ac comunique ath sòn terçon e que descorbisque s'i a bèth subjècte qu'age passat blat o d'auti grans entà veir s'ac pòt justificar o que sigue castigat.
En darrèr paragraf avise qu'eth Sr. Intendent liurarà en Barcelona eth dia 21 deth corrent mes es arrendaments e que serie convenient qu'eth "Comu de la Vall" ac loguèsse e que se balhèsse poders tamb tot eth secret e que portarà era clau der archiu .





pruvasio õ fex allo que mes convenièns
sia.
Lo Sr Intend.t avisa, que lo dia 21 del cor-
rent se liurara en Barz.na los arxenda-
ments de l'uda. gali del Veij, ij corra-
latge al mes dient apar sexia conve-
nient, que lo Comu de la Vall lo arxendas
ij que pera aso se falie luego poder en
Barz.na à subjecte que puga dir per la
Vall en dit arxendam.t Sobre lo que
practicaran lo mes convenient abtot
secret ij portara la Clau del archiu
Deu à V.m. g.de m.s à Viella, ij
maijo à 5. de 1764
de ord.e del Sr Sindich Gl
Jaume Sorrolès Secretari

Sr Jaume Joan Arjó

16-04-1806

Carta tath Sr. Antòni Arjò d'Arties deth sòn hilh Antòni Arjò, qu'ei en Livorna, Itàlia, 3au companhia d'infanteria, ena guèrra contra es anglesi.

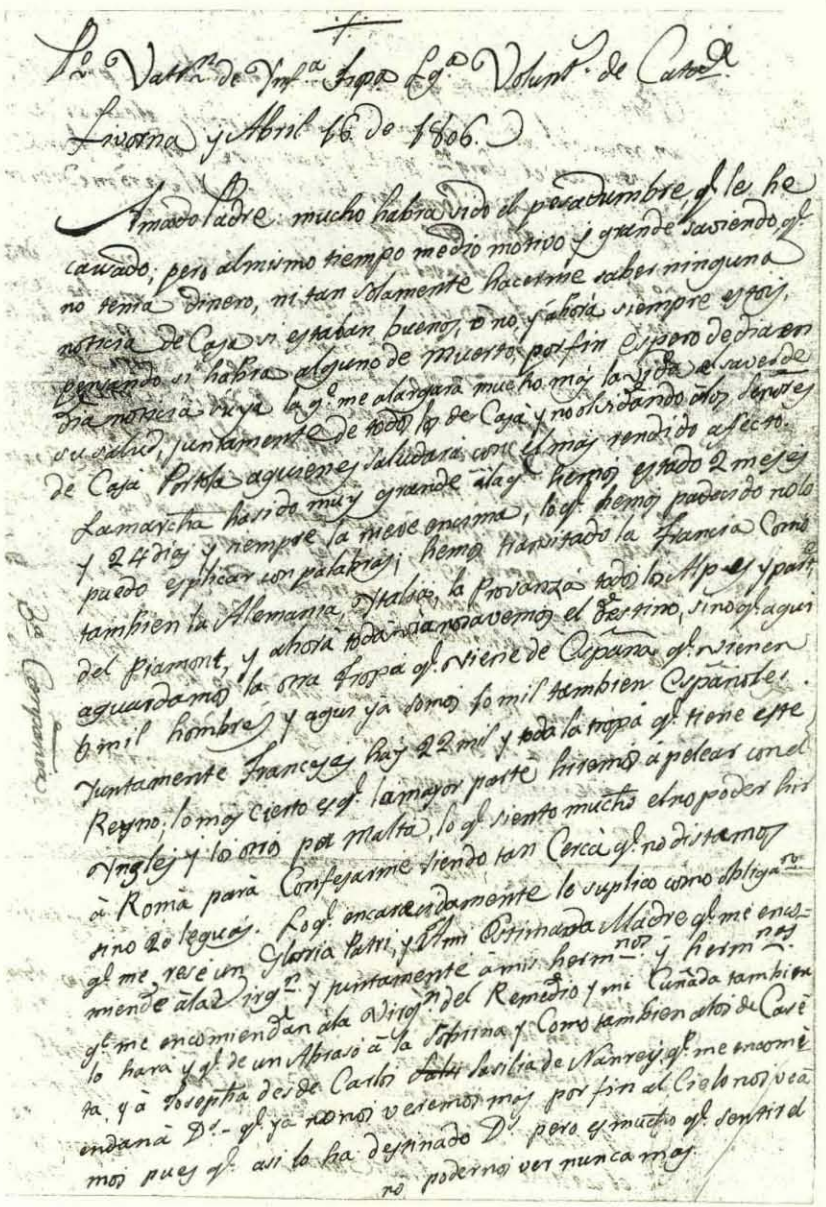
Li conde qu'a caminat pendent 2 mesi e 24 dies, tostemp tamb era nhèu dessús, en tot atravessar França, Alemania, Italia, era Provença, es Aups e part deth Piemont. Que non saben eth sòn destin e que son demorant d'autes tròpes que vien d'Espanha, eri son 10.000 e es francesi 22.000. Que regrete plan non poder anar tà Roma entà coheissar-se, pr'amor que son sonque a 20 legües. Les demane que l'encomanen ara Verge deth Remedi e que li prèguen un Glòria Patri. Conde tanben qu'a aprenut a escríuer tamb eth Sergent Major e qu'ara ei aprenent a compdar.

Ditz que i a 50.000 persones, judius, grècs, turcs e moros, que se'n maufiden un pialèr d'eri, que pensen que solet an vengut entà perder-les.

Que quan venguec era reina de Floréncia, ath sòn pas per Pisa i auec 25 persones que se n'arriren d'era e les van a "penjar".

Que quan li responguen non cau qu'afranquissen es cartes, pr'amor qu'ei de franc e que demore era sua responsa çò de més lèu possible.

Que demore non morir en aguesti 6 ans e preferís tornar tà casa a despièch d'entrar en un convent.



Livorna y Abril 16 de 1806.

Amado Padre: mucho habrá sido el pesadumbre, q.l le he causado, pero al mismo tiempo medio motivo y grande sazienda q.l no tenía dinero, ni tan solamente hacerme saber ninguna noticia de Casa: vi estaban buenos, o no, q.l sabría siempre y q.l viendo si había alguno de muerto, por fin espero de hacer otra mozera vuya la q.l me alargará mucho mas la vida, el saver de todos, juntamente de todos los de Casa y no olvidando otros deberes de Casa. Postra aquienes saludara, con el mas rendido afecto. La marcha haviá muy grande ala q.l hemos estado 2 meses y 24 dias y siempre la nieve encima, lo q.l hemos padecido no lo puedo explicar con palabras; hemos transitado la Francia como tambien la Alemania, Italia, la Provanza todos los Alps y parte del Piamont, y ahora todavia no savemos el destino, sino q.l aguardamos la otra tropa q.l viene de España q.l vienen juntamente Franceses hay 22 mil y toda la tropa q.l tiene este Reyno, lo mas cierto es q.l la mayor parte hiremos a pelear con el Ingles y lo creo por mallta, lo q.l siento mucho el no poder hir à Roma para confesarme viendo tan cerca q.l no distamos sino 20 leguas. Les q.l encarecidamente le suplico como obligan me rese un Gloria Patri y Ave Purissima Madre q.l me encomiende ala Virg.n y puntualmente à mis hermanos y hermanas q.l me encomiendan ala Virg.n del Remedio y mi Cuñada tambien lo hara y q.l de un Abraso à la Sobrina y Como tambien otro de Carè ta, y à Josepha desde Carlos hasta Isabela de Nanroy q.l me encomiende à Dios q.l ya nos veremos mas por fin al Cielo nos veà mos pues q.l asi lo ha destinado Dios pero es mucho q.l sentiré d no poderno ver nunca mas.

f.

Al dia 6 del corriente ysto fue la mañana de Pasqua presente un memor.l al Sr. Comandte para ver si podria alcansar de escrivir con el Sargto. Mar.l y lo alcanse, siendo asi q.e me vale alguna cosa: Como tambien q.e en Mataró me dieron la Esquadra ahora estoy aprendiendo de cuenta.

Lo q.e se passara al saver q.e aqui hay 60 mil Almas de Judios hay Griegos Turcos Moros los quales se recelan mucho de nosotros tambien se dice q.e hemos venido aqui para hechar los à perder. el dia 20 del mismo viene la Reyna de Florencia aqui para ver la Esposa q.e su Padre le ha mandado aqui y q.e el 24 q.e y dr.e se van ha hacer 24 Señores de la Villa de Pisa los quales hicieron alguna burla ala Dha Reyna quando passo por Pisa. Quando me escriva q.e no tengue las cartas por q.e aqui todos los tenemos Francos.

Nada mas me occurre entretanto D.s q.e de à su Mrd con la salud y felicidad q.e le desea su hde hijo q.e S.M.B.

Ante-Arriba

Por q.e mas le encarge q.e mi Madre no llore q.e haga como si no fuera su hijo. las lagrimas q.e estos dias derramo no tienen ponderacion el haver de morir en la mar. por q.e el Sng.r no desacupera à todos. Salud y à todos los de Casa y à mi Amabilissima Madre q.e ponga una poca de memoria dentro la Carta y de mi aqui tiene una aguja.

Y q.e despedida tan grande ha sido la nuestra à desgracia y vuelbo à repetir à fatal desgracia.

Quien de todo corazon le escribe y su Amado hijo Ante.o

Arriba

Saludara tambien à los de Freds. Q.e Padre Anto.o

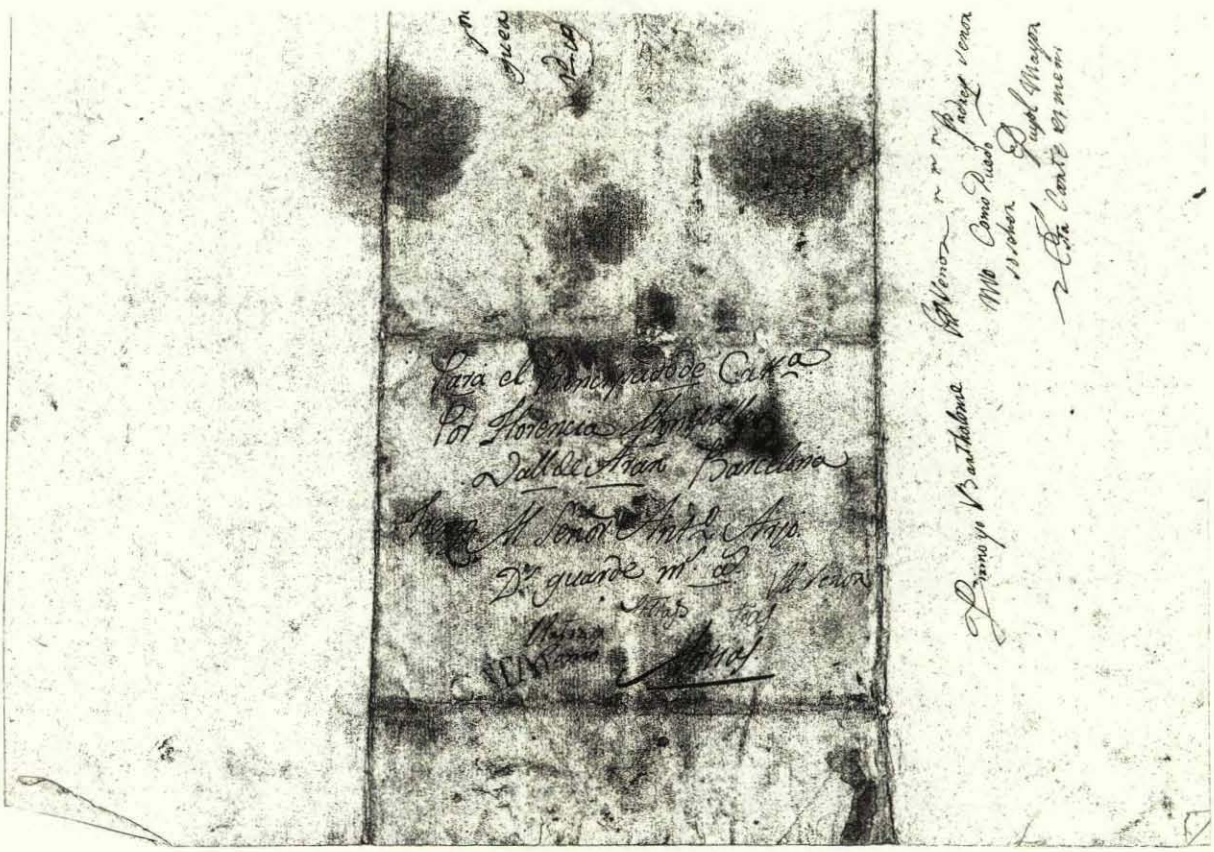
q.e me encomienden à D.s Padre al Cielo no

A Madre Madre Madre o reamos Arriba.

el ultimo à D.s Madre mio. respuestas

pronto.

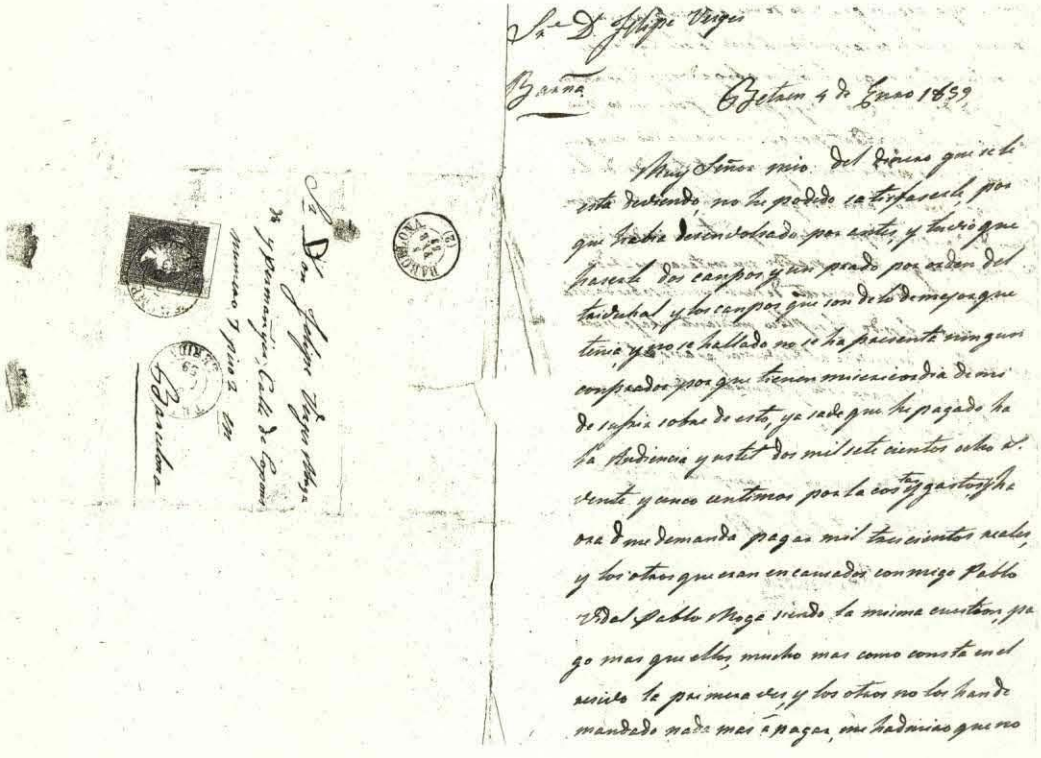
Los Castillos q.e se pierden dado el Caso q.e nuestra Comision sea por q.e aunq.e me hubiera de poner en un Convento la vocacion siempre la tengo ala Esplendor. No sea q.e ha.



4-01-1859

Carta tath Sr. Felipe Vergés Moga, avocat en Barcelona, deth Sr. José Tellosa de Betren. Li comunique que dejà a pagat ara Audiéncia e a eth era quantitat de 2.708,20 reiaus e qu'ara non pòt pagar 1.300 reiaus mès, e qu'es auti encausats Pablo Vidal e Pablo Moga, en tot èster era madeisha qüestion eri non an de pagar arren.

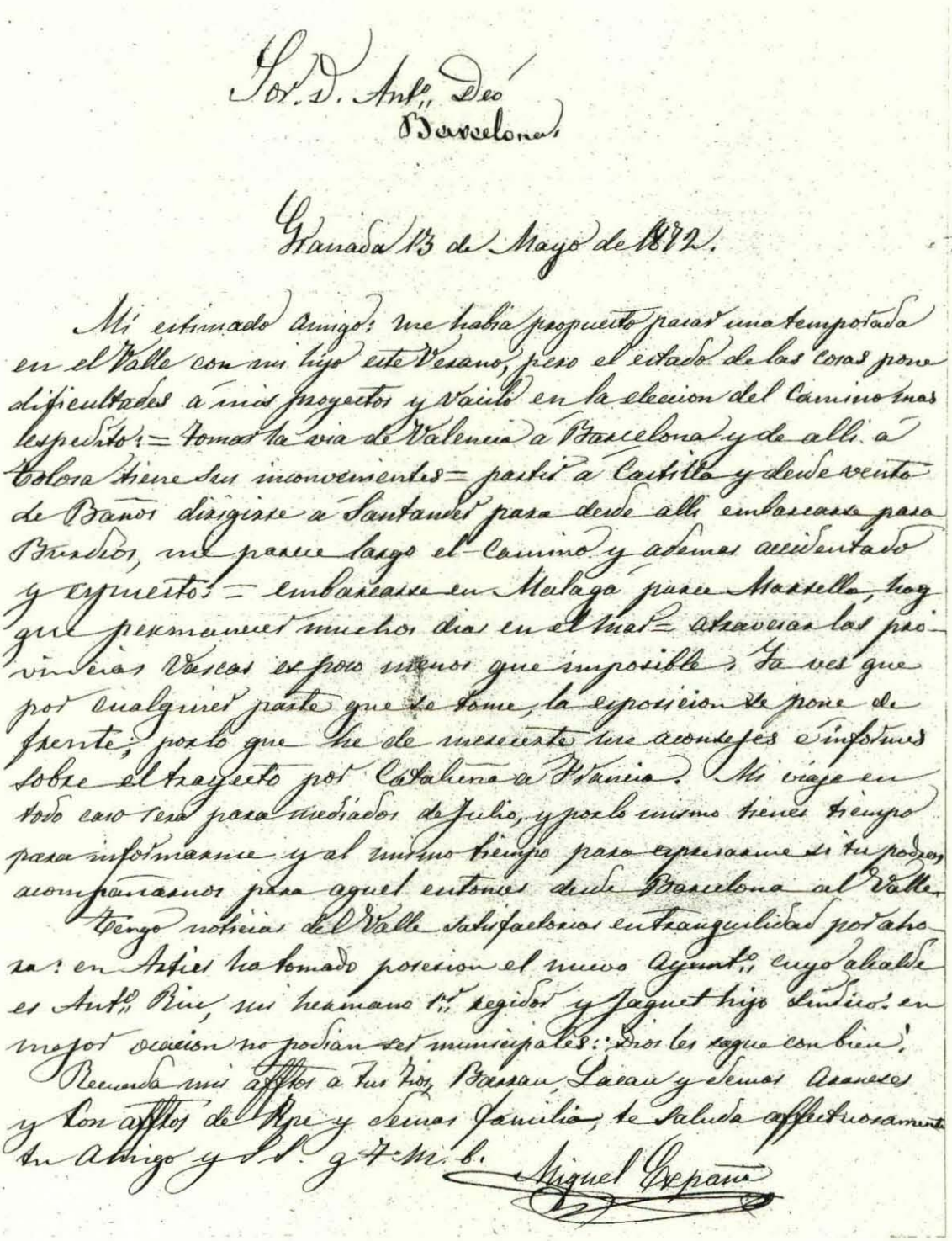
Demane que li hèsque ua rebaisha pr'amor qu'era sua hemna a mòrt de sentiment sus aguest ahèr, e qu'eth sòn hilh s'a de maridar e que sajarà de pagar bèth sò en mes de mai.



13-05-1872

Carta tath Sr Antòni Deò, que demore en Barcelona, deth Sr. Miguel España, que demore en Granada.
Li demane quina ei era rota mès avienta entà anar tara Val d'Aran tamb eth sòn hilh a passar ua tempsada en ostiu.
- Via Valéncia-Barcelona-Tolosa.
- Via Castilla-Venta de Baños-Santander e embarcar-se tà Burdeos.
- Embarcar-se en Malaga entà Marsella.

Tamben li demane s'eth poirà acompanhar-les entara Val d'Aran.
Li comunique qu'a notícies satisfactòries dera Val d'Aran, qu'en Arties a prenut possession eth nau Ajuntament. Eth Sr. Antòni Riu coma baile, eth sòn frair coma prumèr còsso e eth hilh deth Sr. Jaquet coma Sindic.
Entà acabar li da rebrembres tàs sòns amics aranesi.



Sor. D. Antº Deó
Barcelona

Granada 13 de Mayo de 1872.

Mi estimado amigo: me habia propuesto pasar una temporada en el Valle con mi hijo este Verano, pero el estado de las cosas pone dificultades á mis proyectos y vacilo en la eleccion del Camino mas espedito: = Tomar la via de Valencia á Barcelona y de allí á Tolosa tiene sus inconvenientes = pasar á Castilla y desde venta de Baños dirigirse á Santander para desde allí embarcarse para Burdeos, me parece largo el Camino y ademas accidentado y espuesto: = embarcarse en Malaga para Marsella, hay que permanecer muchos dias en el mar = atravesar las provincias Vascas es poco menos que imposible: la vez que por cualquier parte que se tome, la esposicion se pone de frente; por lo que he de merecerte tus consejos é informes sobre el trayecto por Cataluña á Francia. Mi viage en todo caso sera para mediados de Julio, y por lo mismo tienes tiempo para informarme y al mismo tiempo para espresarme si tu podras acompañarnos para aquel entonces desde Barcelona al Valle.

Tengo noticias del Valle satisfactorias en tranquilidad por ahora: en Arties ha tomado posesion el nuevo Ayuntº cuyo alcalde es Antº Riu, mi hermano tº regidor y Jaquet hijo síndico: en mejor ocasion no podian ser municipales: ¡Dios les saque con bien!

Recuerda mis afectos a tus Tios, Bassau, Lacau y demas Aranesa y los afectos de Pepe y demas familia, te saluda afectuosamente tu Amigo y S.S. q.s.m.b. Miguel España

Er ahèr des mòles

Lourdes Santacruz Alís

Hè un pialèr de temps en Arròs, un polit e petit pòble aranés plaçat ena solana ath pè deth serrat de Pietà, i viuie Martin, un gojatet escarrabilhat e desgordit com ua lèbe. Sa papa ère eth molièr dera mòla qu´eth pòble auie ath cant der arriu Varradòs.

Auie arribat dejà er ostiu e un maitin, plan d'ora, sa papa lo treiguec deth lhet entà que l´ajudèsse en sòn mestièr. Era vegilha de sers papa se metec seriós e atau li parlèc:

- Martin, lèu as d´apréner aguest mestièr. Dejà as dotze ans e que cau començar a premanir-te entà èster un òme de profit. Quan entenec que papa parlaue atau, Martin non comprenie pas ce que volie díder. Eth solet pensaue en filar de casa tamb un talhuc de pan e hormatge ena ua man e ua horona en era auta e anar a córrer, amassa tamb es auti mainatjòts, carrèrs ensús e enjós deth pòble e perder-se pes prats, camps o uarts en tot sajar de dar-li a bèth auderòt. Ère eth que mès ne tocaue: tamb es pès ben plaçadi en tèrra e en tot virar e en tot barrar un uelh apuntaue dirècte tath cap dera prauba bestioleta. Lèu jamès mancaue.

Mès ara auec d´esfaçar aqueri moments de glòria e tornar tara realitat e, espantoriat deuant dera seriositat des paraules de sa papa, solet artenhec a díder:

- Òc, òc- e era gòrja avalèc toti es sòns pensaments tamb era certetat que dilhèu auie acabat d´èster un gojat jogassèr e qu´a partir d´aguest moment serie ua auta causa.

E, maugrat era calor que se calaue pera hièstra dubèrta, que li entrèc heired enes uassi e en tot abraçar-se ad eth madeish entà dar-se calor e sentesse viu se dídec plan caperat dejós dera hlatsada:

- Martin, non sigues un colhoèra ara. Que non n´i a pas tà tant ! –

E demorèc dromit abraçat ara sua horona.

Anèc lèu a vestir-se e quan barrèren era pòrta de casa se metec a caminar darrèr de sa pair. Toti dus portauen ena esquia un morralet tamb eth minjar que sa mama les auie premanit. Entenec a lairar a Moret que, sense demanar permís, les seguie darrèr tamb eth cap ajocat. Eth mainatjòt se lo guardaue tamb estima e barrinaue que plan segur qu´eth canhòt tanpòc deuie d'enténer aguesta nauetat pr´amor que sabie que Martin jamès se lheuaue tara aubada e que tà non perder-se arren decedic seguir es passi deth sòn amic.

Cuelheren còsta enjós e lèu arribèren ena mòla. Es aigües ne de nets se caren - pensèc Martin- en enténer eth bronit metallic e sord der arriu Varradòs.
Encoriosit campaue tot açò que vedie. Ère eth prumèr còp qu´entraue laguens deth lòc a on son hège pas guaire que i trabalhaue sa papa. Era sua familha èren nauvengudi en pòble, ne didien ua casa naua e es vesins des autes cases, es vielhes e es fòrtes les déren permís entà poder demorar en Arròs sense auer dret as bens comunaus enquia passar un temps. Tamb es ortalécies, truhes, blat e milh que papa e mama semiauen en ua tèrra de pògui galins deth pòble podien neurir-se eri e quate gariòtes. Papa soniaue de poder crompar bèra vacòta mès de moment non auien pas dret as bens

comunaus des peishèus ne tanpòc era oportunitat de crompar cap de prat. Aguesti, es prats èren eth ben mès predat de quinsevolh casa.

- Mès auem auut plan sòrt de trapar papa trabalh ena mòla- plorinejaue tostemp mama en tot dauem compde a ua bona òlha quan èrem setiadi ena taula.

Papa comencèc a explicar-li tot çò qu´anauen trapant en entrar ena bastissa.

- Com pòs veir, Martin - senhalaue tamb era man - era mòla ei ua bastissa plan grana a on ua montura i pòt entrar cargat tamb es sacs de horment. En costat, ac ves? i a un cubèrt a on i poden demorar dus bèsties mès. Era mòla non ei pas nau e compde tamb dus volants que les calerie un cambi. Mès eth patron ditz qu´atau ja va- higec papa tamb preocupacion.

- E, papa, de qui ei aguesta mòla ?

- Ei deth pòble, ei a díder de toti es vesins mès era espleita deth molin eth Comun l´a autrejat, des de temps enlà hè mès de cent ans, ara familha dera casa mès fòrta deth pòble: es Arró Sobirà, de çò deth Senhor. A escambi dera espleita paguen ath comun ua punhèra per cada galin de gran molut.

- E es vesins an de pagar quaquarren tà poder mòler eth sòn gran?- demane Martin plan interessat en ua causa tan nauedosa.

- E bé! An de pagar ua punhèra talaments se mòlen ena mòla deth pòble com se van a ua auta d´un aute parçan .

- Moria! Ei ua injustícia, vertat?

- Pensa que son costums fòrça vielhes e eth Comun atau recuelh sòs entà hèr d´auti beneficis entàs vesins. Aguesta costuma ei, sense dubte, plan gravosa e dissuasòria. Se bèth vesin non la pague a ua molta de 10 sòus qu`ei despartida a mieges entre es d´Arrò e eth Comun. Solet en cas qu´era mòla non podesse aufrir eth servici ne queden exempts pr´amor qu´es vesins se ven forçats a anar a mòler dehòra deth pòble, a quinsevolh aute pòble vesin.

E contunhèc eth sòn long explic:

- Demori que lèu s´apraie e non s´arribe ad aguesta situacion, senon mos arribarien tempsi magres e qu´es de Sobirà complisquen eth sòn compromís tamb eth Comun.

S´arturèc en veir era cara deth sòn hilh en tot pensar que tantes nauetats a ua ora tan maitièra non èren aisides tà compréner e tamb ua arrialha l´empossèc e en tot heiregar-se es mans didec:

- E ara, pro de blagar, que cau trabalhar. Ja veigui qu´arribe Jan des de Pèirponin tamb era sua carga.

E atau li passèc a Martin lèu aguest ostiu. Se li hèren fòrti es braci de tan carrejar sacs plens de granatge de horment, milhòc, ciuada, de legums o de haria.
Sa papa ère plan content tamb era ajuda deth sòn brave hilh. Vedie com aprenie lèu qu´es sacs de horment e milhòc se molien en prumèr lòc per orde d´arribada des pagesi . Es sacs qu´èren de gran mès grossièr, Martin les apileraue e sa papa les molie de cap entath ser tà non enlordir era haria des prumèrs.

Tot anaue mès o mens a plaser. Un dia demorauen tres vesins a que les toquèsse eth sòn torn. Arribèc un des mossos des de Sobirà e sense díder ne mot se calèc deuant de toti .

- Un aute còp – bramèc Marcèl des de Cocai- es que mès n´an cauishiguen as praubi. Açò non pòt pas èster, es nòsti drets se les passen per a on vòlen.

Martin e sa pair baishèren eth cap: non podien meter-se a favor des vesins dejà qu´eth patron les auie miaçat de flincar-les en carrèr senon complien es sues ordes.

Aguestes situacions tostemp s´anauen repetint e en arribar era tardor flairèc que bèra causa non anaue pas tan plan. Papa hège dies que non ère content: eth ritme deth trabalh auie lèu desapareishut e açò non ère comprenible dejà qu´en aguesta sason der an ère eth trabalh ena mòla auie un ritme de contunh. Es tèrres èren totes segades mès ..... a on èren es sacs plens de grans entà mòler?

Tot preocupat Martin anèc a veir ath sòn amic Tòn. E atau ne treiguec era aigua clara tamb peus e senhaus li expliquèc çò qué passaue.

- Es mòles des de Sobirà son maumeses e per aquerò mòlen un gran plan fòrt. Ath delà, com dejà as observat, non complís er acòrd qu´eth prumèr qu´arribe a preferéncia

e eth hè a mòler eth sòn gran peth deuant des auti vesins qu´an de demorar temps e temps tà poder cargar es sòns sacs plens de haria. En consequéncia es vesins se ven forçats tà anar tad autes mòles, ja sigue era d´Aubèrt, Betlan, Montcorbau, Benós, Begós, Es Bòrdes, Vilamòs, Arres o Arró enes que, maugrat es longui viatges, artenhen ua mielhor qualitat dera haria e un mielhor tracte. Ac hèn de nets tà non auer de pagar era penhora.

- E qué serà de nosati ?- pensèc Marti tamb eth còr plen d´angustia.- Quin interès a eth patron en non complir era sua part? Com se pòt solucionar aguest trebuc?

- Es vesins – li expliquèc Tòn - an passat es sues queishes ath Comun e sai que deman i a ua amassada en pòble entà sajar d´apariar tot aguest rambalh pr´amor qu´ara toti gessem perdent: eth Comun non amasse sòs, es vesins an de hèr longues caminades enquiàs autes mòles... e es de Sobirà non vòlen tòrcer eth braç. Com aguest ahèr s´acabe ena Cúria Reiau dera Val d´Aran era istòria anarà tà long ....

Eth dia 22 d´agost der an deth Senhor 1733 siguec convocat a son de campana, eth plen deth Conselh d´Arròs e Vila en Cap de Pujolàs. I assistiren toti es mèmbres que lo formauen ei a díder, es 53 vesins mès ua veuda e eth tutor deth mainatge des de Guilhemon. Dempús de longues discussions ne gessec ua decision valenta: bastir ua auta mòla que siguesse comunitària e preneren er acòrd tath ben deth pòble, de mòler eth gran tamb es madeishes condicions de pagament. Non siguèc pas aisit anar toti a ua, mès quan es indecisi escotèren es explics de qué era punhèra qu´auien de pagar per cada galin anarie dirèctament tath Comun, en benefici de toti e non tàs mans privades d´un solet vesin, ne vederen es beneficis. Toti se sentien ua comunitat. Atau toti en corròp, defenien es sòns drets e aquerien, açò òc, tanben es sòns deuers. Renoncièren as drets individuaus en favor des drets dera comunitat deth pòble d´Arròs .
En acabar aguesta plan importanta decision, ath pair de Martin li hèren a saber que s´ac desiraue poirie èster eth molièr dera naua mòla deth pòble e deishar es de Sobirà .

- Perque aguest senhor - li didie eth òme mès vielh d´Arròs -, que solet cerque eth sòn benèster, dilhèu ara non aurà besonh deth tòn prètzhèt e ath delà plan segur que recorrirà ara justícia. Alavetz era causa se pòt alongar e vosati auetz de minjar.

Martin e sa papa se guardèren estonadi: tamb aguestes paraules sabien qu´èren dejà ua familha mès deth pòble, qu´èren, ara fin vesins de plen dret, acceptadi per toti. Lèu es lèrmes li banhèren es uelhs e sa papa, en tot sarrar-li es espatles shebitigèc ena sua aurelha:

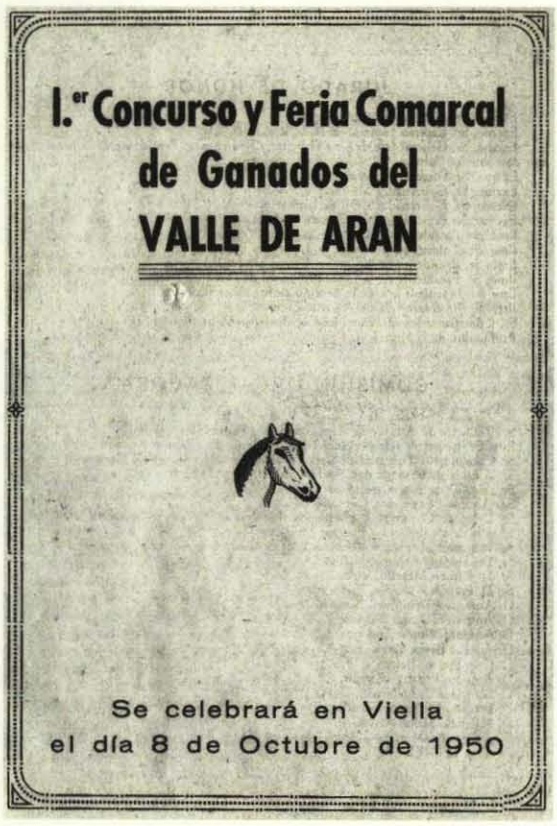
- Hilh mèn, non desbrembes jamès aguest dia.

E era istòria vertadèra atau a estat revirada en un petit conde.

Prumèr Concors e Hèira Comarcau de Bestiar dera Val d'Aran. A celebrar en Vielha eth 8 d'octobre de 1950

Maria Pau Gómez Ferrer
Directora der Archiu Generau d'Aran

Eth 12 d'abriu de 1946 se publique en Boletin Oficiau der Estat era Orde de 7 d'abriu ena que se dicten es normes entara celebracion de concorsi de bestiar en Estat Espanhòu. Mès auie estat a compdar de 1943 quan se comencèren a celebrar, ena província de Lhèida, es concorsi de bestiar, uns de caractèr provinciau e d'auti de comarcaus. Es dus prumèrs sigueren eth concors comarcau de Mollerussa e eth provinciau de Lhèida (1943). Es celebracions continuèren damb eth provinciau de Tàrrega (1945), un de comarcau en Ibars d'Urgell (1946); dus de comarcaus en Alcarràs e Cervera (1948) e un de comarcau en Bellver de Cerdanya (1949). Cau díder que toti aguesti concorsi auien caractèr de celebracion annau. Ei en 1950 quan s'acòrde de celebrar eth prumèr concors comarcau de bestiar ena Val d'Aran, hent-lo coincidir damb era tradicionau hèira deth 8 d'octobre.




Premios

GRUPO CABALLAR

SECCIÓN I:
Sementales con carta de origen, certificado y declaración jurada de genealogía y si es posible, con presentación de algún descendiente en el mismo.
Primer premio . . . . . 750 ptas.
Segundo premio . . . . . 250 »
Tercer premio . . . . . 200 »
Menciones honoríficas.

SECCIÓN II:
Potros con dos dientes permanentes, con certificado genealógico oficial.
Primer premio . . . . . 500 ptas.
Segundo premio . . . . . 200 »
Menciones honoríficas.

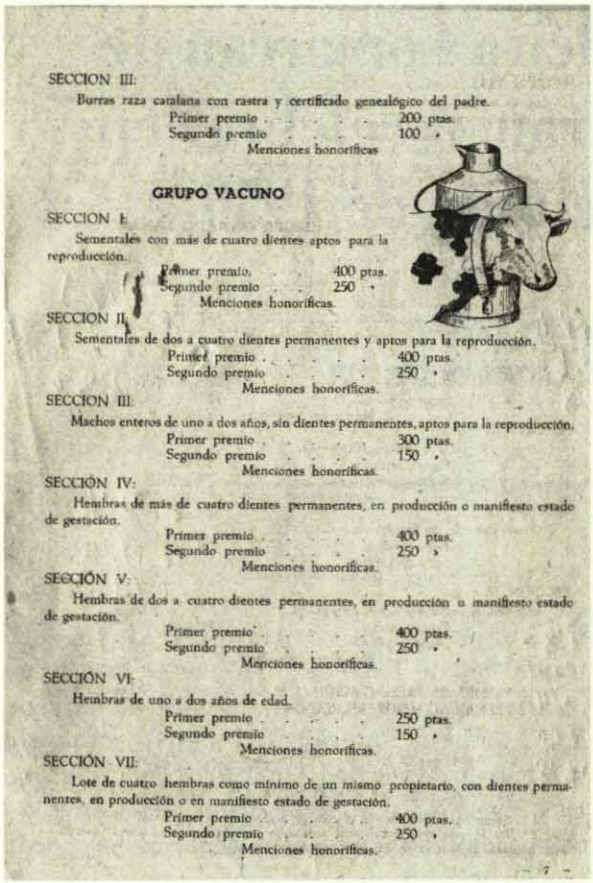
SECCIÓN III:
Potros sin dientes permanentes con certificado genealógico oficial
Primer premio . . . . . 500 ptas.
Segundo premio . . . . . 200 »
Menciones honoríficas.

SECCIÓN IV:
Potros con dos dientes permanentes sin documentación.
Primer premio . . . . . 350 ptas
Segundo premio . . . . . 200 »
Menciones honoríficas.

SECCIÓN V:
Potros sin ningún diente permanente, sin documentación.
Primer premio . . . . . 200 ptas.
Segundo premio . . . . . 125 »
Menciones honoríficas.

– 5 –

Hònt: *Exemplar deth I Concors e Hèira Comarcau de Bestiar dera Val d'Aran. A.G. d'Aran*



SECCION III:
Burras raza catalana con rastra y certificado genealógico del padre.
Primer premio . . . . . 200 ptas.
Segundo premio . . . . . 100 »
Menciones honoríficas

GRUPO VACUNO

SECCION I:
Sementales con más de cuatro dientes aptos para la reproducción.
Primer premio . . . . 400 ptas.
Segundo premio . . . 250 »
Menciones honoríficas

SECCION II:
Sementales de dos a cuatro dientes permanentes y aptos para la reproducción.
Primer premio . . . . . 400 ptas.
Segundo premio . . . . . 250 »
Menciones honoríficas.

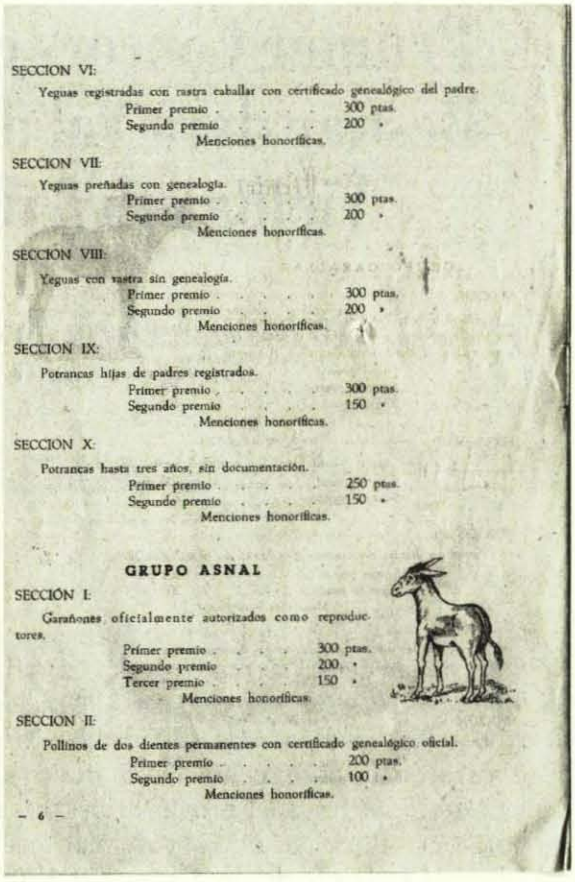
SECCION III:
Machos enteros de uno a dos años, sin dientes permanentes, aptos para la reproducción.
Primer premio . . . . . 300 ptas.
Segundo premio . . . . . 150 »
Menciones honoríficas.

SECCION IV:
Hembras de más de cuatro dientes permanentes, en producción o manifiesto estado de gestación.
Primer premio . . . . . 400 ptas.
Segundo premio . . . . . 250 »
Menciones honoríficas.

SECCION V:
Hembras de dos a cuatro dientes permanentes, en producción o manifiesto estado de gestación.
Primer premio . . . . . 400 ptas.
Segundo premio . . . . . 250 »
Menciones honoríficas.

SECCION VI:
Hembras de uno a dos años de edad.
Primer premio . . . . . 250 ptas.
Segundo premio . . . . . 150 »
Menciones honoríficas.

SECCION VII:
Lote de cuatro hembras como mínimo de un mismo propietario, con dientes permanentes, en producción o en manifiesto estado de gestación.
Primer premio . . . . . 400 ptas.
Segundo premio . . . . . 250 »
Menciones honoríficas.



SECCION VI:
Yeguas registradas con rastra caballar con certificado genealógico del padre.
Primer premio . . . . . 300 ptas.
Segundo premio . . . . . 200 »
Menciones honoríficas.

SECCION VII:
Yeguas preñadas con genealogía.
Primer premio . . . . . 300 ptas.
Segundo premio . . . . . 200 »
Menciones honoríficas.

SECCION VIII:
Yeguas con rastra sin genealogía.
Primer premio . . . . . 300 ptas.
Segundo premio . . . . . 200 »
Menciones honoríficas.

SECCION IX:
Potrancas hijas de padres registrados.
Primer premio . . . . . 300 ptas.
Segundo premio . . . . . 150 »
Menciones honoríficas.

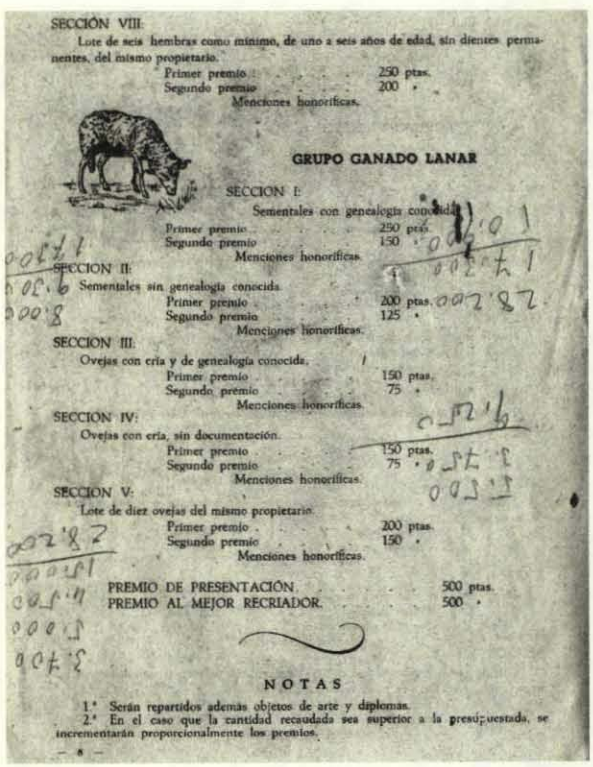
SECCION X:
Potrancas hasta tres años, sin documentación.
Primer premio . . . . . 250 ptas.
Segundo premio . . . . . 150 »
Menciones honoríficas.

GRUPO ASNAL

SECCIÓN I:
Garañones oficialmente autorizados como reproductores.
Primer premio . . . . 300 ptas.
Segundo premio . . . 200 »
Tercer premio . . . . 150 »
Menciones honoríficas.

SECCION II:
Pollinos de dos dientes permanentes con certificado genealógico oficial.
Primer premio . . . . . 200 ptas.
Segundo premio . . . . . 100 »
Menciones honoríficas.

Hònt: *Exemplar deth I Concors e Hèira Comarcau de Bestiar dera Val d'Aran. A.G. d'Aran*



SECCIÓN VIII:
Lote de seis hembras como mínimo, de uno a seis años de edad, sin dientes permanentes, del mismo propietario.
Primer premio . . . . . 250 ptas.
Segundo premio . . . . . 200 »
Menciones honoríficas.

GRUPO GANADO LANAR

SECCION I:
Sementales con genealogía conocida.
Primer premio . . . . . 250 ptas.
Segundo premio . . . . . 150 »
Menciones honoríficas.

SECCION II:
Sementales sin genealogía conocida.
Primer premio . . . . . 200 ptas.
Segundo premio . . . . . 125 »
Menciones honoríficas.

SECCION III:
Ovejas con cría y de genealogía conocida.
Primer premio . . . . . 150 ptas.
Segundo premio . . . . . 75 »
Menciones honoríficas.

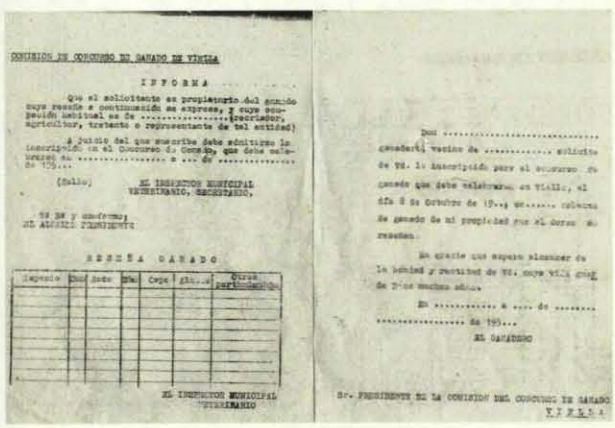
SECCION IV:
Ovejas con cría, sin documentación.
Primer premio . . . . . 150 ptas.
Segundo premio . . . . . 75 »
Menciones honoríficas.

SECCION V:
Lote de diez ovejas del mismo propietario.
Primer premio . . . . . 200 ptas.
Segundo premio . . . . . 150 »
Menciones honoríficas.

PREMIO DE PRESENTACIÓN . . . . 500 ptas.
PREMIO AL MEJOR RECRIADOR. . . . 500 »

NOTAS

1.ª Serán repartidos además objetos de arte y diplomas.
2.ª En el caso que la cantidad recaudada sea superior a la presupuestada, se incrementarán proporcionalmente los premios.



COMISION DE CONCURSO DE GANADO DE VIELLA

INFORME

Que el solicitante es propietario del ganado cuya reseña a continuación se expresa, y cuya composición habitual es de ..... (ganadero, agricultor, tratante o representante de tal entidad)

A juicio del que suscribe debe admitirse la inscripción en el Concurso de Ganado que debe celebrarse en ..... el día ... de ..... de 19...

(Sello) EL INSPECTOR MUNICIPAL VETERINARIO, SECRETARIO,

Es lo que informo.
EL ALCALDE PRESIDENTE

RESEÑA GANADO

Especie	Clase	Sexo	Edad	Capa	Señas particulares	Otras particularidades

EL INSPECTOR MUNICIPAL VETERINARIO

Don .....
ganadero, vecino de ....., solicita de Vd. la inscripción para el concurso de ganado que debe celebrarse en Viella, el día 8 de Octubre de 19.., de..... clase de ganado de su propiedad que al dorso se reseña.

En espera que espero alcanzar de la bondad y rectitud de Vd. cuya vida guarde Dios muchos años.

En ..... a ... de .....
..... de 19...
EL GANADERO

Sr. PRESIDENTE DE LA COMISION DEL CONCURSO DE GANADO
VIELLA

Hònt: *Exemplar deth I Concors e Hèira Comarcau de Bestiar dera Val d'Aran. A.G. d'Aran*

Era informacion sus aguest concors se publiquèc en un huelheton que se consèrve en Archiu Generau d'Aran. En eth s'i momente eth jurat d'aunor e es membres dera comission organizadora; eth desvolopament deth reglament e es prèmis per tipe de grop de bestiar.

Hègen part dera Comission organizadora d'aguest prumèr concors:

Alfonso Abadia Cabirò, baile de Vielha
José Maria Nart Casino, tinent de baile de Vielha
Ramon Anadón, inspector en cap provinciau de ramaderia
Angel Díaz G. Herrera, comandant delegat dera Cria Cavalam
Andrés Subirà, baile de Bossòst
José Arribes, baile d'Arties
Casimiro Bòia, baile de Les
Francisco Navarro Saforcada, delegat comarcau de sindicat
Eth cap de Productora e Fòrces Motritz
Er inspector municipau veterinari de Bossòst
Antonio Serrano, Vielha
Ramon Morellò, Vielha
Francisco Berdièr, Es Bòrdes
Antonio Peremiquel, Bossòst
Antonio Tellosa, Gausac
Antonio Aunòs, Les
Aurelio Barés, Les
Jose Pinós, Betren
Antonio España, Salardú
Francisco Castellarnau, Gessa
Benjamin Rufaste, Salardú
Mauricio Millo, Arties
Alfredo Marín Marínez, inspector municipau veterinari de Vielha e secretari dera Comission

Reglament deth Prumèr Concors Comarcau de Bestiar dera Val d'Aran

Artícle prumèr

Eth certamen de bestiar, que comprenerà Certamen e Hèira de bestiar, se celebrarà eth dia 8 d'octobre de 1950, ena vila de Vielha, jos eth naut patronat deth Ministèri d'Agricultura (Direccion Generau de Ramaderia), organizat pes ajuntaments d'Aran, atau com pes organismes e entitats economiques e ramadères provinciaus e comarcaus e damb era intervencion dera Delegacion Provinciau de Cria Cavalina.

Poiràn concórrer ara madeisha es ramadèrs des 18 municipis dera Val (ajuntament de Vielha, Vilac, Gausac, Betlan, Escunhau e Casarilh, Arròs e Vila, Salardú, Tredòs, Arties e Garòs, Bagergue, Unha, Arres, Vilamòs, Es Bòrdes, Bossòst, Les, Canejan e Bausen)

Artícle dusau

Es ramadèrs que desiren préner part en Concors auràn d'inscríuer eth sòn bestiar ena Oficina qu'entad açò s'installarà en ajuntament de Vielha, en totes es Juntes Locaus de Foment Pecuari o Agropecuari des 18 ajuntaments e enes Oficines Sindicaus, des deth dia 1 de seteme seràn facilitats gratuïtament es imprèsi de besonh, entà que siguen complimentats per eri madeishi.

Era sollicitut d'inscripcion s'acompanharà dera documentacion seguenta:

Certificat de residéncia deth concorsant expedit peth baile der ajuntament respectiu

Certificat expedit pes que se n'encueden deth Registre de Ramaderia en que se hèsque figurar qu'eth animau objècte dera inscripcion ei proprietat deth madeish, aumens 3 mesi abantes dera celebracion deth concors

Repòrt dera Junta Agropecuaria respectiua, en que se harà figurar:

Condicions zootecniques sanitàries e de neuriment, atau com edat e d'autes donades reglamentàries

Resumit des antecedents genealogics o de contraròtle foncionau

Ath predit repòrt se higeràn es cartes d'origina, certificats genealogics, certificats de contraròtle foncionau..., entà complimentar çò dispausat ena Orde deth Ministèri d'Agricultura de 7 d'abriu de 1945. Dita documentacion serà retornada as interessadi en acabar eth Certamen.

Artícle tresau

Entara entrada deth bestiar en enclaus deth Concors serà de besonh era presentacion dera cedula d'inscripcion expedida, guida pecuaria d'origina e sanitat e cartilha sanitària.

Artícle quautau

Es animaus inscrits, seràn presentats en enclaus deth Concors (Camp d'espòrts) tàs 10 ores deth dia 8 d'octubre.

Artícle cincau

Eth Jurat que se n'encuede dera recepcion deth bestiar ei autorizat entà refusar aqueth animau que non respone es condicions de besonh entà figurar en Certamen

Artícle siesau

Es animaus admetudi un concors, demoraràn sometudi as condicions d'aguest reglament, non pòden èster retirats deth enclaus, sense prealabla autorizacion deth President deth Jurat (aumens d'existir ua causa degudament justificada), sense aguest ben pèrd toti es drets ara opcion de prèmi.

Artícle setau

Eth Concors Comarcau de Bestiar de Vielha se compausarà des seccions seguentes: Cavalam, someram, vacum e lanam.

Artícle ueitau

Era alimentacion e suenh des animaus presentats en Certamen, anarà a compde des sòns proprietaris, atau coma eth risc de malautia, accident o mòrt. Era Comission organizadora darà es maximes facilitats entath lotjament e alimentacion deth bestiar assistent.

Artícle nauau

Eth jurat qualificarà peth metòde de punts, en tot auer en compde caractèrs morfologics, foncionaus, antecedents genealogics e certificat de verificacion de rendement.

Artícle detzau

Quan eth jurat non trape pas merits sufisients enes animaus inscrits en ua seccion determinada, rèste autorizat entà incrementar es des autes seccions, segontes aconselhen eth numerò e qualitat des animaus presentats.

Article onzau

Se cree eth prèmi de bona presentacion entà guerdonar ar animau o lòt d'animaus que peth sòn netitge e garnidura a judici deth Jurat se hèsquen acreedor d'aguesta distincion.

Article dotzau

Tanben s'autrejarà prèmi ath recriador que subergesque peth numerò d'animaus e qualitat des madeishi.

Artícle tretzau

Eth despartiment de prèmis se harà eth madeish dia 8 ara ora que s'anonciarà prealablament e damb consent tamb çò que determinen es artícles 4 e 5 dera Orden Ministeriau d'abriu de 1945.

Article catorzau

Es senténcies deth Jurat seràn sens apellacion e toti aqueri dobtes que se susciten ena aplicacion d'aguest Reglament seràn resolvudes peth cap provinciau de Ramaderia

Article quinzau

Eth bestiar apertienent a gasolans pòt assistir tath Certamen com animaus dehòra de concors, maugrat çò dispausat en article dusau, en tot premiar-se aqueri qu'ac mereisheràn damb Diplòmes o Mencions Aunorifiques e prèmis en metallic, s'atau ac estime convenable eth Jurat

Artícle setzau

Era Hèira de Bestiar se celebrarà en lòc diferent ath deth Concors

Prèmis deth Prumèr Concors Comarcau de Bestiar dera Val d'Aran

Grop cavalam

Seccion I
Garanhon damb carta d'origina, certificat e declaracion jurada de genealogia e s'ei possible, damb presentacion de bèth redescendent deth madeish

Prumèr prèmi	750 pessetes
Dusau prèmi	250 pessetes
Tresau prèmi	200 pessetes
Mencions aunorifiques	

Seccion II
Porins damb dus dents permanents, damb certificat genealogic oficiau

Prumèr prèmi	500 pessetes
Dusau prèmi	200 pessetes
Mencions aunorifiques	

Seccion III
Porins sense dents permanents damb certificat genealogic oficiau

Prumèr prèmi	500 pessetes
Dusau prèmi	200 pessetes
Mencions aunorifiques	

Seccion IV
Porins damb dus dents permanents sense documentacion

Prumèr prèmi	350 pessetes
Dusau prèmi	200 pessetes
Mencions aunorifiques	

Seccion V
Porins sense dus dents permanents sense documentacion

Prumèr prèmi	200 pessetes
Dusau prèmi	125 pessetes
Mencions aunorifiques	

Seccion VI
Cavales registrades damb *rastra* (cria d'ua res, especiaument era qu'encara pope e seguís ara sua mair) cavalam damb certificat genealogic deth pair

Prumèr prèmi	300 pessetes
Dusau prèmi	200 pessetes
Mencions aunorifiques	

Seccion VII
Cavales prenhs damb genealogia

Prumèr prèmi	300 pessetes
Dusau prèmi	200 pessetes
Mencions aunorifiques	

Seccion VIII
Cavales damb cria sense genalogia

Prumèr prèmi	300 pessetes
Dusau prèmi	200 pessetes
Mencions aunorifiques	

Seccion IX
Potrancas hilhes de pairs enregistrats

Prumèr prèmi	300 pessetes
Dusau prèmi	150 pessetes
Mencions aunorifiques	

Seccion X
Potrancas enquia 3 ans, sense documentacion

Prumèr prèmi	250 pessetes
Dusau prèmi	150 pessetes
Mencions aunorifiques	

Grop Asenenc

Seccion I
Saumet oficiaument autorizats coma reproductors

Prumèr prèmi	300 pessetes
Dusau prèmi	200 pessetes
Tresau prèmi	150 pessetes
Mencions aunorifiques	

Seccion II
Polins de dus dents permanents damb certificat genealogic oficiau

Prumèr prèmi	200 pessetes
Dusau prèmi	100 pessetes
Mencions aunorifiques	

Seccion III
Saumeres raça catalana damb cria e certificat genealogic deth pair

Prumèr prèmi 200 pessetes
Dusau prèmi 100 pessetes
Mencions aunorifiques

Grop Vacum

Seccion I
Sementaus damb mès de 4 dents dables entara reproduccion

Prumèr prèmi 400 pessetes
Dusau prèmi 250 pessetes
Mencions aunorifiques

Secccion II
Sementaus de 2 a 4 dents permanents e dables entara reproduccion

Prumèr prèmi 400 pessetes
Dusau prèmi 250 pessetes
Mencions aunorifiques

Seccion III
Mascles sancers d'1 a 2 ans, sense dents permanents, dables entara reproduccion

Prumèr prèmi 300 pessetes
Dusau prèmi 150 pessetes
Mencions aunorifiques

Seccion IV
Femelhes de mès de 4 dents permanents, en produccion o manifèst estat de gestacion

Prumèr prèmi 400 pessetes
Dusau prèmi 250 pessetes
Mencions aunorifiques

Seccion V
Femelhes de 2 a 4 dents permanents, en produccion o manifèst estat de gestacion

Prumèr prèmi 400 pessetes
Dusau prèmi 250 pessetes
Mencions aunorifiques

Seccion VI
Femelhes d'1 a 2 ans d'edat

Prumèr prèmi 250 pessetes
Dusau prèmi 150 pessetes
Mencions aunorifiques

Seccion VII
Lòt de 4 femelhes com a mendre d'un madeish proprietari, damb dents permanents, en produccion o en manifèst estat de gestacion

Prumèr prèmi 400 pessetes
Dusau prèmi 250 pessetes
Mencions aunorifiques

Seccion VIII
Lòt de 6 femelhes com a mendre, d'1 a 6 ans d'edat, sense dents permanents, deth madeish proprietari

Prumèr prèmi 250 pessetes
Dusau prèmi 200 pessetes
Mencions aunorifiques

Grop bestiar de lan

Seccion I
Sementaus damb genealogia coneishuda

Prumèr prèmi 250 pessetes
Dusau prèmi 150 pessetes
Mencions aunorifiques

Seccion II
Sementaus sense genealogia coneishuda

Prumèr prèmi 200 pessetes
Dusau prèmi 125 pessetes
Mencions aunorifiques

Seccion III
Oelhes damb cria e de genealogia coneishuda

Prumèr prèmi 150 pessetes
Dusau prèmi 75 pessetes
Mencions aunorifiques

Seccion IV
Oelhes damb cria, sense documentacion

Prumèr prèmi 150 pessetes
Dusau prèmi 75 pessetes
Mencions aunorifiques

Seccion V
Lòt de 10 oelhes deth madeish proprietari

Prumèr prèmi 200 pessetes
Dusau prèmi 150 pessetes
Mencions aunorifiques

Prèmi de presentacion	500 pessetes
Prèmi ath mielhor recriador	500 pessetes

Nòtes

1. Seràn despartits ath delà objèctes d'art e diplòmes

2. En cas qu'era quantitat recaptada sigue superiora ara pressupostada s'incrementaràn proporcionaument es prèmis

Relacion de hèires e mercats qu'an lòc ena Val d'Aran pendent 1950

Eth 18 de març de 1950, eth governador civiu de Lhèida publicite ua circulara insèrta en Boletin Oficiau dera Província nº 149 de 8 de deseme de 1949 a on se relacionen es hèires e mercats que se celebraràn ena província pendent 1950. Es hèires a celebrar ena Val d'Aran, segontes era circulara, son es que seguissen:

Març. Dia 19, Canejan, bestiar vacum, de lan e crabum.

Junh. Dia 13, Salardú, bestiar vacum e porceram; 23, Es Bòrdes, bestiar vacum; 24 e 25, Vielha, bestiar vacum e porceram; 25 e 27, Bossòst; 30, Canejan, bestiar vacum, de lan e crabum.

Junhsèga. Dia 1, Bausen, bestiar de lan; 31, Vilac, bestiar de lan.

Agost. Dia 9, Betlan, bestiar de lan; 15 e 28, Arròs e Vila, bestiar de lan.

Seteme. Dia 16, Bossòst; 17, Es Bòrdes; 18 e 19 Vielha, bestiar vacum e porceram.

Octobre. Dies 8, 9 e 10, Vielha, bestiar cavalam, mulam, vacum e porceram; 20, Bossòst, bestiar vacum e porceram.

Noveme. Dia 1, Canejan, bestiar vacum, de lan e crabum.

Es hèires mobils que se celèbren en Aran pendent 1950 son era de Bossòst, eth deluns de Pasca de Resurreccion, e era de Canejan, eth prumèr dimenge d'octobre.

En tot hèr ua uelhada retrospectiva sus quauqui capítols dera Querimònia

Frederic Vergés Bartau

Entà çò qu'ei eth contengut dera Querimònia plan soent se persute sus es capítols VIII (dret de tornaria) e eth X (dret de convinença), en tot desbrembar d'auti qu'a despièch dera sua valor istorica, aué demoren en desús o pas guaire mantenguts pr'amor des cambis dera societat e des naues leis administratives.

Començaram per hèr un pichon recorrut istoric deth predit privilètge: En tot trapar-se en Lleida eth rei Jaime II e en tot atier ara suplicacion presentada peth cavalèr Guilhèm Arnau de Montcorbau, Joan de Casarilh, Ramon Arnau de Castelhars, Guilhèm de Sta. Maria de Cap d'Aran, Guilhèm Montaner de Pujo, Bernard de Castel-Vaquèr e Sanç de Canal de Canejan, toti eri procuradors e sindics des òmes e universitats d'Aran entà que les confirmèsse es sues libertats, franqueses, immunitats e costumes avudes de dempús plan long temps entà darrèr pes reis davancèrs ad eth, e que li sigueren presentades per escrit en capítols e, "qu'avec a ben" confirmar quauqu'un d'aguesti, en modificar toti es auti. Açò estèc tamb carta balhada ena madeisha vila de Lleida eth 22 de seteme de 1313. Eth sòn hilh Anfós IV en tot trapar-se en Saragossa confirmèc tamb carta eth 15 de mai de 1328 eth predit privilègi autrejat e confirmat per sa pair.

Ara seguida haram ua braca descripcion sus es capítols I, II e III de quini era logica mès elementau me hè supausar que n'a derivat ua reglamentacion en plan d'aspèctes relatius a cadun d'eri desvolopada ath long deth temps.

En sòn capítol I aguesta ce ditz:

"Primeraments autrejam e confirmam aguest capítol que conten qu'es òmes dera predita Val d'Aran agen vinhes, cases/ostaus, uarts/casaus e arbes frutèrs liures e francs sens cap de classa d'usatge, servitud reiau, quista[1]*, subvencion ne "precari" e posquen vener-les coma pròpris sens assignacion e absolucion de domeni* [2].

Eth hèt de poder possedir cases (ostaus) de segur qu'amièc a ua reglamentacion dera bastenda[3], donc aué demore ena Val d'Aran ues determinades costums observades de tostemp tamb valor juridica envèrs a bastiments, enter eres aguestes dues : **a)** Per règla generau, tot bastidor pòt apressar-se ena sua bastenda ara proprietat vesia, mès totun açò, s'era naua bastenda a de vuedar aigues entara proprietat vesia, eth bastidor a de deishar un pam e miei aranés de carís, entà qu'eth goterèr quèigue ena sua proprietat e non pas ena deth vesin. S'era proprietat vesia ei urbana e en era i auesse bèra hièstra, eth bastidor a de deishar nau pams aranesi de pati tamb aquera.

[1] Talha en sòs o fruts qu'eth senhor feudau crubave des sòns subjèctes, plan per imposicion senhoriau, plan per despartiment amiat per autoritats o foncionaris subaltèrns. Etim.: lat. *quaesita.* En quauqui pòbles aranesi, ja remercat per Juli Soler e Joan Coromines, era forma plurau "quistes" qu'a coma sinonim "plegues", ei era collècta qu'a dret a hèr, pendent un an, eth qui les arrende, en pagar ua quantitat en espècia o sòs, destinada entà emprestir un pan e crompar ua carga de vin, que se despartís eth dia dera pregària. Diden aguesti dus autors qu'en Montgarri, aguest arrendament se pague tamb sòs, en tot que en Gessa (Sant Martin de Corilha) e en Bagergue (Sta Margalida) se hè mejançant sòs.

[2] Aguest hèt qu'aué mos semble plan naturau en aquera epòca ère impensable o lèu impensabla pr'amor dera existéncia deth sistèma feudau, causa plan a remercar donc ena Val d'Aran non se trapen pas reminiscéncies d'origina feudau, exceptat segon Reglà Campistol deth vilatge de Les.
Aguest capítol confirme era proprietat privada de bens immòbles e qu'açò amiarà a reglar-la e legislar-la ath long des sègles.

[3] Entà çò qu'ei ara bastenda avem coneishença d'un document deth 1278 deth vilatge d'Unha qu'establís ua norma sus un ahèr de distàncies a mantier ena bastida d'un edifici, e que ditz atau:
"Coneguda causa sia als presens e als esdevenidors que.ls pros homes de Unha e tots lors parsones han feita abiença e composicion entre la cors e totas lors pertinencias. Pausen assi: que la vez que.ls venga per azina que clavaran lo pui ab mur e tot en torn dels murs laisaran una gran braza de cuminal per garizo e defensio del loc. *E deuen fer lo portal en cap de la escalaruza e atant cum hom pot conoser que sia cimentari no y deia nulls hom poblar, especialmens que la cor del pla entro a la sgleisa; e mays que nulls temps non deo esser feit ni mur ni altre obra entro ambdues les tors ni en altre loch en lo puy que sia dampnatge de les partides e deuen esser levades tals vias e tals camis que sien a partien de totas las partidas. ....." (Valls i Taberner).*

b) Arrés pòt daurir ua hièstra o dubertura que dongue sus era proprietat vesia (costum aguesta observada tanben de tostemp), s'açò hesse a de deishar un espaci de nau pams aranesi enter era sua bastissa e era proprietat vesia.
Sus es senténcies emetudes judiciauments, era prumèra que n'avem coneishença (aumens era mia persona) envèrs a **a**) ei era senténcia prononciada pera Sala Tresau dera Audiéncia de Barcelona eth 1 de junhsèga de 1862 en pleitejament enter Joaquim Pradera e Antoni Tellosa (credem toti dus vesins de Gausac per'mor des sòns nòms). E envèrs a **b)** avem era senténcia prononciada peth Jutjat de Prumèra Instància deth Partit Judiciau de Vielha eth 18 de junh de 1861 en pleiteg avut enter Antoni Lafont e José Morelló. Eth pam aranés ven a èster naut o baish de 238 milimètres.

Vau a sajar de descríver quauqui elements que règlen aguesta proprietat e que coma costumes observades son de memòria perduda mès que pòden aver era sua origina en aguest document istoric.

Referent a tèrres de lauratge.
Es termiaris d'ua tèrra tamb ua auta vien senhalizadi pera tèrme o tèrmes. Aguesta o aguestes consistís en ua pèira gròssa e longuiròia hicada enes cuics deth termiari e tanben ath long dera linha de termiari s'aguesta ei longa. Era part tatjada en solèr ven acompanhada de d'autes pèires en tot hèr cauçada coma ua sòrta de pedestau. Aguestes pèires receben eth nòm de testimònis e era sua foncion ère (e ei!) coma plan ditz eth sòn nòm era de testimoniar eth plaçament dera tèrme en cas qu'aguesta avesse estat arringada accidentauments en laurar o despotjar. S'era linha de termiari ei ua linha poligonau, en cada bèc d'aguesta i é plaçada ua tèrme. En cas de litigi de dues proprietats tocantes per encausa deth termiari, s'apariave mejançant eth jutge de patz deth lòc tamb un parelhat de testimònis amiadi pes parts plaidejantes[4]
Tota tèrra a tres parts: era *honada*, qu'ei era part mès baisha, planèra e grassa (graniva); era *cabeçada*, era part mès nauta e, a còps arribenta e magra (prauba), donc en laurar tostemp se va acantieràn era tèrra entara part baisha (*honada*) e, era *antara*.
Era antara (*tornabò, cantera, sendera, estornalh, talvèra (dV)*) ei ua listra de tèrra d'un a dus mètres a cada cap de soc que se laurave de naut en baish (ei a díder dera honada ara cabeçada e vicevèrsa), tamb era fin de privar qu'eth parelh se calèsse ath laguens era proprietat vesia e atau esvitar de cauishigar eth semiat.
Aguesta listra se semiave segon era arribentor a man o tamb eth parelh e en aver acabat se hège eth soc deth termiari qu'anave de tèrme a tèrme deth vesin.
Tanben recep eth nòm d'antara era estenuda ath torn d'un uart o casau entà tier-la coma lòc de semensalha o de cauletar.
Non se pòden pas plantar arbes enes tèrres a mens de 9 pams de distància, tamb era fin que non hèsquen ombra ara cuelheta deth vesin e qu'es sòns arraïcs non "chuquen" pas dera proprietat vesia. Semble èster que totun açò i podeve aver ua sebissa d'un mètre a mètre e miei de nautada entà desseparar ua proprietat de ua auta. Aguesta sebissa generauments ère de codonhèrs o de pomèrs nanos en tot enramelar-les.
I é era dicha populara atribuïda a quauquarrés plan "aganit" a mantier a pè bordon aguesti acompliments o voler-ne aver mès d'aquerò que li apertien, sustot concernent as termiaris e a distàncies d'arberat que ditz: "*Tamb nau pams ja n'aurà pro*"[5]

En sòn dusau capítol ce ditz:

"Autrejam era facultat de profitar liuraments es aigues, de pescar en eres, de bastir mòles e d'adaiguar prats sens requisicion de senhorejament Reiau."

Entà çò qu'ei ath adaiguatge s'a mantengut aitant envèrs es prats adaiguaders deth cant deth Garona o des sòns afluents coma d'aqueri

[4] Ei curiós aguest punt pr'amor qu'eth article XII dera Querimònia establís qu'es cònsols e prodòms d'ua universitat pòden avier amigablaments es parts discordantes o, eth madeish article XIII que dispause qu'es òmes d'Aran pòden hèr es patz e concòrdia enter eth damnatjaire e eth damnatjat.

[5] Es nau pams ei era prigondor que per lei a d'aver ua hòssa o clòt entà acogar un còs en cementèri. En Betren a on eth cementèri ei plaçat en còs dera antica glèisa esbauçada de Sant Sernilh, siguec aguesta remplida d'un celh de tèrra d'uns 2 mètres entà hèr aguest mestièr. Talament que, quan se catave un clòt i avie caperans coneisheires d'aguest hèt, qu'obligaven a arténher eth solèr de caudia e labadat dera antica glèisa.

adaiguats tamb era aigua de barrancs o arriuets. Des prumèri avem coma exemple es prats dera Ièrla de Casarilh, es d'Era Bòrda dera Sala (Betren), Arnals (Betren e Vielha, aué peisheu deth ciment), etc. e, des dusaus es prats ath torn des barrancs de Sarriudères (Betren), barranc de Cal (Betren, Garòs), arriu de Rigoredo (Escunhau), Garòs e Arties, Lana de Les, Arròs, Artiga de Lin, Aubèrt, etc. Entà çò qu'ei as mòles e d'autes bastendes industriaus n'ei testimòni eth gran nombre de mòles, batans e ressècs qu'an existit e aué quauqu'uns encara existissen: **a)** Mòles[6]: Betren, Bausen, Bossòst, Canejan, Garòs, Gausac, Vielha (2), Vila, Vilac, Escunhau, Arties, Salardú, Vilac, Vielha, Les, Arròs, etc. **b)** Batans[6]: Escunhau, Bausen (2), Canejan, Bossòst, etc. **c)** Ressècs[6,7]: Escunhau, Canejan, Arròs, Bossòst, Garòs, Vila, etc.

En sòn tresau capìtol ce ditz:
"Autrejam era facultat de profitar es bòsqui e sèuves, ..."
D'aciu deu d'arringar es tres modèls d'aguest profitament qu'er autor a coneishut:

a) Eth lenhard [le' arŋ][8] Aguesta tipe d'espleita deth bòsc ère (e ei! mès peth naut nombre de poblacion s'a deishat de amiar a tèrme) er autrejament d'un nombre d'arbes determinat (aguest nombre podeve anar d'un arbe a dus o tres, segon eth sòn cubatge) entà cada casa e per sorteg, ei a díder cada lòt arbes avie un numèro e se'n hège eth sorteg ena crasta o sala deth poble, prealablaments s'avien mercat e marterat en bòsc tamb eth gardabòsc e dus o tres representants deth pòble proprietari deth madeish. Aguesti arbes anaven destinadi entà lenha. Un viatge hèt eth tiratge ara sòrt cada vesin se hège a quèir eth sòn lòt d'arbes qu'èren bracadi a ua longada de cinc o sies o mès mètres de longada (*socs*) e embaussats pes tregies e tirassadi pes tiraderes entath pòble per miei des parelhs o muòls. Un viatge aquiu es socs èren ressegadi en ardonhs[9] e estarnadi[10] e es tarnes sauvades en embalet deth corrau entath sòn posterior emplec entath larèr.

b) Eth profitament. Arbe balhat a cada vesin (casa) entà obtier-ne d'eth era taula de besonh entà apariar solèrs o tets (losats) deth sòn auviatge (larèr e bòrdes). Tanben se hège per tiratge ara sòrt public. Es desparières pèces de soc receben un nòm determinat, atau, eth prumèr soc e per tant eth de diamètre mès ample ei eth *cossin*, e en tot seguir avem era *galauba*[11], *pitrolh*, *jacòt*, *bastart*, *arrasau* o *piau* e era *hiela*. Era darrèra pèça der arbe vierie èster eth *cimalh*, *capcimalh*, *caput*, *cabelh*, *cabussalh*, etc., destinada entà buscalha.[12]

c) En un cas de **besonh estricte** d'un vesin entà renauir un tet de bòrda o casa pr'amor d'eth sòn estat ruinós o per bèth huec, li ère autrejada tota era husta de besonh entà tornar a bastir e obtier-ne *tirants* o *cabirons*, *travessèrs*, *trauetèrs*, *boquets*, *sabatères*, *amòssi*, *bigòles* o *perges*, *saumèrs*, *taula* e *horapèths*, aguesti darrèri tenguts entà barrar era partida mès nauta des penaus, sustot des bòrdes.

[6]Plan d'aguesti bastiments son nomentats per Pascual Madoz entath torn de 1840.

[7]En documents ancians campe plan soent eth vèrb *ressegar* tamb eth sens de *bracar arbes* o de *bracar èrbes*. En madeish document dera Querimònia trapam en capítol III: *"... quod possunt* reschare *in eisdem ligna, circulos trabes, ..."* o en madeish IV: *"... Possunt etiam in suis montaneis et pascuis pascere animalia sua, et* reschare *erbas ad opus yemis, ..."*; *"... et conburere erbas* reschatas *ab hominibus alteruis vicine, ..."* o en V: *"... ubi animalia vicinorum non despascunt, seu* resechant *ligna vel arbores ..."* o *"... de mandato consulum seu juratorum soliti* resechare, *videlicet arietes decollare ..."* Era sua etimologia vierie èster deth latin: *re* + *secare*. En aguesti paragrafs campe a de còps tamb era forma plea: *resechare*, e d'auti tamb era forma contracta: *reschare*.

[8]Lenha + sufixe germanic *hard* (hòrt, dur). Aguest sufixe servís entà formar adjectius en tot exprimir es trèts caracteristics a compdar des substantius, des adjectius e des vèrbs. Balhe plan soent ua valor aumentativa o pejorativa: testard (tèsta); galhard, vantard (vantar). Atau madeish balhe tanben formes substantivades: monard (mona); leitugard (leituga); montanhard (montanha).

[9]Cadun des tres o quate o mès tròci d'un mètre pròche de longada bracats d'un soc. Tanben recep eth nòm de *torèth*[1'] e d'*arrodet* en parçan de Canejan.

[10]Vèrb *estarnar* daujr en quate o sies *tarnes*[2'] un ardonh per miei dera pica o tamb cunhs de hèr e husta. Paraula formada a compdar deth derivat: *es* + *tarna*[2'] + *ar*. Sinonims de tarna: *padarna* que balhe eth vèrb: *espadarnar*, e *ascla* que balhe lòc ath vèrb *(ei)shasclar*.

[1'] Mot pròpri de Pujòlo. Era sua etimologia ei latina: TŎRUS > TŎRELLUM. En Benasc *torello*; cast. *tuero* (borrom en ua planta, bonh o esbornalh en un terren); en galego-portugués *toro* (balhon, soc d'arbe, lesca de peish, carn o heruta); en d'auti parçans gascons *torèth* (Landes), *torelhon* (Lavedan), etc.

[2'] Mot semble èster derivat deth gallés *darn / darna* (fragment, lesca, bocin).

[11] Ena Vath d'Aura aguest mot designe un tirant d'uns 10 cm de celh. En francés *madrier*.

[12] Arramatge entath huec.

A nivèu d'espleita comunau des bòsqui publics s'amie a tèrme era nomentada "*còrta*" (eth nòm franc aranés ei: *picada* o *bracada*) que consistís en enquant (subasta) public d'un nombre de cubatge tamb era fin d'obtier eth pòble uns ingrèssi tà curbir es despenes de trabalhs e servicis publics. Aué aguesta espleita ei mendre pr'amor dera baisha valor dera husta.

Bibliografia.

Textos jurídics catalans. 6 Volum II. Nolasco Vives y Cebrian, Pedro. Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia. Barcelona 1989.

Diccionari d'Història de Catalunya. Mestre i Campi, Jesús; Salrach, Josep M.; Termes, Josep. Edicions 62. Barcelona 1995.

Els municipis catalans de l'Antic Règim 1453-1808. Torras i Ribé, Josep M. Ed. Curial. Barcelona 1983.

Une vallée frontière dans le Gran Siècle. Le Val d'Aran entre deux monarchies. Poujade, Patrice. Universatim. PyréGraph. F-31160 Aspet.

Gran geografia comarcal de Catalunya. L'Alt Urgell, la Vall d'Aran, Andorra. Vergés Bartau, Frederic (sus er apartat dera Val d'Aran). Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona 1984.

Comunitats, veins i arrendataris a la Val d'Aran s. XVII- XVIII dels usos comunals a la dependència econòmica. Sanllehy i Sabi, Mª Àngels. Garsineu Edicions. Tremp 2007.

Bausen, un lòc ena frontèra. Boix Pociello, Jòrdi; Roy Santos, Mª Antònia; Sirat Sanglada, Ester; Uroz Deó, Raquel. Conselh Generau d'Aran 1999.

Privilegis i Ordinacions de la Vall d'Aran. Valls i Taberner, Ferran. PPU. Barcelona 1987.

Aran Clavis Regni. Era defensa d'un país. Mantuns autors. Conselh Generau d'Aran. 2008.

La Vall d'Aran. Aproximació a la vicissitud i trajectòria històrica que ha influït la singularitat del poble aranès. Sànchez i Vilanova, Llorenç. Forces Elèctriques de Catalunya, S.A. (FECSA) 1995.

Jaime I eth Conqueridor e Aran

Lourdes Santacruz Alís

En tot auer-se celebrat eth 800 aniversari deth neishement d´aguest rei que podem definir com temardut, pacient, diplomatic e fèrme e qu´ei e a estat tan coneishut, admirat e laudat en totes es tèrres dera antica Corona d´Aragon, non podem deishar passar era ocasion entà rebrembar era sua relacion tamb era Val d´Aran era quau merquèc eth camin deth futur dera nòsta tèrra e dera nòsta istòria.

UA APROXIMACION ARA SUA FIGURA

En aqueri primerencs ans deth sègle XIII s´anaue bastint era basa deth sentiment aranés que possaue fòrt dejà alavetz en tempsi plan perilhosi e cambiants e qu´ath delà des mauaisides circonstàncies es aranesi non se deishèren pas cauishigar facilament. Jaime I, neishut eth 2 de hereuèr de 1208 en Montpelhèr, ei eth pair dera patria catalanoaragonesa, eth conqueridor des règnes de Malhòrca e Valéncia, er impulsor dera lengua catalana ena administracion publica e ena expression literària e eth constructor de mès de 2000 glèises. Ath delà ei tanben er autor des prumères Memòries d´un governant de prumèra linha en tot explicar era sua vida e òbres entà que servisquen d´experiéncia as sòns succesors e de confesion deuant de Diu Nòste Sénher, "El llibre dels fets". Ei recomanable era sua lectura dera nauèra edicion, qu´atrape ath lector en tot interessar-lo pes dèries d´un rei totpoderós e conscient d´auer deishat peada ena istòria. Jaime I non ei un letrat, senon un líder carismatic, militar, que destacarà en sòn combat contra es sarraïns e era noblesa aragonesa, mès ath madeish temps un politic de grana talha que bastic ua autentica isenda reiau e que sabec atrèir ara borgesia urbana a trauès dera institucionalizacion des Corts.

Mès eth pas deth temps analisèc qu´eth sòn modèl politic confederau e descentralizat afeblic era Corona d´Aragon deuant des poderosi vesins francesi e castelhans. Moric eth 27 de junhsèga de 1276 en Valéncia tàs 68 ans.

JAIME I A TRAUÈS DE SE MADEISH
Ua rapida guardada ath "Llibre del Fets"

Eth madeish Jaime I escriuec o dictèc aguest libre a on conde era sua vida en tot hèr a servir era prumèra persona deth plurau "Nos". Aciu n´auetz un resumit.

ERA MIA INFANTESA

• Eth mèn pair eth rei Pèir d'Aragon e Comde de Barcelona, siguec eth mès generós, e eth mès charmant de toti es reis. E ère tan valent e tan bon shivalièr com eth mielhor deth mon.
Era reina Maria, era mia mair, ère era hemna mès brava dera tèrra. Poiria díder un pialèr de laudances sus era, mès sonque ne diderè ua que vau per totes: toti la estimàuem. Ei enterrada en Roma e es pelegrins beuen vin e aigua damb povàs de pèira dera sua hòssa, tà guarir-se.

• Eth mèn neishement siguec un miracle de Diu, pr'amor qu'es mèns pairs non s'avenguien guaire e lèu tostemp èren desseparats. Mès, un dia que se trapauen a pògues lègues er un der aute, un shivalièr deth rei hec que se veiguessen e passèssen amassa ua soleta net. Atau, jo neishí en Montpelhièr, ua vrespada d'iuèrn, eth dia dera vegilha dera Mair de Diu dera Candelèra. Ère er an 1.208.

· Dempús de nèisher, mama, m'envièc tà benedir-me ena glèisa de Nòsta Senhora. En tot entrar es canonges se meteren a cantar eth Te Deum abantes que jo atrauessèssa eth portau.
En tornar entà casa, mama ère tan contenta qu'entà trigar-me eth nòm hèc a alugar dotze candeles deth madeish pes e dera madeisha mesura. A cada candela li dèc eth nòm d'un apòstol e prometec que me meterie eth nòm der apòstol dera candela que mès tard s'amortèsse. E era que durèc mès siguec era de Sant Jaime. E per aguesta rason, e pera volentat de Diu, me digui Jaime.

ERA MIA EDUCACION

As tres ans, eth mèn pair me liurèc a Simon de Monfòrt, senhor de Carcassona tà que me maridèssa damb era sua hilha. Atau me n'anè a víuer en Carcassona.
Dempús, s'enemistèren e eth mèn pair moric ena guèrra en tot lutar contra Simon. Es mèns vassaus exigiren a Simon de Montfòrt que me tornèsse tara mia tèrra dejà qu'èra er unenc ereu dera Corona d'Aragon e auien demorat sense rei.
Quan arribè en Catalonha, coma qu'èra orfanin, es mèns vassaus decidiren dues causes:

· Es shivalièrs templèrs deth Castèth de Montson susvelharien era mia educacion

· En Lleida, me coronarien rei.
Tàs sies ans e miei èra rei d'Aragon. Passè dus ans e miei embarrat en Castèth de Montson.

SHIVALIÈR E LUTADOR

Tàs nau ans hugí deth castèth tamb era ajuda de dus nòbles aragonesi òmes dera mia fidança. Es nòbles aragonesi se pelejauen entre eri, dejà qu'uns èren a favor de que jo siguessa rei e es auti, coma eth comde Sanç, non ac volien pas. Per prumèr viatge cuelhí un *"gonion"* entà protegir-me. En Saragossa me receberen toti plan erosi.
Tàs tretze ans me maridé tamb era enfanta Alienòr, hilha deth rei de Castelha. A londeman m'armè shivalièr ena glèisa de Tarazona: jo madeish prení era espada de dessús der autar e me la cenhí.
Ath long de fòrça ans me calec lutar contra aqueri nòbles aragonesi que non me volien coma rei. E pòga pòc hi era patz tamb toti.

ES MIES CONQUÈSTES

Tàs vint ans, hi cas des conselhs e ambicions des comerçants catalans qu'auien besonh de naui mercats entà esténer eth sòn comèrç. Atau decidí era conquèsta dera ièrla de Malhòrca.
Eth dia 5 de seteme de 1.229 gessèrem de Salou 150 vaishèths entà conquistar-la. Era conquèsta siguec rapida. Mès entà dauant consquistèren Menorca, Eivissa e Formentera, alavetz en mans des musulmans.

· Es nòbles aragonesi e es de Lleida volien conquistar es riques e bères tèrres de Valéncia. Aguesta conquèsta siguec fòrça mès longa. La comencèrem en seteme de 1232 e eth 9 d'octobre de 1238 jo entrè victoriós ena Ciutat de Valéncia.

ERA MIA FAMILHA

En an 1236 me maridè per dusau viatge tamb Violant. Auérem 4 hilhs e 5 hilhes. Era nòsta hilha Violant se maridèc tamb eth rei de Castelha.
Alavetz ajudè ath mèn gendre a conquistar Murcia a on i anèren a víuer dètz mil catalans. Era reina Violant moríc tàs 35 ans e ei enterrada en Monastèri de Vallbona de les Monges.
Aguest madeish an moric era mia prumèra hemna, Alienòr de Castelha. Aguesta senhora ei enterrada en Monastèri de Las Huelgas.

VIATGE TÀ ARAN

Jo, coma rei de tantes tèrres, tostemp viatgi d'ací tà delà entà conéisher ara mia gent. Quan viatgi, tostemp è casa pròpria o m'installi en casa de bèra persona de fidança.
Enes mèns viatges m'acompanhen sonque mieja dotzena de nòbles d'aguesta tèrra.

En 1264 me trapè en Lleida e me calec anar tà Montepelhièr. Decidí arribar-i per un aute camin mès dificil pr'amor que volí passar pera Val d'Aran.

Vos vau a condar un shinhau era istòria

Aguest territòri l'ac cedí, dempús dera batalha de Muret, a Guilhèm d'Entenza, qu'ère un senhor fòrça fidèu ara corona. Mès, es aranesi non èren dispausadi a èster en mans de un aute senhor que non siguesse eth rei d'Aragon. Alavetz, Guilhèm d'Entenza decidic retirar-se. Atau, jo, Jaime I, en lòc d'impausar-me, eth 9 de seteme de 1239 en Montepelhièr les arregraí as aranesi era sua fidelitat, en tot prometer-les era proteccion dirècta dera Corona. Tanben, les rebaishè es impòsti de 15.000 a 11.000 sòs de Morlàs, qu'ère moneda d'us corrent en aguesta zòna.

Me sigueren talament fidèus, qu'un còp qu'auí un problèma tamb es senhors dera Val de Boí, les demanè as aranaesi que m'ajudèssen a envadír-les passant peth pòrt de Caldes. Es aranesi, tamb minjar tà un solet dia, s'amassèren en Arties. Volien passar peth pòrt e lutar contra es d'Erill, senhors de Boí, mès, en moment de començar era batalha, es problèmes entre jo e es de Boí s'aparièren.

En 1258, jo e Loís IX, rei de França signèrem eth tractat de Corbeil en quau era corona d'Aragon cedís a França es territòris deth Meddia francés exceptat eth Rosselhon, Montpelhièr e era Val d'Aran.
Tamb tot açò, era Val d'Aran passe a èster un lòc defensiu des termières dera Corona d'Aragon.

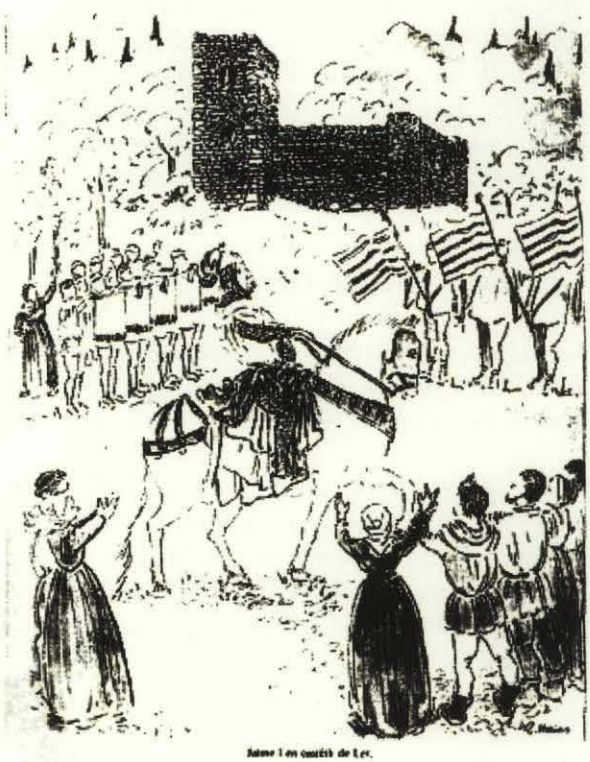
Ara vos vau a condar eth mèn viatge tara Val d'Aran deth quau n'è un bèth rebrembe. En 1264, passi uns dies ena Val d'Aran. En aguest viatge volia arténher dues causes:

- Èster segur dera fidelitat des aranesi ara mia persona, donques semblaue èster qu'eth senhor de Les, Augèr, volie qu'era Val d'Aran siguesse francesa.

- Sollicitar sòs as aranesi entà pagar era guèrra que jo auia contra es sarrasins. Sabi que se pòden negar, dejà qu'ei un vielh privilègi qu'an es poblants d'Aran. Mès tanben sabi, que se me demanen de passejar-me un dia de mercat tamb un shivau blanc, me les pòden autrejar.

Pensatz qu'es aranesi pagauen ara Corona d'Aragon un galin reiau de horment per casa, un còp ar an. Un còp arremassadi toti es galins, eth 10% deth sòn contengut l'ac cedia ara glèisa de Mijaran.
Un dia d'ostiu de 1265, arribè tara Val d'Aran dempús d'auer descansat en Espitau Sant Nicolau de Pontelhs que hec a bastic eth mèn pair-sénher, Alfons II. Es aranesi me receberen tamb grana manifestacion de mès de 500 persones en tot cantar e barar ath son des tambors e cridant eth mèn nòm.
Coma que me concediren es 15.000 sòs de Morlàs, rebrembi passejar peth mercat de Vielha a loms deth mèn shivau blanc. Tanben signè dus documents a on autrejaue as aranesi seguretat, emparament e er us dera moneda jaquesa. Atau, es aranesi podien comerciar tamb dues monedes: era de Morlàs e era jaquesa. Tanben artenheren eth dret de transitat per totes es tèrres dera Corona d'Aragon.

Abantes d'anar-me'n dera Val d'Aran, demorè en pòble de Les, convidat peth senhor de Les, Augèr. Ath long d'aguesta visita, Augèr me prometec fidelitat, manèc issar ena tor deth castèth, er estendard reiau. Como ère costum, un representant dera Corona e un representant deth senhor de Les proclamèren, per tres viatges, fidelitat ara Corona d'Aragon.



Diboish de Rosa Medina " Pes camins dera nòsta istòria" 1986

ES MÈNS DARRÈRS DIES

En Valéncia me comencè a trapar mau. Mès me n'anè enquia Alzira a on me trapè tamb eth mèn hilh er enfant Père e li diguí:

> – "Se me morisqui d'aguesta malautia, enterratz-me en Alzira o en Valéncia. Se non me morisqui un còp age passat era guèrra, portatz-me tath Monastèri de Santa Maria de Poblet, a on voi hèr-me monge".

Ara seguida, deuant de toti, abdiquè en mèn hilh, er enfant Père en tot hèr-lo ereu de toti es mèns reiaumes. Dempús prení er abit deth Císter e me hí monge d'aguesta orde. Moric en Valéncia eth 27 de junhsèga de 1276 as 68 ans.

ES LEGENDES

En mon des legendes e faules tostemp i son presents elements meravelhosi e fantastics, barrejadi tamb d´auti de ben reaus com era misèria, era hame dera gent umil e senzilha. Tanben s'i representaue soent eth sens dera justícia deth pòble, eth castig ar egoïsme e era recompensa des boni sentiments e dera generositat.
Legendes enes qu´eth rei Jaime I n´ei eth protagonista n´i a fòrça en tot despartir era justícia o generositat que se demoraue d´un bon rei.

Eth trobador e eth terralhèr

Coma rei, tanben hèja de jutge dera gent deth mèn pòble. I a ua legenda que vos harà a veir qu'èra un rei just. Atau conde era legenda...

"Un viatge, en Perpinhan, un trobador que hège polides cançons, que dempús es joglars les cantauen pes places des pòbles, ne hec ua d'aquerò mès polida. Lèu, es joglars la comencèren a cantar. Ara fin, siguec coneishuda per toti".

Mès, un dia, quan hège era sua abituau passejada pes carrèrs dera vila, en passar peth deuant der obrador d'un topinaire, s'espauric d'enténer coma aguest mestierau cantaue era sua cançon, tan malament e damb plan pòga entonacion, sense acordar ne ua soleta nòta. Tanplan era cançon, ena sua votz, ère ua sòrta de bram que hège mau enes aurelhes!. Indignat, comencèc a trincar es oles, caceròles e cantres qu'eth topinaire auie entà véner. E se n'anèc tranquillament carrèr enlà sense díder ne paraula.
Eth praube topinaire, en sénter era trincadissa gessec darrèr deth trobador en cridar com un desesperat e reclamant-li que li paguèsse era sua marchandissa trincada.

En aguest moment eth rei Jaime passaue per aquiu e en sénter aqueri crits, ne volec saber era causa e manèc que se presentèssen deuant sòn aqueri que se pelejauen.
Eth rei demanèc ath topinaire qu'expliquèsse era rason des sòns crits. Dempús li demanèc ath trobador s'ère cèrta aquera acusacion.

"Ei ben cèrt senhor rei que jo è trincat tota aquera terralha mès non ei pas vertat qu'age estat sense cap de motiu pr'amor que jo sò er autor dera polida cançon e eth terralhèr tamb era sua bastrussa votz, a hèt mès destròsses ena mia cançon que jo ena sua marchandissa. Eth rei, òme just, entà poder jutgar tamb coneishement de causa manèc ath terralhèr que cantèsse era cançon. Eth menestrau non sa'c hèc a díder dus còps, mès non auie començat es prumères nòtes que ja eth rei e era sua cortègi se caperauen es aurelhes tamb es mans de tan mau que cantaue. Eth rei, en tot arrir, lo hèc a carar e dictèc senténcia. Mès, non volí qu'eth terralhèr, encara que siguesse un cantaire tan dolent, demorèsse arroeinat per aqueth hèt, e ja qu'ère un artesan digne e aunèst li dè ua bona bossa de sòs tà pagar-li es des.hètes dera sua marchandisa ath madeish temps que li proïbie de tornar a cantar aquera cançon e quinsevolha auta. E ath trobador, li didec que non siguesse tant impulsiu e non hilèsse tan prim, en tot recomanar-li qu'en ua auta escadença se comportèsse tamb mès moderacion e temperància"

AHÈRS DERA VIDA VIDANTA DERA EPÒCA DE JAIME I

Ara hè 8 sègles, era vida ère fòrça desparièra dera d'ara.

1.- Enes tèrres deth rei Jaime I i conviuien

desparièrs cultures: crestians, sarrasins e judius.

S'i parlauen 8 lengües: latin, catalan, occitan, aragonés, ebrèu, arab, aljamia.
Eth rei auie traductors.
Eth rei Jaime I parlèc 3 lengües: occitan, catalan e aragonés.
2.- Existien diuèrsi tipes de monedes: era moneda de Barcelona, era de Jaca, era de Magalona, es de Tours, monedes d'aur e d'argent musulmanes, eth ral de Valéncia,... Aguesta diuersitat de monedes hège qu'existisse era figura deth cambiador.



Moneda deth Regnat de Pèir eth Gran

3.- Era vida des catalans non ère pas guaire longa: de 30 a 50 ans. Es hemnes morien abantes. Eth rei Jaime I moric tàs 68 ans mès vedec a morir a 7 des sòns hilhs.

4.- Es vaishèths èren de husta e pintadi de fòrça colors. Toti portauen rems e veles pintades de colors vius. Se bastien enes arsenaus des pòrts catalans. Era husta la portauen des bòsqui deth Montseny e deth Montnegre: hais, auets, pins, casses e casse verds des quaus se n'obtenguie, ath delà dera husta, "brea", quitran e còla vegetau entà galafatar es vaishèths.
Es vaishèths se hègen a servir entath comèrc e entara guèrra.

5.- Viatjar ère plan dificil ja qu'es camins èren dolenti e n'i auie plan pògui per on podessen passar es cars.
Era gent anaue a pè o en montura, es mès arrics auien mules. Eth shivau ère un animau de luxe.
Es distàncies se mesurauen en lègues. De pònts n'i auie pòcs e èren de husta. Ath delà calie pagar un peatge entà trauessar tèrres o pònts des nòbles o tà entrar ena majoritat des ciutats.

RETRAT D'UN REI

Desclot, enes sues Croniques deth sègle XII, hè un retrat deth rei Jaime I:
"... siguec eth mès beròi òme deth mon
Ère un pam mès gran que quinsevolh aute òme
Auie ua cara plan grana, vermelha e flamenca
Eth nas long e ben dret
Grana boca e ben hèta
Beròis dents blanqui que semblauen pèrles
Es uelhs vairons
Beròis peus ròis coma eth hiu d'aur
Granes espatles e long còs e magre..."



JAIME I E OCCITÀNIA

Un des tòpics mès estenudi sus aguest monarca ei que tradic es occitans, es sòns frairs der auta termièra des Pirenèus. Naues recèrques demòstren era audaça estrategia deth Conqueridor entà perpetuar es relacions

des casaus occitans tamb era Corona catalanoaragonesa.
Tot semblaue qu´en tot se guanhauen tèrres ath sud tamb es conquèstes de Valéncia e Murcia, Occitània s´aluenhaue dera corona catalana e per contra s´apropaue tà França. Era des.hèta de Muret en 1213, tamb era derròta catalana e era mòrt de Pere eth Catolic, representaue era fin deth somi catalan d'espandir-se per Occitània.
Non ei pas d´estonar que tamb era educacion que recebec eth futur rei Jaime I de mans deth guanhador de Muret, Simon de Monfòrt, e protegit peth Papa, eth nau rei non hesse arren entà recuperar era fidelitat de Tolosa, Foish, Carcassona o Provença maugrat er escarni a que lo someteren es cançons des trobadors. Mès com abil politic sagèc ua jogada mèstra que, d´auer gessut ben ausse pogut deishar ath poderós Luis IX eth Sant de França sense un **sud qu´encara aué ei francés.**
Tàs 6 ans, ei jurat rei en Lleida en agost de 1214, sus era atentiua susvelhança deth legat deth papa e deth arquebisbe de Tarragona. Aquiu se nomente ath sòn besoncle, eth **comde Sanç,** procurador generau dera Corona ath long dera minoritat deth rei. Eth comde Sanç tanben ère, ath madeish temps, eth regent deth comde de Provença. E non passèren guari mesi en que se tornèc a pausar ua politica continuista dera de Pere el Catòlic : ei a díder **ua coalicion fòrta entre catalans e occitans qu'acacèsse es francessi e convertisse eth Pirenèu ena espia dorsau d´un gran règne a cant e banda dera serrada.**
Eth comde Sanç ac sagèc tamb era nòça deth sòn hilh tamb era eireua deth comdat de Bigòrra, tamb un tractat de patz e alianza tamb eth senhor de Verán e en tot dar ales a Ramon IV de Tolosa tà enfrontar-se de nau tamb Simon de Monfort. I auèc un petit èxit: eth nomentat *comte vielh* de Tolosa recupère Bellcaire, fortalesa apròp dera mitica Montsegur. Ua onada d´entusiasme recor Occitània e 4 ans dempús de Muret, eth 13 de seteme de 1217 er exèrcit catalonooccitan torne a lutar contra es croades franceses. Tolosa torne tàs mans des sòns senhors legitims.
Mès eth papa Honori III rebrembe a Jaime I, qu´auie dejà 10 ans, qu'ère rei gràcies ara ajuda de Roma e de Diu. En cas contrari aurie d´atier-se as consequéncies. Jaime destituís ath sòn besoncle Sanç qu´evidentaments ère influenciat pes nòbles, ambiciosi de mès poder.
Dempús de 20 ans d´aguesta escomesa, Jaime I seguie viatjant tara sua ciutat de Montpelhèr a on, es trobadors – autentics poètes de premsa liure dera epòca- li rebrembauen eth desaire reiau a Occitània: - « Fins que no vengi el seu pare » - escriuien en vèrsi durs e recriminatòris. Tot eth pòble occitan sabie qu´eth poder deth Conqueridor ère gran deuant des sobirans de França, Castelha, Anglatèrra e deth Papa pes sues reconquèstes cristianes e per açò en Lenguadòc non se comprenie que antemetesse er interès per Valéncia que pes tèrres des sòns davancèrs. Perqué non pactaue tamb es anglesi, que volien era Aquitània?. Sigue com sigue, **Jaime I ère eth referent e era opcion d'esfaçar França dera tèrra occitana.**
Eth monarca catalan sabie que non podie enfrontar-se ath plan poderós exèrcit francés, causa que, ath delà tanben implicaue enemistar-se tamb eth papa . Per aquerò maquinèc ua complèxa politica de matrimònis entà junher es cases de Tolosa e Provença e atau rehèr es laci tamb era Corona d´Aragon.... Mès eth destin esvitèc qu´era jogada deth rei catalan non siguesse un escac e mat: Es mòrts de dus papes e d´un comde occitan liquidèren eth projècte.
Carles d´Anjou, frair deth rei francés, en 1245 se maride tamb era hilha deth comde de Provença, Beatriu, era dameta mès pretenuda des Còrts d'Euròpa e que se presente tamb 400 shivalièrs en Ais de Provença, en tot qu´eth rei Jaime auie toti es sòns efectius lutant tamb es musulmans en Valéncia.
Atau ei escrit çò que passèc. E atau, Occitània se perdèc entà tostemp enes sòmis dera termièra catalanoaragonesa des Pirenèus.

JAIME I E ARAN.

Brac resumit dera relacion plan ben documentada d´aguest rei tamb era nòsta tèrra.

Cau remercar bèri antecedents entà plaçar es hèts istorics.
Alfons II (1162-1196), rei dera Corona catalanoaragonesa, protegís eth santuari de Santa Maria de Mijaran entà anullar era influéncia dera casa de Comenge e sajar de sauvar era inclinacion catalanoaragonesa en Aran e atau arténher era sua politica d´un gran règne des Pirenèus. En 1175 signe eth

tractat tamb es aranesi: escambi de proteccion reiau peth pagament deth fogatge: era 10au part va tath Santuari de Mijaran qu'eth rei liure ath caperan, Calbet.

Era derròta de MURET en 1213 da fin ath long sòmi deth règne des Pirenèus, desirat per tanti reis , maugrat eth supòrt des comdes de Foish, Comenges, Verán e Tolosa. Es causes d'aquera derròta pòden èster qu'ath començament deth sègle XIII, Occitània ère un país inestable politicament ath delà d'èster ua tèrra fertila e rica, ère era cunhèra dera cultura tamb er esplendor literari des sòns trobadors, qu'es sòns monastèris sauvauen era cultura grecolatina, islamica e judaica e ... qu'aquiu arraïcsèc eth catarisme, era nauèra opcion cristiana, entre totes es capes sociaus. Mès aguesta idilica e meravilhosa tèrra non auie un poder politic fòrt: sonque nombroses cases comtaus enfrontades, ath delà, entre eres. Com podie representar aguesta Occitània un perilh deuant des poderosi exèrcits de França e deth poder de Roma?
En Muret s'escriuec era darrèra plana dera istòria d'un meravilhós sòmi.
Mòrt Pere Eth Catolic, li succedís eth sòn hilh Jaime I.

Eth 30 de noveme de 1220 Jaime I autrege era bailia que va des de Garòs enquia Arròs a Guilhèm de Vielha. Aran ei despartida dejà en 3 terçons.

Mès enlà e deuant dera confusion creada dempús de Muret e tamb era hujuda de catars per toti es comtats pirenencs, Jaime liure Aran a Guilhèm d'Entença familha de gran prestigi ena Còrt reiau. Mès es aranesi non vòlen pas un regim senhoriau. Eth d'Entença se retire e eth rei accèpte e elogie era volontat des aranesi de non voler someter-se dejós d'arrés que non sigue eth rei pr'amor qu'era preséncia d'un de delà comportèc un còp mès eth refús d'aubediéncia des proòmes aranesi ena sua presa de possession en Mijaran.

Eth 9 de seteme de 1239 Jaime I, penedit deth sòn error, des de Montpelhèr tornèc a prométer a Aran de mantier-la tostemp dejós eth sòn domeni dirècte e en un document se compromet a non deseparar Aran dera Corona d'Aragon.

Er 11 de mai de 1258 se signe eth Tractat de Corbeil entre Loís IX de França e Jaime I d'Aragon e Catalonha. Definitivament, Jaime I renóncie es parçans deth Meddia, ratifique era derròta de Muret e eth fracàs politic occitan dera Corona catalanoaragonesa. Sonque se mantien eth Roselhon, era Cerdanya, Montpelhièr e Aran .

En mes de junh de 1265 Jaime I visite Mijaran e se'n coneish er itinerari. Eth 15 de junhsèga ges de Lleida , eth 20 arribe en Sant Antòni de Barrabés e en tot traspassar eth pòrt de Vielha entre en Aran. Cau remercar qu'era rota dera Noguera Ribagorçana ère preferida ara deth Noguera Palharesa tanben entàs cortègis regis per èster era mès cuerta. Eth 26 ère en Vielha. En Santuari de Mijaran recebec er aumenatge des terçons, jurèc es privilègis e libertats d'Aran enes que dilhèu includien eth signar convènis de patz tamb es vesins de Comenges e Coserans. Eth 5 d'agost ère dejà en Perpinhan. Aguest viatge, en paraules deth sòn conselhèr Ponç d'Aguilaniu, bisbe de Lleida, siguèc forçat entà conéisher aguest parçan per dues rasons:
- que podie plaçar era sua guardada tà França
- demanar es 15.000 sòus morlanesi tara guèrra contra es mòros que sigueren rebaishadi a 11.000 dempús der ahèr d'Entença.
Es aranesi accèpteren en tot despartir a rason de 10 sòus per casa. A mancança de sòs, qu'èren alavetz fòrça escassi, liurèren bòs e vaques que sigueren mercadi tamb eth sagèth reiau en hèr roent.

Er 1 de gèr en un testament de Jaime I Eth Conqueridor, rei d'Aragon, Mallorca, Valéncia, comde de Barcelona, Girona, Osona, Besalú, Pallars Jussà, Ribagòrça, Rosselhon e Cerdanha, bescomde de Carlades, senhor de Montpelhier, baron de Omeladès, nomente ath sòn hilh, ereu de tot Aragon, tota Catalonha, Ribagorça, Palhars, Aran e comdat d'Urgell. Mès en d'auti futurs testaments càmbie es donacions entre es sòns hilhs e en bèth un d'eri non nomente a Aran que semble qu'ei evident que pertòque ath futur rei, Pere el Gran.

BIBLIOGRAFIA.-

Er estudi d´aguesta figura istorica compde tamb ua plan extensa bibliografía, facila de consultar. Entre era ne hèsqui mencion de bèra ua:

-Rumbau, Montserrat. "Com érem fa 700anys". Collecció CAL SABER. TIBIDABO Edicions 1996

-Català i Roca, Pere. " Històries d´En Jaume, rei conqueridor". Collecció Nissaga nº15. Rafel Dalmau, Editor 1999

-SAPIENS , Revista

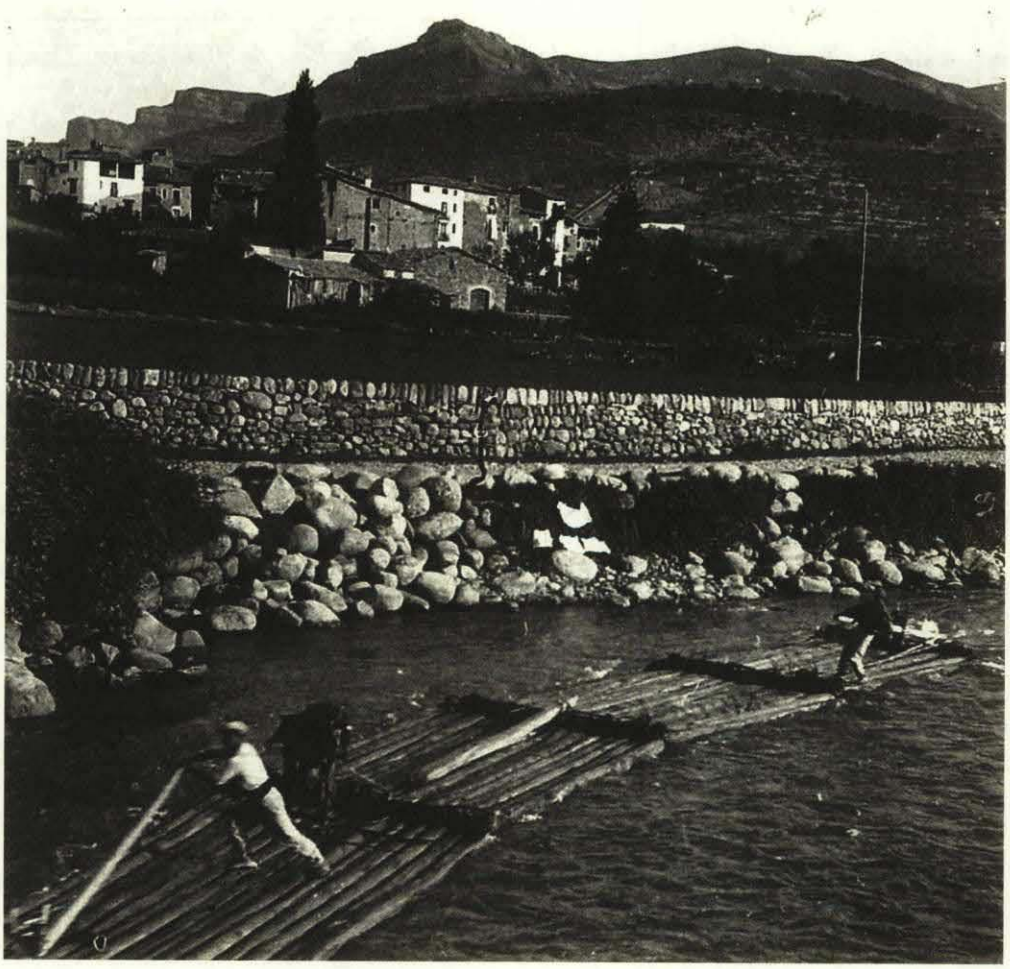
-Jané, Albert. "Rondalles de Catalunya". Col.lecció Llavor. Martín Casanoves, editor, 1975-86

Flotatge dera husta, Garona enjós
Es carrassèrs

Mn. Jusèp Amiell Solé

Es arrius an mercat era configuracion dera tèrra, des vals e montanhes d'un país. Aué en dia quauqui arrius an estat shugadi, desviadi, an perdut era sua vida, s'an aluenhat dera companhia des persones. Era sua aigua se restanque en grani lacs e se pòrte luenh damb canalizacions. Fòrça arrius non son sonque un nòm sense vida.

Mès, non hè guaire temps s'entenie eth chaupicar dera aigua. En cada pòble daue vida ara mòla, ath ressèc, ath lauader, damb es sues sablères se bastien es cases. Tot ath long se daurien es paishères entà adaiguar es prats; en tot passar dauant de cada pòble, er arriu demoraue qu'era ruscada de cada casa siguesse esbandida ena sua aigua clara. Era Garona, en bona part paredada enes dus costats, damb es sues hilères d'arbes e damb eth sòn caminet entàs carrassèrs e entàs pescaries, aufrie ua passejada refrescant.



Un carràs baishant pera Noguera deuant dera Pobla de Segur, an 1912.
Hònt: "Rais i raiers del Pirineu" Imatges

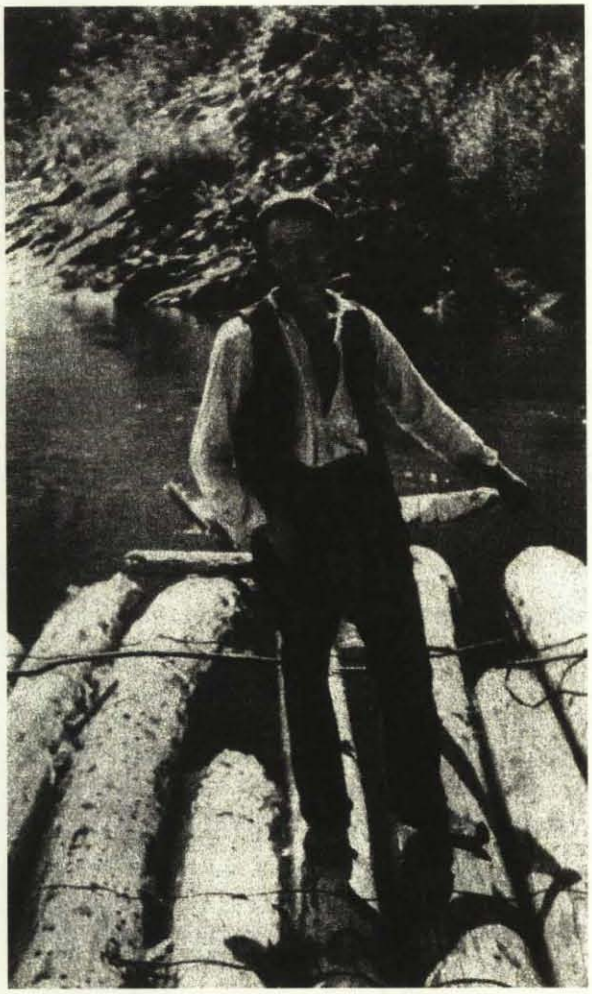
Açò ère era Garona. Er òme aprenec ben lèu, ena luenhania dera istòria, a servir-se dera mar e des grani arrius, coma mejan de comunicacion, de descurbiment de naues tèrres, de transpòrt de marchandises. Tanben es nòsti arrius deth Pirenèu sigueren mejan de transpòrt enquiàs prumeries deth S. XX. En çò que tanh ara Garona sabem que per era baishaue eth marbe blanc de Sant Beat e eth marbe de colors der Ariège, qu'arribaue en Tolosa, en Roma e en Constantinopla.... , ja enes prumèri sègles der empèri roman; tanben i baishaue eth hèr des fargues der arriu Salat e d'ua farga de Hòs. Es qu'ara auem dejà ans entenerem a díder qu'es nòsti pares auien vist baishar es arrolhs o socs pera Garona. Mentre qu'ena part nauta dera Val d'Aran desapareishec ath torn des ans 1890, ena part baisha dera Val se mantenguec enquiàs ans 1907. Es òmes qu'amiauen a tèrme aguest trabalh se nomentauen carrassèrs o carraçaires, paraula que ven de carràs, aplec de causes, en nòste cas, de hustes o arrolhs.

Enquiàs ans 1930 baishèren es carrassi pera Noguera Palharesa, maugrat siguesse dejà hèt eth barratge de St. Antòni, mès ensús de Tremp. Dempús se hec eth transpòrt per carretèra. Pònt de Claveròl ère eth pòble des carrassèrs. Tanben baishauen pera Ribagorçana e peth Segre, en tot poder arribar en Tortosa. Eth Segre siguec tanben mejan de transpòrt enquiàs ans 1940. Coll de Nargó ei coneishut coma eth pòble des carrassèrs. Aué en dia, atau ena Pobla, coma en Còll de Nargó, un viatge ar an, se vò rebrembar eth mestièr des carrassèrs hènt a baishar pes arrius uns carrassi, en tot hèr-ne ua celebracion hestiua.

Eth flotatge dera husta pera Garona

Ena part nauta dera Val d'Aran, s'a aluenhat ena memòria eth testimòni de persones, qu'agen entenut a díder qu'es arrolhs o era husta baishèssen pera Garona; ena part baisha s'a pogut recuélher en bèra persona grana eth testimòni escotat de d'autes persones. Cau anar entàs archius e espigar aciu e delà quauques referéncies sus es carrassèrs e eth negòci dera husta, qu'amiauen endauant es marchands francesi ena Val d'Aran.
Començam damb dues actes trètes deth libre dera Bartièra, de Salardú e Tredòs. D'aguesti dus documents, que non viram ar aranés, ne treiram ues donades sus eth tèma que mos aucupe. Didem de pas, qu'en libre dera Bartièra se trapen es acòrds que prenien amassa Salardú e Tredòs, sus diuèrsi ahèrs qu'auien en comun: montanhes, bòsqui, peishius e negòcis locaus: carniçaria, pastissaria, menescau, etc.

Prumèr document: "*Lo dia 19 de juny de 1759, en la vila de Saladú ajuntat i congregat lo Consell de la Bartiera,* (seguissen fòrça nòms....) *ha vingut a be en donar llicència per a que los dits de Arties pugan treure; ço és, tirar y envaluar, per lo espai de tres anys consecutius, tota aquella partida de rullos que picaran a facien picar en los termes propis dels boscos de les universitats de Pallas, que son Esterri de Aneo, Son, Valencia i Sorpe, los quals pugan conduir fins al riu major de la ribera de Ruda los sobredits rullos, pagant tan solament a les ditas universitats la quantitat de vint lliures de moneda corrent, i empero recavantse dita Bartièra, que els bous o altres besties que anaran a fer la conduccio de dits rullos ajan d'anar i venir per la cabanera, que va a dita montanya i no per los prats, especialment en lo temps que sian vedats, i que lo peixiu lo tingan tambe en los boscos de las ditas universitats de Pallas; i per lo que respecta a la conducta de navegar-los per lo riu de dita ribera de Ruda sels dona llicencia amb lo pacte espres, que per a aquells no pugan fer restanc algun en lo dit riu; i que si danys i fan en les eretats de particulars de dita bartiera conduint per lo dit riu dits rullos, sian tanben obligats a pagar-los enterament conforme seran estimats per aquells homes, que tenen determinats, per a judicarlos, en cas de usar de restanch o renclusa sia a beneplacit de sons mercaders francesos, que tenen part o poder de fer restanch en lo dit riu, i si los dits de Arties picaren rullos o altra fusta en lo terme propi i empriu de la dita Bartiera, que aquestos les agen de deishar a favor de dita Bartiera per ser los arbres de aquell territori rendats a alguns mercaders francesos, fisn a tant que aquests ajan finit son rendament; i perque tot lo sobredit tinga son degut efecte i valor, per la part de la bartiera o firman els qui aquí constan (signatures)* Se hig: *A mes lo consell de la Bartiera dona tota llibertat als sobredits de Arties perque pugan fer restanch o renclusa, pagant tots els danys que ocasionaran en les heretats de dits individuos de Saladú i Tredos, estimades com ja e dit.* Seguisen signatures. *Lo tres anys se entenen dins los nou anys que los sobredits de Arties han arrendat los boscos de Pallas. - Abadia Rtor. Secretari de la Bartiera.*



Un carrassèr ena Val d'Aran (extret d'un diari)
Hònt: "Autrefois la vie Fluviale dans les Pyrénées centrales"

Dusau document: "*dia 13 de junh de 1756, ajuntada la Junta de la Bartièra, en la sala de la vila de Salardú per a tractar coses convenients; presidint en dita Junta Pere Daunès del lloch de Tredòs, sus prior de la Bartiera; amb los demés consols..... Tots unanimes i conformes han determinat donar passatge a Borthomeu Riu de la vila de Arties, per a poder transportar rullos i fusta quadrada de Marimanya i de Bonabé, i passar-la per lo terme o montanya de la Bartièra fins a la vall de Garona; pagant dit Riu de Arties a favor de dita Bartièra dotze lliures de moneda corrent, per St. Miquel de setembre de 1756, començant a tirar dits rulllos i dita fusta, lo sobre dit Riu, per Sant Joan de juny de 1756, i fins a lo dia de Sant Joan de juny de 1757, no tocant a la carretera de Jaquin Sastrada, del lloch de Garós; i en cas que dit Riu de Arties amb son tiratge o passatge de rullos o fusta, donàs dany..... be al Comú de la Bartiera, o a altre particular de la mencioanada Bartiera; que dos homes experts de dita Bartiera hagen de judicar lo que dit Riu hage de pagar, o be al Comú o a altre particular per lo dany fet; i passat dit any de Sant Joan de 1757, la carretera, que lo dit Riu farà, o farà fer, sia a favor de la dita Bartiera, per a arrendar-la a qui lo Comú de la Bartiera voldra, no poden dit Riu fer oposició alguna, per mès que dita carretera li costés, rescavant-se dita Bartiera per lo present acte, que dit Riu no pugue fer pastorar, ni bous, ni vaques, ni en terme ni en montanya de la Bartiera, i en cas de lo contrari, sia dit Riu subjecte a lo que el Consell de la Bartiera determinarà; fou fet lo present acte en la sala de la vila de Salardú amb voluntat de las parts.....Abadia Rtor, secretari de la Bartiera.*

D'aguesti dus documets ne trèm hèts istorics susprenents. Es marchands dera husta, francesi, s'interèssen pera husta dera partida sud des Pirenèus: Marimanha, eth Dosau e Bonabé e en aute aiguavés dera Bonaigua, es bòsqui d'Estèrri, Valéncia, Sorpe e Son. Cercauen ampliar eth mercat dera husta, ¿cercauen ua qualitat de husta qu'eri pensauen ère mielhor? Quan a començaments deth S. XX non trègen era husta pera Garona, er an 1901 (segontes memòries escrites per Moga Pònt, de casa Lobató, de Gessa) montèren ua sirga aeriana enquiath Coserans, de 15 quilomètres. Pendent 13 ans espleitèren eth bòsc d'aguesta manèra. Meteren dempús un ressèc en Bonabé e portauen era taula damb montures tà França; as dus ans s'abandonèc. Ja abantes assagèren uns tractes damb eth rei d'Espanha entà qu'era husta des bòsqui de Bonabé puguesse baishar pera Noguèra enquia Tortosa.

Tanben eth madeish Pont Moga escriu coma eth Senhor d'Arròs, ath delà de trèir husta des bòsqui mès enjós deth Plan de Beret, talhe eth bòsc der estanh Gerbé e hè un camin trauessèr enquiath cap deth pòrt dera Bonaigua, tirada per bòs e embaussada entà Ruda.

Era husta, gessuda peth uelh de Garona, baishada pera Garoneta, ère tirada enquiar arriu Malo, e baishada entara garona de Ruda; en uns malhucòts que i auie en çò qu'ara ei era urbanizacion Tanaut, i auie fòrça mercades, segon testimòni de gent de Tredòs, es canaus ena pèira qu'eth pas des arrolhs i auie hèt, mèrques aué despareishudes peth moviment de tèrres entath bastiment des cases.

Abantes d'alongar-mos, hènt ua analisi d'aguest mercat dera husta en Aran, higem uns documents de testimònis singulars que vederen eth flotage dera husta pera Garona.

Documents istorics

Ena relacion de Fco. de Gracia, ath Rei Felip III, sus era Val d'Aran, der an 1613, escriu sus era incidéncia qu'auie era husta des bòsqui ena vida des aranesi. Ac dèishi en castelhan: *"... El Garona, que discurre por la mitad del Valle, les da truchas en abundancia, y bastantes aguas para llevar las maderas de sus montes, de que los moradores de esta tierra reciben gran beneficcio"*. En un aute lòc: *Las caidas de los montes se muestran muy apacibles con espesas arboledas, y frondosas selvas, de altisimos abetos y pinos, de cuya madera tienen gran utilidad los vecinos de aquesta tierra, no solo para sus edificiosas fábricas, sino para venderla en otras mas remotas de Francia, de donde vienen a llevarla"*.

Eth Jesuïta, Jean Forcaud, ena sua Mission de renauiment religiós, hèta ena Val d'Aran, er an 1642, se passegèc ath long dera Val e siguec testimòni de tot eth mercat dera husta. Ena relacion que hec dera Mission dèishe escrit: *"Era Garona va entar ocean. Es montanhes que l'encèrclen son fòrça abondiues en peisheus e en husta de pin: d'aguesta se ne hè un gran comèrç e baishe ath long dera Garona"*.

Quan er anglés Young, en sòn viatge per Catalunya, entre ena Val d'Aran, eth 10 de junhsèga de 1787, peth pòrt deth Portilhon, ditz: "Guardi era Garona, arriu beròi, mès fòrça rapid. Era gent des montanhes i hè a baishar era husta entàs ressècs que trabalhen fòrça". *Mès* endauant ditz: *" Es montanhes son proprietats des parròquies* (pòbles) *coma enes pirinèus francesi. Cada vesin a dret a talhar era husta qu'a de besonh enes lòcs assignadi enes bòsqui. D'autes parts deth bòsc son cedides entà èster picades a benefici des pòbles. Es arbes que braquen son mercadi. En generau era administracion des bòsqui ei melhor qu'en aute costat (França) Es còrtes son hètes damb fòrça cura"*. Eth judici de Young ei plan valoós, ja qu'eth ère agrònom, e per açò dèishe nòtes importantes sus es cultius, plantes e arbes que trapaue en sòn pas per Catalunya. Era impression favorabla que da sus eth tractament des bòsqui la trobam confirmada enes vedes soentejades, qu'es pòbles metien, a finaus deth S. XVIII, enes bòsqui dera Bartièra e tanben ens bòsqui d'Arties e de Varicauva, e tanben ac harien en toti es auti.

Quan Young passe per Arties, eth dia 11 de juliòl de 1787 ditz: *"passat eth pònt der arriu Garona es socs que flòten sus era aigua, pataquegen enes arròques hent un sorolh de tro"*. Passat eth pòrt dera Bonaigua dèishe escrit: *Es arbes, sus tot pins son mès beròis qu'en costat francés.- Les tahlen entath mercat de Tolosa, a on arriben atrauessant es montanhes, e dempús flotant sus era Garona"*.

Madoz, ena sua grana òbra "Diccionario-geográfico-estadistico-histórico de España....", parle dera Val d'Aran damb fòrça precision, ja qu'eth n'auie estat governador e aguesta part dera sua òbra, siguec redactada o revisada per eth madeish, ja qu'en era i escriu causes fòrça personaus. En referéncia ath flotatge dera husta pera Garona, quan passe per Bossòst ditz açò, que non viri ar aranés: *"Su cauce es llano en las inmediaciones del pueblo, pero su salida y en frente de la ermita de San Roque empieza gradualment a estrechar y profundizar especialmente en el sitio llamada Cledas, donde sus márgenes de duro granito cortado por las aguas y sus cavidades profundas son un verdadero precipicio que causan admiracion y espanto a los naturales y extranjeros que viene a visitar este sitio; sin embargo, los trabajadores franceses, atados por debajo de los brazos con largas cuerdas, cuyos cabos tienen sus compañeros, bajan con intrepidez hasta la corriente para desprender los sucs o ruillos, como llaman en el país, maderos prendidos entre los peñascos o que nadan en las cavidades"*.
Dempús parlaram deth Plan de Cledes o eth Pòrt dera husta, coma tanben ne didien.

Francisco de Zamora, en sòn viatge per Catalunya, eth dia 3 d'octobre de 1788, arribe en Pòrt dera Bonaigua e escriu: *"Siguiendo nuestro camino descubrimos, desde lo alto del puerto, el Valle de Aran, y en una pradera inmediata, una porción de madera que llaman rollos, que habia seguramente más de dos mil, los cuales han cortado unas compañias francesas en el valle de Aneo y han subido arrastrando con bueyes los araneses, poniéndolos pendientes hacia el río Ruda, de modo que quitando dos estacas caen al río Ruda; como éste no tiene bastante agua para conducirlos por ellla, se valen del arbitrio de cerrar unos pantanos, los cuales recogen mucha agua; i abiertos repentinamente aumentan la el río y se llevan la nadera hasta Garona (lo mismo hacian en otro pantano). Pero como esta repentina iunundación era muy perjudicial a las acequias con que riegan sus prado; los vecinos, una noche, pegaron fuego a la presa y ha quedado destruida.*
Reflexionase sobre el perjuicio que causa esta salida

de maderas, y pregúntese sobre los derechos que pagan. De Aneo sacan rullos para fusta, y no sacan otras maderas porque no hay ni camino, pero de Mongarri las llevan todas a Francia porque no tiene salidas a Cataluña. El modo de sacarla es con un par de bueyes y una asta que la atan al rullo. Una yunta de bueyes que non tropiece gana 10 reales. Compran los bosques, y lo que pagan se sabrá en la parte donde está la tabla."



Carrasejant era husta pera Noguera de Vallfarrera, an 1910
Hont: "Rais i raiers del Pirineu" Imatges

Tanben Fco. De Zamora en passar eth pòrt de Vielha, eth dia 8 d'octobre, deth madeish an dèishe escrit açò que confirmaram mès enjós: *"Salimos del Hospital de Vielha para el convento de Lavaix. Muy nevada la tierra de la noche antecedente, emprendimos el camino orillas del río Noguera, sobre el cual hay varias sierras para aserrrar las tablas que conducen a Vielha. Los montes de las inmediaciones del hospital se ven bien poblados de hayas i abetos".*
En referéncia ad aguesta husta picada e ressegada en Sant Nicolau o Espitau de Vielha un rèste perplèx en tot pensar coma podie èster portada ena Garona. En tot cercar documentacion trapam qu'eth Conselh de Vielha, er an 1828, acuse ath marchant F. Aunòs, d'Es Bòrdes, de non pagar cada finau de mes es traginèrs de taulons de Vielha e tanben de Senet e Bòno, ja que, prumèr de tot, non a talhat era husta convenguda, e dempús, non a hèt, abantes deth mes d'agost, eth transpòrt de 2.000 cargues de taules, damb gran danh des vesins que les auien de portar, danh qu'aurà de compensar. Mos imaginam es cordiòles de montures, passant eth pòrt de Vielha, cargades de taules o taulons e de d'autes marchandises que viegen tara Val d'Aran o tà França.

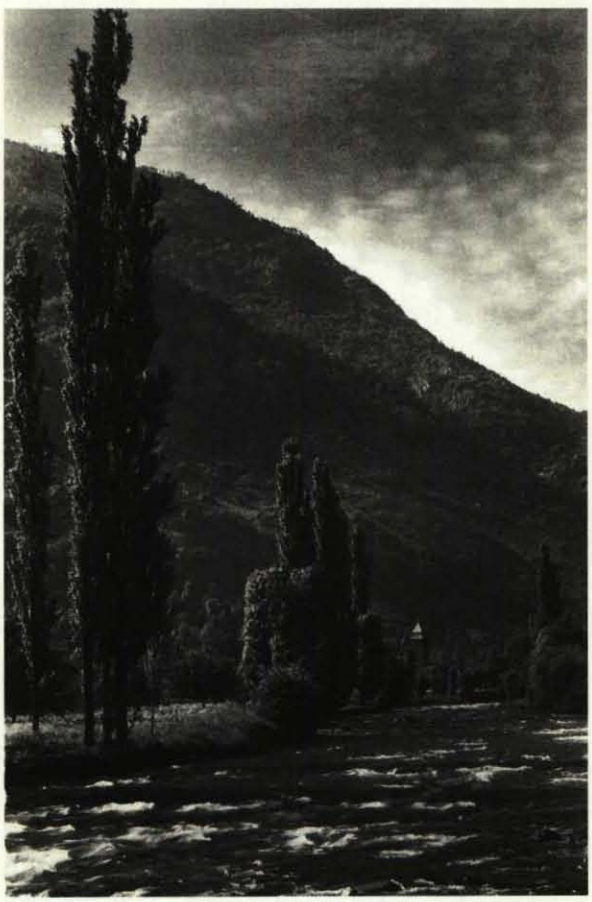
Maurice Gourdon, siguec un gran coneishedor dera Val d'Aran, des sòns pòbles e monuments e des sues montanhes, que visitèc fòrça viatges, 1873-1884, des de Luchon. En visitar eth lac de Restanca ditz: *"En d'auti tempsi, damb era ajuda de barratges e heishi de branques, hègen a pujar eth nivèu dera aigua; e en daurir eth barratge era aigua reprenie eth sòn cors, en tot emportar-se es troncs des arbes retengudi sus era aigua".*

Tanben Juli e Soler ena sua guida dera Val d'Aran, an 1906, ac ditz d'ua manèra semblanta coma s'auesse agut eth madeish guida que Gourdon, e ac dèishi escrit en catalan: *"El llac en altres temps era aprofitat, augmentant son nivell per medi d'estacades i feixines, per a facilitar amb un cop d'aigua l'acarreig de la fusta fins abaix la ribèra.*
Demane era atencion era precision de Gourdon quan ditz que sus eth lac i auie ua grana quantitat de socs, en tot demorar era dubertura dera aigua restancada. ¿Vò dider qu'ath torn deth lac i auie un bòsc, mès poblat deth que i a ara, e per tant non regenerat? Podem creir que quauques zònes nautes boscades, damb es granes còrtes des S. XVIII e XIX an desapareishut tà tostemp. Non parlem des lacs de Colomèrs, a on non i a arbes ath sòn torn, mès sabem que, quan se vuedec quauque lac, damb motiu des òbres idroelectriques, ath hons gesseren grani troncs que s'auien mantengut ath long de milèrs e milèrs d'ans. Mès aqueri bòsqui non sigueren picadi pes òmes; epòques climatiques diuèrses les heren a créisher e a morir.

Origina deth comèrç dera husta

Visti aguesti documents testimoniaus sus eth flotatge dera husta pera Garona, analizam era intensitat d'aguest comèrç. Mos valem de diuèrsi papèrs, huelhes de contrates, barrejadi damb papèrs des archius des parròquies, deth libre dera Bartièra e tanben dera documentacion der archiu generau d'Arròs, desnishada pera istoriadora Angels Sanllehy, e publicat en sòn libre: "Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (S.XVII-XVIII)
Mos preguntam quini podien èster es motius o eth besonh qu'aueren es francesi entà vier a cercar era husta dera Val d'Aran. Jacques Tambon ena sua òbra "Autre fois la vie fluviale dans les pyrénées centrales", ven a díder: Tolosa, en sègle X, damb ua vida feudau que neishie, tot dejà mès organizat qu'en sègles

anteriors, ven a èster un centre culturau e a un comèrç que creish. Mès, Tolosa en iuèrn auie heired, e es cases e d'autes bastisses an de besonh de renauiment. Coma passèc en d'autes granes ciutats, eth sòn entorn restèc sense husta entà bastir e sus tot entath huec. Es bòsqui deth pirenèu non son luenh e aquiu traparàn ua ajuda entàs sòns bessonhs, e non sonque en Tolosa, era ajuda artenherà tanben Bordèus. Serà dejà ena edat mieja que tota era ampla cabecèra dera Garona, damb era Pica, era Neste, Salat, seràn un miei de transpòrt.



Era Garona en tot passar per Les

Es marchands dera husta, francesi e aranesi

Eth besonh dera husta qu'auie França, coma auem dit, hec que i auessen marchands francesi que vengueren enes nòsti bòsqui; atau, enes contrates, gessen es sòns nòms: Renè, Casat, Doniez, Berdoulet, Joan Pere, Martins, Bosac, Dufreres, Jaquet Somastre, toti de Sant Beat, de Hòs, de Marinhac.... Mès tard s'i van higen marchands aranesi: Francesc Ademà Subirà, de casa Tròi (eth senhor d'Arròs); Serafi Cau de Benòs (eth baron de Les), e es sòns descendents; tanben Francesc Aunòs de Vilamòs; Silvestre Moga, de Betren; Mòga d'Unha; Aunòs, d'Es Bòrdes....

Era part de documentacion sauvada, des sègles XVIII e XIX, mos parle qu'eth mercat dera husta ère important. En toti es bòsqui dera Val d'Aran se hègen picades. Tanben enes bòsqui d'Isil e Alòs, bòsc de Bonabé: enes de Sorpe, Son e Valéncia d'Aneu; en lac Gerbè, dera Bonaigua, enes bòsqui de Marimanha, deth Dosau, des Banhs de Tredòs, d'Arties, der Espitau de Vielha, Varicauva, (er arreservat), Cormusèra, Contra, Artigaron, Esclamanera d'Arròs; bòsqui de Betren; Ombrèr d'Arres, Vilamòs etc... , en tot méter sonque quauqu'uns que gessen enes documents. Eth tèrme miei de cada ua d'aguestes talhes, que coneishem, podie arténher es 800 arbes. Es contrates meten qu'es arrendaments deth bòsc se hègen de tres a vint ans, enquia qu'eth bòsc ère vuedat. Dempús i auie uns ans de veda enes bòsqui entà que se regenerèssen, ben exprimida enes documents. Aguestes vedes èren mès previstes enes bòsqui mès d'apròp. Dilhèu enes bòsqui fòrça nauti coma en estanh Gerbè, ena restanca d'Arties, ena part nauta d'Aiguamòg, en Espitau de Vielha, enes parts mès nautes, es picades sigueren mès intenses, e eth bòsc non se regenerèc jamès.

Metem coma mòstra dues contrates des bòsqui de Marcatosa, en un espaci de sèt ans trapam:

Marchand Fr. Ademà, d'Arròs:
An 1818: 1400 files.
An 1820: 41 solibèus,
10 paumaus, 1380 files.
Marchand Antòni Aunòs, de Vilamòs:
An 1822, Varicauva: 2000 files,
Artigaron: 600 files.
An, 1825: 561 files,
910 solibèus.

Es contrates parlen de "files" e "solibèus" e "paumaus". Era fila pera sua longada podie servir coma cabiron entàs losats. Auien d'auer ua longada de 28 a 44 pams. Es solibèus èren es vigues qu'anauen en ua bastissa de paret a paret o entre un saumet e un aute. Auien d'auer de 28 a 32 pams. Es paumaus auien d'auer 28 pams. A totes aguestes pèces se les auie de deishar er escaubet, ei a díder, eth cap dera husta auie d'èster arredonit, entà facilitar eth tiratge e eth flotatge. Ath delà d'aguesti nòms entà classar era husta gessen fòrça d'auti nòms: "pitrol, rasal, jacòt, simada, cabiron, rem ...."

Èren fòrça es marchants, gascons e aranesi, que trabalhauen en toti es bòsqui dera Val d'Aran, que non siguessen vedadi. Totes aguestes picades dauen ua quantitat de husta considerabla. Non ère sonque husta entà bastir, tanben lenha entath huec, coma hai e casse. Coma auem vist enes testimònis escriti des que visitauen era Val d'Aran ère ua activitat constanta, sigue enes bòsqui, sigue enes moments enes qu'era husta baishaue pera Garona, un trabalh constant tanben en Pòrt dera husta des Anglades, de Moreu, de Cledes, de Bossòst.

Condicions de quauques contrates

Resumim ua contrata de venda de husta, 1737, bòsc Escur, pròp des banhs de Tredòs, dera Bartièra:
-En un temps determinat poirà bracar es arbes, mens aqueri de pam e miei francés de corona. Aurà dus ans entà netejar eth bòsc.
-Era lenha queiguda e es arbes secs poiràn arreplegar-les es vesins deth pòble.
-En cas de quauqua cremada poiràn tanben es vesins aprofitar era husta.
-Es bòs, qu'auràn de besonh, poiràn pèisher en tèrme deth pòble, mès s'entren enes proprietats privades auràn de pagar eth mau.
-Entath trabalh de picar e embaussar s'estimen mès que siguen es vesins deth pòble. Se non se trapen ac poiràn hèr es que venguen de dehòra. An d'ostatatjar-se en ostau deth pòble, en tot poder escuélher eth que volguen des dus pòbles.



Eth bòsc aranés de Varicauva ath torn der an 1901. Hònt:" Rais i raiers del Pirineu" Imatges

Un contracte sus eth bòsc de Varicauva, der an 1826:
-Sonque se bracaràn solibèus des de 32 pams ensús.
-Se'n quèir un arbe ne trinque un aute poirà teir-ne un solibèu o un rem *(Es rems èren enta guidar es carrassi pera Garona, dempús de Cledes.)*
Eth crompador aurà de deishar es tiraderes e camins liures; e se rèsten embraçadi e quauqua bèstia s'i hè mau aurà de pagar eth danh.
-Non poirà bracar ne casses, ne oms, ne arbes frutèrs.
- Es quate universitats, Gausac, Vilac, Aubèrt, Betlan se resèrven poder tirar era husta enquiara Garona; atau tanben eth picatge, eth tiratge e eth desembarcatge *(en Bossòst)*
-Eth crompador serà aubligat a pagar era husta en un an.

Enes bòsqui, un viatge èren vuedadi, metien ua veda rigorosa pendent uns ans. Non s'i podien bracar ne plantes. Passadi uns ans se lheuaue era veda.
Tanben tàs vesins des pòbles era veda ère rigorosa entà tota classe d'arbes trapam en ua disposicion dera vila d'Arties enquia quin punt podie arribar era veda e era picaresca dera gent entà trincar-la. Se permetie as familhes bracar arbes (bedoths) entà hèr esclòps, mès aguesta disposicion siguec entenuda e un sentit massa ample, non un arbe entà cada esclòp. Eth "Llibre de las Politicas de la vila d'Arties", ena plana 121 ditz atau: *"Cap de casa non poirà bracar cap d'arbe des petits, entà hèr esclops, senon un arbe des gròssi, tà hèr esclòps entà toti es dera casa, ja qu'ei era perdicion des bòsqui hèr a quèir dus arbes entà ua persona o quate des petits.... S'aurà de cercar en bòsc era lenha seca, en aqueri parçans, qu'es regidors diguen.* Eth trincament des vedes auie multes nautes.
I a contrates, sustot, en miei e baish Aran que parlen dera preparacion d'aguesta husta, ei a díder, auie d'èster picada o escairada. En una contracta deth bòsc de Varicauva ditz: era husta s'escairarà o prepararà en "talhèr" que i auie en madeish bòsc.

Es carrassèrs

Parlem ara dera gent valenta e experimentada que hègen possible eth flotatge dera husta per arriu. Ena Val d'Aran e ena Gascunha ne didien

carrassèrs, en Ariege, carrassaires, e deth pòrt de Cassères enjós, enquia Bordèus, radelièrs. En parlar d'eri, metem eth testimòni de Alberto Vidal, dera Bordeta, que de joen coneishec a Cisco de casa Espardenhèr d'Es Bòrdes, que siguec cap de còlha des darrèri carrassèrs. Ena Val d'Aran acompanhauen es socs sòlti pera Garona enquia Bossòst, en tot seguir-les damb era arpeta. Montauen aquiu eth carràs de dues o tres tramades, damb uns dotze de socs en cada tram. Podien agranir-lo en Montrejau, enquia sies trams, e mès encara en Cassères damb vint tònes enquia Tolosa; e de Tolosa enjós podien portar enquia cinquanta tònes de husta.

Es carrassèrs, hèt un determinat trajècte, en arribar en un des pòrts dera husta, deishauen eth sòn carràs a d'auti, e damb eth sòn morralet en còth tornauen a pè, ei per açò qu'eth recorregut damb eth sòn carràs non deuie èster de mès de dus o tres dies.
Es que hègen aguest mestier èren gascons des pòbles termiaires ara Val d'Aran. Jean Tambon, ena sua òbra, dejà citada, ditz, que i auie 500 gascons que trabalhauen era husta ena Val d'Aran.

Aguesta cita susprenent, auem de trobar-la confirmada en bèth escrit dera Val d'Aran. Era recèrca dera possibla documentacion sus eth mercat dera husta mos ne dèc ua confirmacion. Enes contrates dera husta des bòsqui dera Bartièra, amassa damb eth marchant francés, gessen persones que demoren o son vesins d'Arties, e ven a díder, qu'ère eth pòble des Carrassèrs. Era confluéncia des arrius Garona e Valarties ne hègen un lòc avient. E consultant eth libre abantes esmentat: "De las politicas del Consell de la vila de Arties" ena plana 21, en un comunicat ath Gobernador de Castèth Leon, Dn Rafael Subirà, trapam çò que seguís: *"Coma qu'era experiéncia ei mare de totes es causes, e era mos age ensenhat que d'ençà de trenta ans s'agen agregat, en tot maridar-se damb hilhes dera present vila, gran nòmbre de francesi, es quaus vien a èster e suspassar lèu-lèu es autes cases des naturaus de dita vila, e ena pòur que s'i a guèrres entre es dues corones d'Espanha e França, coma s'a dejà vist, poirien èster majoria, çò que serie un mau servici ara nòsta majestat.... Ei per açò que suplicam un decret tà que d'ara endauant cap de francés pogue prèner domicili ena vila d'Arties e tanben suplicam qu'es francesi e es sòns hilhs, qu'an dejà domicili, non poguen jamès èster acuelhudi en Conselh, ne en cap aute cargue de dita vila".* Aguest ei eth resum e era suplica hèta ath Governador e confirmada dempús per aguest, damb menaces de expulsion, se siguesse de besonh, eth 12 de març de 1664, en Castèth Leon.

Es 500 francesi que i auie ena Val d'Aran non toti serien en Arties, ne toti aurien demanat domicili ena Val d'Aran. Cercant d'autes pistes dera preséncia des carrassèrs francesi en Arties, poiríem trobar-la ena toponimia. Enes mapes francesi dera Val d'Aran, eth bòsc d'Arties-Garòs, escabrós e dificil entath mercat dera husta, pòrte eth nòm de Bòsc deth Gascon e tanben, ena ribèra deth Valarties, eth bòsc que trobam dejós de Montardo, ara dreta deth camin que mos pòrte tà Montcasau se coneish tamb eth nòm de bòsc deth Gavach.

Ua pregunta a respóner, referent as gascons d'Arties, poirie èster s'era sua preséncia ère deguda as trabalhs dera peirèra de marbe des Banhs. D'aguest trabalh es gascons portauen era experiéncia de Sant Beat, ric en cantières de marbe. Certament qu'enes S. XVII e XVIII se heren òbres ena Val d'Aran a on vedem fòrça pèira de marbe. De totes manères enes trabalhs deth flotatge dera Garona gessen vesins d'Arties, qu'èren gascons.

Es restanques, barratges o renclutades des arrius

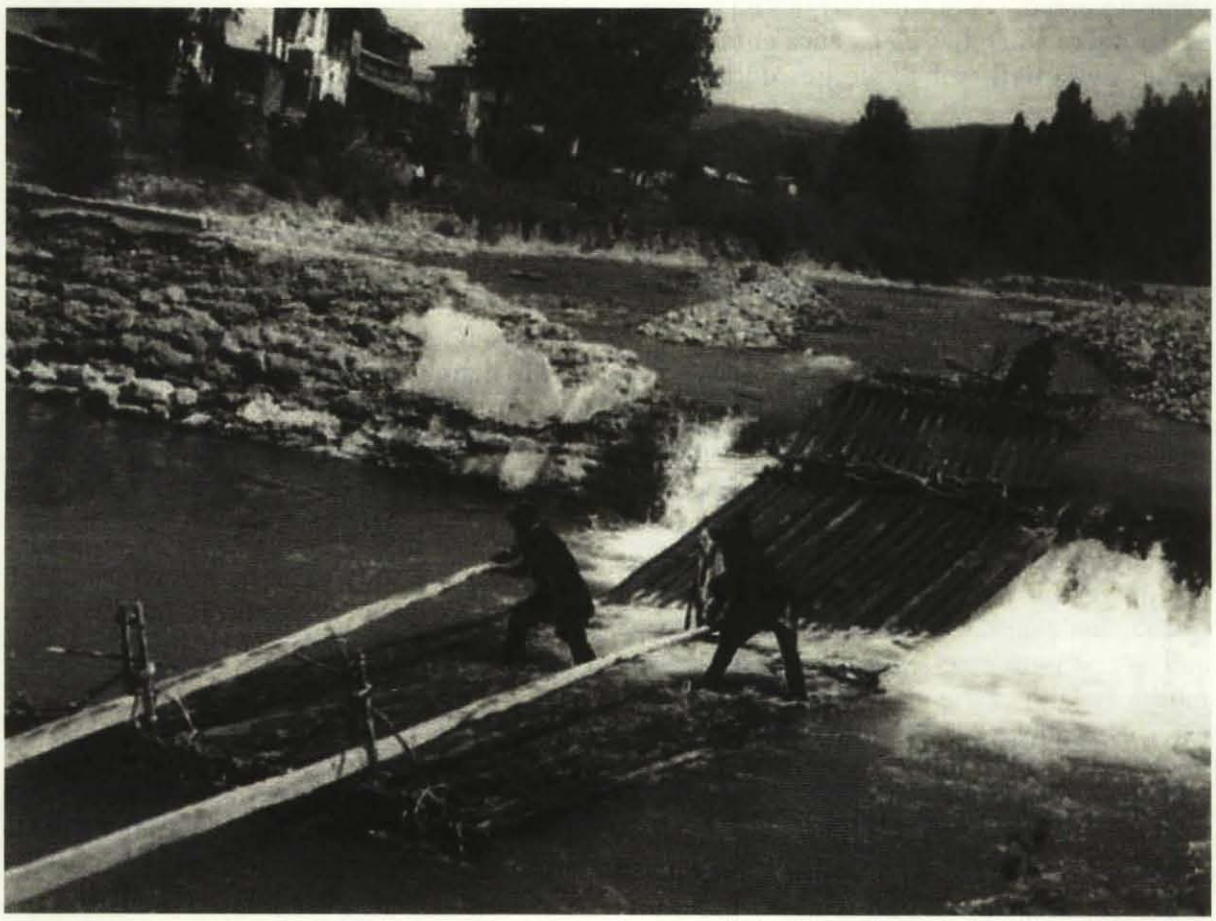
Auem vist qu'era husta des bòsqui dera Bartièra e es deth Pallars ère portada entara Garona de Ruda e aquiu en daurir es restanques la hègen a baishar Ruda enjós. I auie dues restanques en aguest arriu. Der an 1821, trobam aguest pacte damb eth marchant de husta Fornie de Marinhac: *Se pacte qu'es hustèrs, entà hèr era restanca an d'èster dera Bartièra e qu'entà carrassejar non i pogue entrar cap de francés, sonque es quate preceptaries* (mèstres deth mèstier), *jos era pena de cinquanta liures, e que toti es carrassèrs agen d'èster òmes rebedors dera Bartièra, e se les darà coma jornau ua pesseta e mieja e un uchau de vin* (mesura). *Se pacte que dit comís restarà aubligat a pagar toti es maus que harà, atau era renclutada, coma es arrolhs, enes parets e paichières des prats e proprietats de tot eth tèrme dera Bartièra, des dera restanca enquiath pònt de Mòles.* Coneishem tamben dera existéncia d'ua restanca enes montanhes

d'Arties, e qu'un lac n'a sauvat eth nòm, d'eth mos n'a parlat un testimòni, citat mès ensús. Mès enjós dera restanca i auie un ressèc. Era toponimia sauve aguest nòm. Cònste qu'en arriu Valarties baishauen taulons o taules. Der arriu Jueu consten tanben es restancades d'aigua. Ath long der arriu Varradòs i auie tres lòcs entà restancar era aigua.

Grana quantitat d'arrolhs podien èster lançadi en arriu, en non massa temps, e èster acompanhadi per ua còlha d'òmes (carrassejadors) per arriu. Se conviege podien parar era husta damb ues estalhandades que hègen enes confluéncies des arrius damb era Garona, e dempús èster amiada enquia Bossòst a on i podien arribar en un dia. Enes preses des mòles e ressècs des pòbles i deishauen un pas, ath miei dera presa. Atau en Garós ère hèta damb hustes que se trègen e metien damb facilitat. Atau, era mòla e eth ressèc, plaçadi a dreta e quèrra der arriu non restaue sense aigua tà massa temps. Er an 1736, es Srs. dera vila de Garòs manen a Pere Vilòt, ressegaire e encargat deth ressèc, de mantier era paishèra e tanben, " *dat eth cas, qu'es socs donguen dammatge a dita paishèra*"

Aguestes renclutades d'aigua èren hètes damb gent que coneishien eth mèstier. Mès ensús mos a parlat des hustèrs que les bastien. Damb hustes e taules, que podien daurir-se facilament. Ditz un document qu'en ua renclusa de Ruda, ua net i meteren huec coma responsa ath danh qu'auie hèt era aigua desbordada.

Eth temps der an entà flotar era husta semble que deuie èster, tanlèu passat era duresa der iuèrn o ena tardor. En aqueri mesi es pagesi non auien de besonh es paishières entà adaiguar es prats. Ua quantitat excessiva d'aigua coma en acabar-se era primauèra hège dangerosa e non guaire controlada era flotacion. Es carrassejadors o carrejaires, qu'anauen seguint era husta portauen ua arpeta; en Pujòlo ne didien tanben raiet; ère ua urga d'uns 3 mètres, mès leù de bedoth, qu'acabaue damb ua punta e un chapit ath costat de hèr, damb era se podie possar eth soc o se podie estirar. Coma me didie un picaire de bòsqui, un soc dessús dera aigua pòt èster de bon amiar. Dehòra dera temporada dera flotacion, s'apariaue eth lhet der arriu en tot treir o barrinar bèra ròca que podie embrassar. Es carrassèrs e d'auti òmes, mès lèu aranesi, dehòra deth temps dera flotacion, premanien era husta enes bòsqui, e l'apropauen enquiara Garona e d'auti arrius.



Carràs passant un barratge en arriu Salat
Hònt : « Autrefois la vie fluviale dans les Pyrénées centrales »

Es Anglades e eth pòrt de Cledes, en Bossòst

En arribar en Bossòst acabaue era prumèra fase de flotacion dera husta. Un mapa militar francés deth S XVIII, senhale Cledes coma pòrt dera husta, damb uns socs diboishadi. Es carrassi, certament que podien baishar montadi pera Garona dempús dera part nauta d'Aran. Mès en Cledes damb es sues orgues e tolhes trapauen un obstacle e eth carràs auie d'èster desmontat çò que suposaue un gran trabalh. Maugrat que Madoz, digue que vedec husta laguens deth pas de Cledes e òmes que la trejen, aguesta, en bona part, ère trèta der arriu abantes de Cledes, enes Anglades, en Morèu e en barratge dera mòla de Bossòst, dauant dera capèla de Pietat, e d'aquiu arrossegada damb bòs pes Anglades e Rimagaudés enquiath pòrt. I ère portada pera dreta dera Garona, per un camin qu'eth pòble de Bossòst dauric en malh; se pagaue eth dret dera Escala, que tath pòble siguec un notable ingrés; era husta que i siguec arrosegada pendent sègles deishèc ues prigondes mèrques alisant era ròca. En Espaliàs, tocant a Cledes i auie un ostau. Dessús des orgues de Cledes, es carassèrs auien hèt ua palanca entà anar a béuer aigua deth sofre que ges deth malh.

Bossòst ère eth prumèr pòrt dera husta ena Garona, coma n'i auie d'auti mès enjós, sustot en Bagiri en recéber er arriu Era Pica; en Cierp e en Montrejau, damb er arriu Nèste. Ère fòrça important eth pòrt de Cassères, a miei camin de Tolosa, dempús de recéber er arriu Salat, de Coserans.
En Bossòst se montauen carrassi de dues a tres tramades, e dus carrassèrs entà amiar-lo. Enes fotografies que s'acompanhen pòt veir-se coma ère eth montatge d'un carràs. Es hustes èren escuelhudes d'ua madeisha longada, metudes ua ath cant dera auta, enquia ues dotze; era part mès prima entà dauant. Cada ua auie un horat dauant e darrèr, que ja auie servit entà èster estirades en bòsc. En montar-se eth carràs es horats servien entà èster estacades era ua damb era auta, damb un trauessèr ena punta, e estacat tot damb andòrtes. Es mielhors andòrtes èren es de bedoth, tanben de casse e d'auerassèr, que retorçudes e estobades damb era aigua an ua grana resisténcia. Hèt un tram s'i higie un aute darrèr, enquia un tresau. De Montrejau enquia Cassères rehègen carrassi damb sies trams. Es carrassi mès petits les amiauen dus carrassèrs. Dauant s'i metien un rem o dus enes carrassi mès grani, d'ua longada de cinc a sèt mètres entà amiar-lo, e darrèr de tot un aute rem entà adreçar-lo quan conviege. De Bossòst enjós deuien amiar es carrassi es carrassèrs francesi, dempús de pagar un petit impòst ena termièra. Bèth viatge entà non pagar passauen de net, mès ère controlat e multat. Eth Senhor de Les auie exigit un temps crubar uns drets peth pas dera husta.

En quauques contrates se ditz, qu'es aranesi amiaràn era husta enquiàs pòrts d'Anglades e de Moreu, de Bossòst. Tanben trobam en quauqua contrata qu'eth marchant de husta marteraue es sòns socs; ei a díder i metie ua mèrca coma signe dera sua proprietat. Era husta, coma auem dit, non entraue laguens des orgues de Cledes. Pòt èster que i entrèsse husta entath huec o bèra auta non retenguda enes Anglades o ena presa dera mòla. Hè pògui ans se vedien dessús de Cledes, abantes dera renclusa que i a aué, quauqua anèra de hèr, clauada enes arròques, que podie servir entà treir era husta o hèr ua estalhantada entà parar-la. Tanben aué se ven ues anères apròp deth Pònt de Rei, ena part dreta der arriu. Pensam qu'es grani aiguats qu'a auut era Garona e que se rebremben ena memòria populara: 1875, que hec fòrça de mau, 1907, 1937, 1963, an maumetut infrastructues, qu'aurie er arriu, entara flotacion dera husta. Mès de 500 ans trabalhant ena Garona, comportaue uns equipaments, maugrat siguessen febles. A desapareishut eth Plan de Cledes damb eth bocard dera mina Margarita e sustot aué en dia damb es sobradissi des òbres que s'i amassen de tota era Val d'Aran. Atau tanben coma s'an maumetut lèu-lèu, totes es mòles e ressècs des pòbles. Tanben enes nòsti dies s'an maumetut es vòres paredades dera Garona, anticament convertides en un petit e beròi caminet, que servie entà carrassèrs e pescaires.

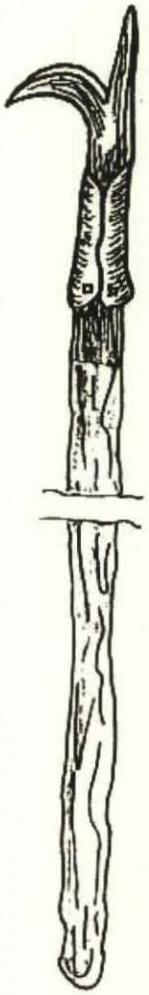
Es darrèri carrassi

¿Quan passèc eth darrèr carràs jos eth pònt de Les? Hè uns ans qu'un vesin d'aqueth pòble m'auie dit que de petit auie vist bèth carràs que passaue dejós deth pònt. Auie d'èster ath torn deth 1905. Non auem vist documents

d'aguest temps. Òc que podem admirar ua fotografia d'un carrassèr aranés dessús d'un carràs treta d'un vielh diari francés e publicada en libre de Jacques Tambon. Non podem díder que sigue un carràs classic, coma es que baishèren pera Garona, estacades es hustes damb redòrtes, un trauessèr dauant e mès ample damb eth sòn long rem. Era sua construccion ei ben simpla. De totes manères ei ua imatge que metem en valor, ja qu'ei er unenc document grafic de mès de 500 ans d'istòria.

Eth filolog Joan Coromines, que de joen passèc dues tempsades en Les, -eth sòn pair trabalhaue ena empresa idroelectrica, bastint eth sau de Cledes-, en parlar des carrassèrs, ena sua òbra "El parlar de la Vall d'Aran" ditz. *(Es carrassèrs) venien de La Pòbla i de l'HGar, (damb procedimetns diferents), mès agueren de plegar, er 1918 en empréner-se es òbres deth Sau de Cledes*". Credem qu'auien plegat abantes d'aguest an coma dideram mès enjós. Era referéncia as carrassèrs ei importanta, ja qu'ena Val d'Aran, fòrça aranesi auien emigrat dejà entà França, e segurament en non auer-i man d'òbra, auien vengut es carrassèrs deth Pallars, sense qu'açò volgue díder que, ja abantes, aqueri non auessen trabalhat ena Val d'Aran, cridadi pes marchants francesi o aranesi. Ena part nauta dera Garona eth comèrç dera husta auie acabat uns ans abantes. Ath torn des ans 1890 flotarien es darrèri socs. Era demanda dera husta s'amendric, tanben en França. Er important pòrt de husta de Cassères a on se hègen tanben barques entara Garona e entath canau de Midí, damb era husta deth Pirenèu, anèc perdent eth trabalh e barrèc deth tot er an 1930. Hège ans qu'auien neishut d'auti mieis de transpòrt damb eth tren e era carretèra.

En 1903 se bastic eth Pònt de Rei. E er an 1906 era carretèra ère dejà en Vielha. Paquito Pedarròs de Bossòst, que tota era vida a trabalhat enes bòsqui e ja abantes eth sòn pair, ditz qu'un marchant de husta de Bossòst, Joan Forment, de çò de Sarte d'Agustí, n'auie carrassejat ua grana quantitat des bòsqui vesins, qu'apilèc en pòrt dera mòla; mès, ua creishuda fòrta dera Garona enes prumeries deth sègle, se la'n portèc tota. Restèc arroeinat e auec d'empenhar er auviatge dera casa. Auec d'èster damb motiu deth gran aiguat der an 1907. Siguec dejà, segon ditz, era darrèra husta que baishèc pera Garona. Ditz tanben qu'en aqueri moments era husta ère portada entà França damb carros tiradi per bòs enquia Marinhac, atau madeish coma i portauen eth materiau des dues mines de Bossòst, dubèrtes enes darreries deth S. XIX. Atau, donques, anèc desapareishent eth flotatge dempús de Cledes.



Arpeta

Quauqui marchants de husta francesi contunhèren crompant husta ena Val d'Aran e emportada damb camions. Alfredo Solè, deth Pònt d'Arròs, rebrembe es nòms de marchants francesi: Castèth, de Hòs; Briocel, de Marinyac, Foulouse de Luchon. Budrang... En uns moments enes que, segontes ditz, non tostemp se crubauen toti es deutes que deishauen aqueri marchants. Eth miei de transpòrt èren dejà es camions que se l'emportauen. Era grana emigracion des aranesi entà França auie dejà començat hège uns ans, ath madeish temps qu'era Garona deishaue d'èster un lòc de trabalh. Era Val d'Aran damb pròp de 12.000 abitants baishec a 6.000. ¿Es carrassèrs e picaires de bòsc emigrèren tanben entà França en tot cercar un aute trabalh? Pòt èster. Es gascons afincadi en Arties deuie hèr ans qu'auien marchat. Es bòsqui dera Val d'Aran aueren un temps de pòsa. Entà provedir es besonhs dera Val d'Aran i auec tostemp quauqui petits ressècs ath cant dera Garona.

Mès tard es bòsqui contunhèren dant riquesa as pòbles. Tàs bòsqui dera Val d'Aran, en Es Bòrdes, en Les, en Bossòst, en Vielha i auie uns grani ressècs e damb camions se portaue era husta entà Espanha, en tot passar per Baiona, e mès tard gessec tanben damb camions peth pòrt dera Bonaigua, hènt eth camin invèrs dera husta, qu'arrossegada pes bòs, auie entrat peth madeish pòrt, entà èster lançada ena Garona de Ruda. Ara es bòsqui dera Val d'Aran hèn ua longa pòsa, que sigue entada eri ua

bona regeneracion. Mès aguesta ei ua auta istòria, que non tanh ara Garona. En d'auti lòcs era flotacion dera husta pes arrius durèc mès temps. En Pallars enquiar an 1930; en arriu Segre baishèren enquiar an 1940. E en Navarra eth darrèr carràs baishèc er an 1952.

Era husta e era economia deth país

Pendent mès de 500 ans, que sapiam, es pòbles d'Aran mercadegèren era husta des bòsqui. Dejà era Querimònia der an 1313 dèishe ben establit qu'ès bòsqui son des pòbles: "Tanben concedim eth capitol segon eth quau: (es pòbles) an e possedissen es sòns peishèus e es sòns bòsqui francs e liures, e pòden her-ne ussatge coma quinsevolh cap de familha hè usatge des sues pròpries causes....sense eth requeriment dera nòsta potestat *(deth Rei)*".
Es aranesi administrèren aguesta proprietat, que les daue dret a perceber-ne uns beneficis sense pagar arren a cambi. En entrar en França pagauen ua petita quantiat. Eth senhor de Les en bèth temps crubèc uns drets de flotacion dera husta en passar peth sòn senhoriu.Tanben eth Governador de Castèth Leon volèc crubar uns drets en passar dauant dera sua residéncia e bèth temps les crubèc; mès eth Conselh Generau d'Aran, atient-se segurament ath dret de peatges e pontatges liures, neguèc eth dret ath Governador. Sonque podie crubar eth galin reiau, coma representant deth rei. Ei er unic viatge, dempús d'espigar es actes deth Conselh Generau des ans 1632-1640 que parle deth flotatge dera husta. Çò vò díder que siguec un comèrç pacific e ben reglat de fòrça temps endarrèr e era justícia non auec d'intervier a diferéncia de d'auti camps deth comèrç aranés e des "passeries" (patzeries) a on enes actes deth Conselh Generau, fòrça soent, i a plets portadi ara justícia.
Es pòbles, en tot aguest comèrç dera husta, ne gessien beneficiadi de dues manères : çò que crubaue era univesitat deth pòble e ço que ne recebien es vesins. Per açò enes contrates se ditz as marchands dera husta qu'eth trabalh de bracar, picar era husta e d'embaussar-la e amiar-la per arriu sigue hèt pes naturaus deth pòble. Rebrembi auer vist en bèra casa era arpeta qu'auien de besonh entà hèr eth trabalh dera flotacion dera husta.
Quina quantitat de husta baishaue cada an pera Garona ena Val d'Aran? Un estudi mès apregondit de toti es documents a cercar poirie apropar-mos a ua quantitat fidable. Segontes Jacques Tanbon podien arribar en pòrt de Cassères 1500 carrassi cada an; carrassi enquia de 60 mètres de long, per 6 d'ample, montadi en Montrejau, damb un pes de 20 tones, amiadi per 10 a 12 carrassèrs. Es carrassi que gessien deth pòrt de Bossòst èren mès petits, mès era husta que portauen ath long der an suposaue ua grana part dera qu'arribaue en Cassères. Sabem qu'es bòsqui der Ariege non dèren massa husta degut as hargues entath hèr, que ne consomiren grana quantitat. Tònes e tònes de husta gessien dera Val d'Aran. Maugrat es vedats que metien es pòbles, toti es bòsqui dera Val d'Aran èren vuedadi, e per toti es arrius: Ruda, Aiguamòg, Valarties, Nere, Jueu, Varradòs, Toran, i a constància de que i flotaue era husta. E tanben de mès enlà deth encastre dera Val d'Aran: Montgarri, Bonabè, València d'Aneu, Sorpe, estanh Gerbè, Espitau de Vielha, Senet, Bòno, viege husta entara Garona. Pes papèrs que se sauven des darreries deth S. XVIII e deth XIX i auec ua grana activitat. Tot aguest comèrç constant pendent sègles siguec ua ajuda de prumèr ordre ena economia des pòbles.

Un estudi mès ampli, que se pòt amiar endauant damb toti es documents qu'encara pòden trapar-se, darie ues dades que mos aproparien fòrça ara realitat economica que se viuec en nòste país damb er aprofitament des bòsqui. Non ère sonque era venda dera husta e des carrassèrs que l'amiauen per arriu, ath delà i auie fòrça mès activitats parallèles: es picaires, arrossegadors damb bòs o d'auti animaus (deth senhor d'Arròs, era memòria populara ditz qu'auie 30 parelhs de bòs), carrassejadors, ressegaires, hustèrs entàs restancades dera aigua, es que preparauen es andòrtes de bedoth entath pòrt de Bossost, era acuelhuda des obrièrs enes ostaus e tauèrnes des pòbles ath long dera Garona; en Vielha, en un ostiu, auien de portar dues mil cargues de taulons de sant Nicolau des Pontelhs o Espitau. Sabem que viegen persones de dehòra, de Gasconha, deth Palhars, quan podie mancar man d'òbra ena Val d'Aran. En contra de çò que podem pensar aué, i auie ua grana mobilitat de gent cercant trabalh. Ena val vesia de Boí sigueren es italians, que i anèren entà vuedar es bòsqui.

Podem afirmar qu'un percentatge important de gent dera Val d'Aran viuie dera explotacion

des bòsqui. Aguesta riquesa, que se generaue, la podem descurbir ena configuracion des pòbles, ena solidesa e armonia des sues cases, ena noblesa de quauqu'ues d'eres, ena beresa e solidesa des sues glèises, tostemp renauides e enriquides, ena fortalesa des sons campanaus. Atau madeish, enes S. XVIII e XIX, enes lumedars des pòrtes des cases, de quauqui campanaus, des glèises reformades, damb ua grana abondància de retaules,-uns 110 desapareisheren ena guèrra de 1936- i trapam er an deth sòn bastiment. Sigueren moments, que damb uns pòbles fòrça abitadi, se voludauen sòs, sense que volgam díder qu'aguest trabalh dera husta siguesse tostemp massa recompensat. A tot açò, que non trapam en aute costat deth Pirenèu i auie ajudat era riquesa des bòsqui. Cau díder qu'aguest creishement de poblacion non se poguec mantier a finaus deth S. XIX, quan ath madeish temps que se ralentie eth trabalh dera husta i auec era grana emigracion entà França.

Epilòg

Era vida des carrassèrs auie ua grana duresa. En passar era termièra es carrassi èren prenudi pes gascons, e dempús de Tolosa pes radelièrs. Podem imaginar, que quauqu'un des carrassèrs aranesi, que trabalhue damb es gascons, bèth viatge volesse arribar enquia Bordèus, dempús de rehèr es carrassi en Cassèrres, damb 20 e mès tònes de pes, e agranir-les en Tolosa, a on podien amiar enquiar Atlantic carrassi de 50 tònes. Mès dempús de passar dies e dies ena Garona, hènt un recorregut de 470 quilomètres, les tocaue "espartenhejar", -coma didien es carrassèrs deth Palhars, en tornar de Balaguer, o de Lleida o de Tortosa-, autanti e mès dies, entà tornar tara Val d'Aran, damb eth morralet en còth. De vertat volie òmes d'un temperament e d'un gran esperit d'aventura e de fortalesa.

Brembam eth trabalh des carrassèrs e coma ajudèren a hèr país, e rebrembant ath poèta Verdaguer que hè a cantar as raiers deth Palhars: *"Sò fill del Noguera, dins um rai nesquí, ma esposa ès raiera, raier vui morir"*, es sòns vesins d'Aran podien tanben cantar *"Gascons e aranesi!, damb era Garona de bracet, carrassèrs neishérem, carrassèrs morírem"*.



Prigondes mèrques deth pas dera husta en Rivagaudés entà sauvar-la des orgues de Cledes

BIBLIOGRAFIA:

Archiu Parròquies: Vilac, Arties, Salardú, diuèrsi papèrs. Libre dera Bartièra.
Fco. De Gracia: "Relacion al rey Felipe III"
Jean Forcaud: "Relation de la Mission faite en la Vallèe d'Aran, 1642"
Arthur Young: "Viatge a Catalunya -1787-"
Pascual Madoz: "Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España.."
Maurice Gourdon: "Revue de Comminges"
M. Angels Sanllehy: "Comunitats, veins i arrendataris a la Val d'Aran".
Jacques Tambon: "Autre fois, La Vie Fluviale dans les Pyrenées.."
Ramon Boixareu: "Els últims rais"
Angel Portet: "Rais i raiers del Pirineu"
Rebrembes d'Alberto Solè e Paquito Pedarròs...

Es origens des gòis e Sant Blas

Dolors Beso Ates

Sant Blas, que guarie eth mau de gòrja, Sant Ròc, era pestiléncia e Santa Quitèria era ràbia furiosa, aguesti deuien èster es mès implorats enes gòis, cants religiosi e populars.

Segon, Jean Claude Carsalade, enes *"Gòis du Val d'Aran"*, quan enes nòsti pòbles se cantauen es sentiments abantes de parlar-les, era musica dauric es pòrtes deth lenguatge e dera expressivitat enes prumèri sègles dera cristiandat.

Era paraula "Gòi", ei ua abreviacion dera paraula latina "Gaudium" que vò díder "Jòia". Mès en aguesta paraula i a ua resèrva, dedicada ara Mare de Diu des Dolors, se tracte d'ua "Jòia" dolorosa.

Generaument son antiques poesies d'amor e de serenitat que cante damb fervor eth pòble dedicant-l'àc a ua "madona" laguens deth sòn ermitatge o a un Sant protector deth vilatge mès petit.

Era origina des Gòis, se pèrd ena net des tempsi, es prumèrs daten deth sègle XI, mès non ei enquiàs sègles XIV e XV qu'aguesti cants coneishèren era apoteòsi.

Es dedicats ara Mair de Diu deth Rosèr an estat exemples de gènre. Fòrça gòis de Setmana Santa, son pietosament conservats de generacion en generacion, per exemple:
La Passió Sagrada, les set paraules de Jesús en Creu, Oració de l'Hort, etc.
Aguesti cants tradusissen era fòrta riquesa d'aguesti sentiments e aspiracions ancestraus. En aguesti cants de jòia, descurbim era trendesa, era sinceritat espontanèa, er abandon sense limits e era generositat des sòns eveniments.

Cada gòi ei estampat en ua huelha portant era imatge dera verge o deth sant avodat damb un enquadrament xilografic

Era musica d' aguesti gòis ei pietosament en nombrosi musèus, glèises, collecions personaus, bibliotèques e notablament ena dera abadia benedictina de Montserrat, atau com pes amics de gòis de Barcelona.

Ena Val dAran, se canten ara Mare de Diu: dera Artiga de Lin, des Desemparats, de Mijaran, des Nhèus, de Cap d'Aran e de Montgarri. Ath St. Crist de Salardú, St. Martin, St. Pelegrin, St. Sebastian, St. Antòni, St. Joan, Sta. Eulàlia, Sta. Margarida, etc. Ath delà des cantats as patrons de cada pòble.

Segon es" Homes i Institucions", setmanari de Catalunya Cristiana, eth 3 de hereuèr se conmemore era hèsta deth gloriós Sant Blas, bisbe màrtir dera ciutat de Sebaste-Armènia- en sègle VII, a on pera sua vertut ère estimat peth pòble. que vedie en eth un enviat deth cèu.
Ena istòria dera sua vida, se descriuen fòrça miracles, enquiath punt qu'un mètge dera epòca, nomentat Aeci, entre d'auti remèdis entath mau de còth o dera gòrga, recomanèc era invocacion damb es següentes paraules :

"Blas, Màrtir e Servent de Crist,
hè que puge o que baishe"

referint-se ath còs estranh o espia enclauada ena gòrja d'un pacient.

Fòrça pòbles de Catalunya celèbren era sua diada e en Aleixar, es dedicats a St. Blas diden:

Abans d'ésser degollat

vàreu obtenir de Déu
que el vostre devot en breu
sigui de tots mals curat
per mal de gorja heu mostrat
ser vostra virtut major,,,,"

Abantes d'èster esgorjat
auetz artenhut de Diu,
qu'eth vòste devòt ben lèu
sigue de toti es maus curat,
entath mau de gòrja auetz mostrat
èster era vòsta major vertut

Tanben en Bòt e en Casères lo venèren com a patron e quan un mainatge per accident semble que s'escane li dan un un pataquet ena esquia en tot díder:

Sant Blai de Bot,
que el de Casères no pot...!
Sant Blas de Bòt
qu' eth de Casères non pòt...!

Suposant, ingenuament, era imatge de Bòt mès miracolosa e damb mès poder.

Peth Rosselhon e d'auti lòcs d'aguesta encontrada, era tradicion populara admet es miracles de Sant Blas e s'exprimissen atau:

"Els de mal de coll ferits
si us prenen per advocat
els veiem prompte guarits
curant amb vostre fervor
de qualsevol malaltia "

"Es de mau de còth herits,
se vos prenen per avocat.
les vedem lèu guarits,
curant damb eth vòste fervor
de quinsevolh malautia".

En Barcelona ciutat, ena glèisa de Sant Jaime i a ua imatge de Sant Blas, a on eth 3 de hereuèr s'i celèbre ua missa solemna e cau veir era devocion des que pòrten es fruts entà que les siguen benedits, en rebrembar damb afècte es prodigis deth Sant.

Atau madeish en castelhan, i a era costum de díder quan un mainatge s'anègue:

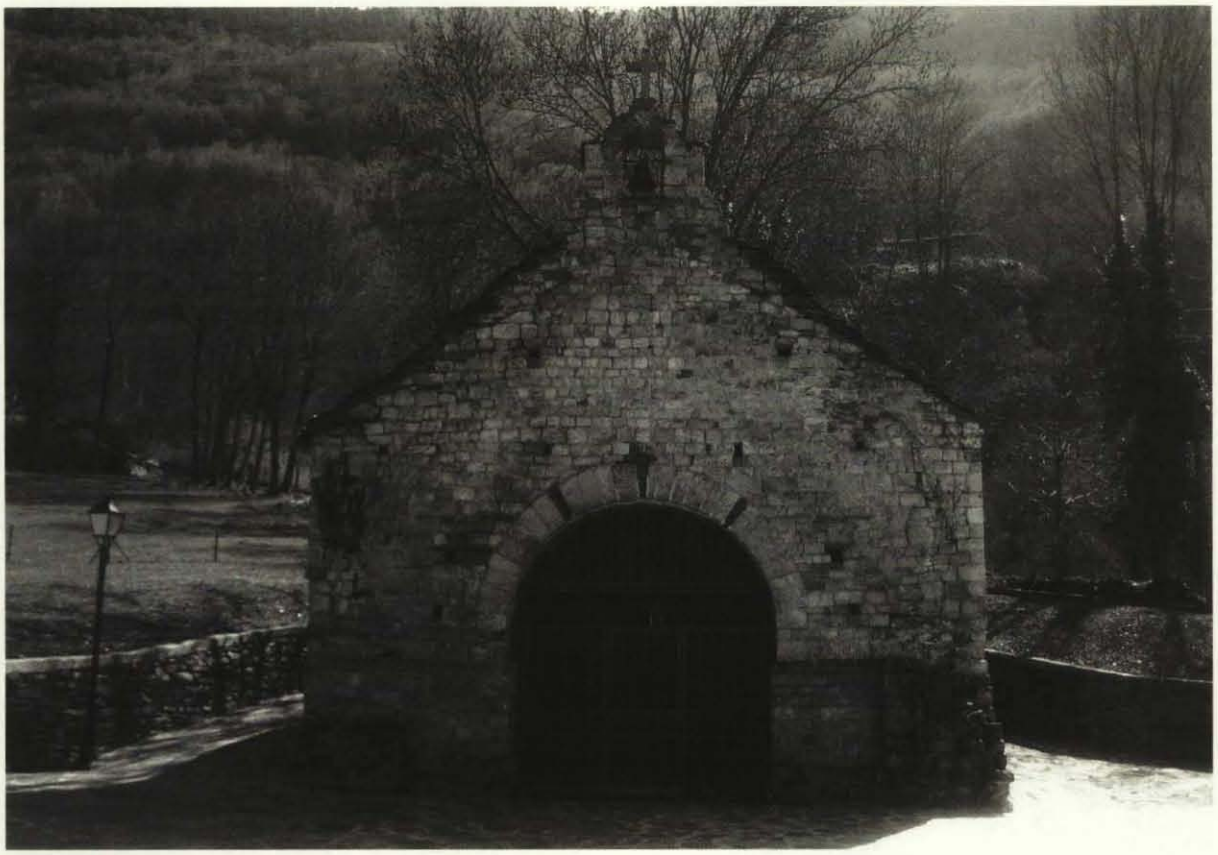
San Blas bendito,
que se ahoga este angelito!

San Blas benedit,
que s'anègue aguest angelet!

En toti es pòbles dera Val d'Aran, eth dia 3 de hereuèr, tanben se venère a Sant Blas. En Vielha i a missa solemna damb era especiau benedicion de totes es frutes e gormandisses que se pòrten en bèri paerets o bosses.

I a particular devocion en Les, a on se li a dedicat ua capèla, que segontes Juli Soler i Santaló, ei de planta semicirculara, eth portau en cindra, damb dues dubertures en arcbalèsta a cada costat. Er autar de talha barròca, surmontat per escut des senhors,
pr'amor qu' aquiu i demore eth darrèr baron, vedent-se en un costat ua labada damb era següenta legenda:

"Aqui descansa Don José Eustaquio Adolfo Cao de Benós, Baron de Les, Marqués de Rosalmonte. Quiso recibir sepultura donde nació, en esta tierra aranesa que tanto queria. Falleció en Toulouse el 6 de Abrril de 1856 á la edad de 62 años. Rogad a Dios por él "

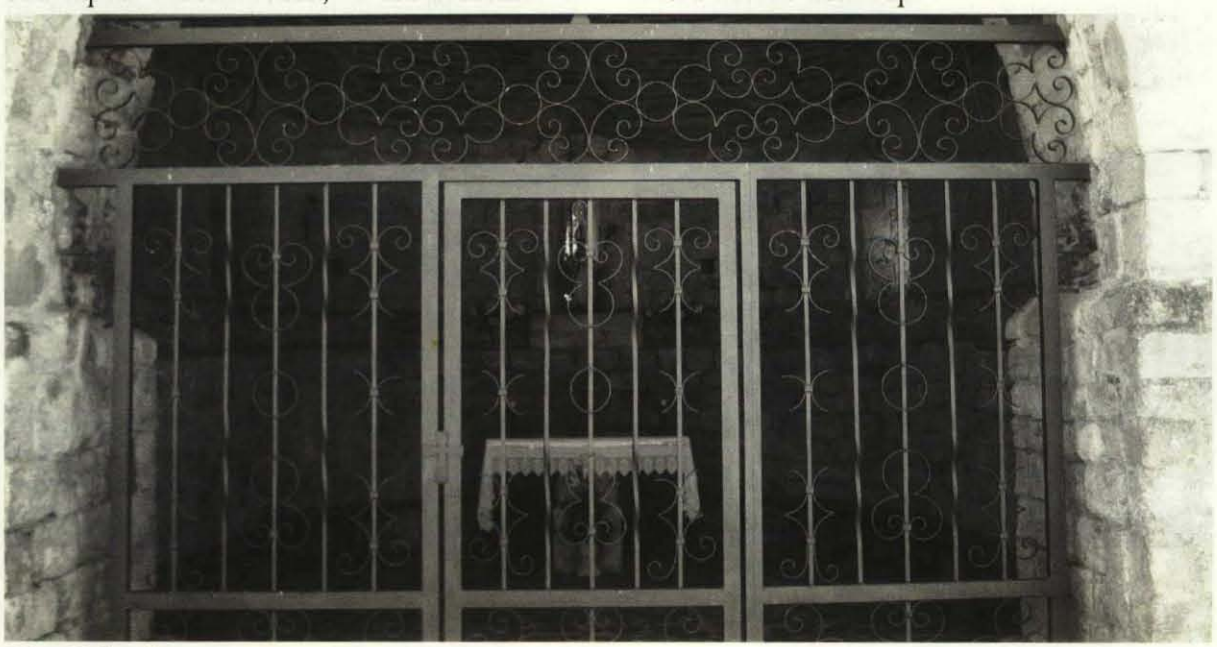


Hònt: Dolors Beso

Brigalh dera vielha cristiandat aranesa, (segon "Pes camins dera nòsta istòria") era capèla pòt estar-ne, e que damb eth temps se dediquèc a Sant Blas en Les, atau com era capèla de Sant Miquèu de Vilamòs, mès damb tota seguretat sigueren bastides o dilhèu tornades a bastir ena epòca deth romanic.

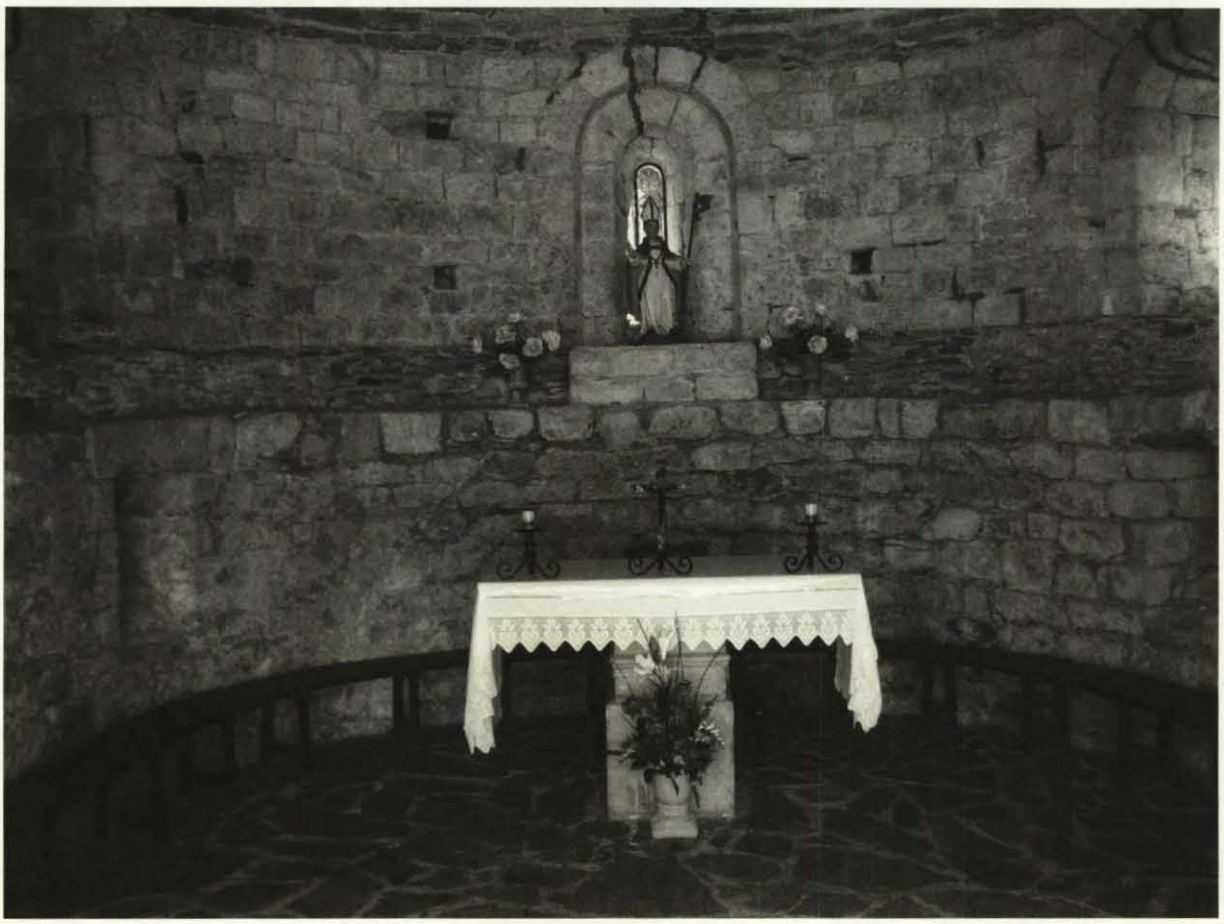
En 1981, un grop de amics der art pensèren ena capèla desbrembada, en tot descríuer es pèces mès importantes der antic retaule, pintures, espadanha, façada e rèisha de husta qu'estèc substituïda per ua de hèr, ath dessús i a es letres de "SAN BLAS".

Era imatge deth Sant que s'i venère, ei de escaiòla, vestit de blanc, capa verda e ua grana cròça ena man quèrra, era dreta damb dits desproporcionats ei en acte de benedir e ua mitra dessús deth cap.



Hònt: Dolors Beso

Era antica imatge romanica de husta sense policromia, fòrça petita d'estatura se perdec, ua auta talha policromada de Sant Blas s'aufric ara parròquia, degut ath sòn valor se sauve ena glèisa e se puge tara capèla eth 3 de hereuèr, hestejament dera carrièra de Savièla e eth 25 de junh en miei dera hèsta de Sant Joan. Ei a compdar de 1982 (qu'ei quan se comencen es òbres de reconstruccion) a demorat coma romieuatge, se ditz missa solemna, se canten es Gòis e se gaudís d'un dinar d'afrairament.



Hònt: Dolors Beso

Eth 25 de junh de 1983, auec lòc ena capèla era inaguracion oficiau des òbres, damb ua missa concelebrada pes caperans:
Mn. Joan Caseny, archiprèst, Pau Marqués, Mn. de Les, gran impolsador dera restauracion, Mn. Xavier Esplandiu, Mn. de Bossòst e Jusèp Quella, Mn. de Vielha.



A



B

A e B : *Diferents moments des actes de celebración eth 25 de junh de 1983 tamb motiu dera inauguración des òbres de restauración dera capèla. Fòtos de Jèp de Montoya. Hònt: Revista Pair Sénher*

Dempús der acte religiós se dancèren balhs tradicionaus a compdar des Còlhes de Les, Vielha e Salardú.

Tà més informacion, veir en un detalhat trabalh hèt per Jèp Montoya e Parra, ena colección "ETH PAISENHE"

Es gòis escrits en catalan son facilitats pera parròquia de Vielha e qu´auem revirat ar aranés.

GÒIS

Liurar-mos de mau de còth
Ò Sant Blas, benignament.
REMEDIATZ ATH QUE RECLAME
JA QU' ÈTZ MÈTGE, ETERNAMENT.

1- Naturau ès de Sebaste
e Bisbe d'aquera tèrra.
ena còva vos entrèretz
entà húger de gent cèga.
de Dioclecià er infidèu
e Agricòla eth president. Remed...

2-Ajudatz ath que vòs cride
enes sòns grani besonhs,
nòste Diu, qu'a tot da vida
tal vertut vos a balhat,
auem-mos predestinat
tan gran sant perpetuament. Remed ...

3- Coma un Rei deth gran Emperi
a vos, Blas, s'apareishec,
tamb aguest tant gran enginh
otorgant-vos gran favor
que morint-vos tara fe,
viuéssetz etèrnament. Remed...

4- Dempús d'un tal benefici
qu'eth bon Diu vos a otorgat,.
un mainatge en gran suplici
per vos lèu siguec curat,
ena gòrja atrauessat
un uas, malerosament. Remed...

5- Ja qu'etz era medicina
des que de vos son devòts,
tad aqueth qu'a vos s'incline
acuelhetz-li toti es vòts.
implorant auxili etèrn
entà totemp firmament. Remed...

6- Ò Sant Blas, amic de Diu
balhatz-mos benediccion,
tà que hèm fòrça peniténcia
e ajam tostemp un gran dolor,
perdonades es aufenses
deuant Diu omnipotent. Remed...

7-Ja qu' ètz bèra piscina
en tot mau e accident,
acuelhetz nòsta pregària
desliuram-mos deth lunfèr,
Remediatz ath que reclame
Ò Sant BLAS BENIGNAMENT.

Camins istorics dera Val d'Aran

Elisa Ros Barbosa

1. Eth Camin Reiau

Eth principau èish viari, vertebrador dera Val d'Aran a recebut segontes eth moment istoric e era direccion escuelhuda desparières denominacions. Atau, enes referéncies documentaus mès antiques, es nomentadi Interrogatòris de Vielha (1312) s'i hè ua braca referéncia coma *via publica*[1]. Totun, ja ena epòca modèrna se l'a coneishut alternativament coma *Camin Reiau*, Camin Vielh, *Camin de França* o *Camin de Vielha* Sia quin sia eth nòm balhat, aguest camin naturau que resseguís era val dera Garona, tamb fòrça trams de traçat confús o variable, a constituït era principau rota que des d'un moment plan antic a vertebrat era Val d'Aran en tot restacar-la aisidament tamb es planhères occitanes e maugrat es dificultats, tanben tamb era peninsula Iberica.

Er emplec d'aguest corredor naturau que per èish que formen es nautes vals des arrius Garona e Noguera Palharesa a trauès deth Plan de Beret e Montgarri comunique es dues costats dera cadia pirenenca, s'a podut constatar des de tempsi plan reculadi que cronologicament, maugrat era escassetat d'estudis precisi, cau plaçar coma minim des deth Bronze Miei – Recent (cista de Mijaran, Coeilàs), semble qu' en tot perdurar enes necropòlis tumulares de Beret pendent eth Bronze Finau e Hèr I, coma pas de penetracion e d'escambis culturaus ultrapirenencs. Tanpòc sus epòca romana son abondosi es estudis, mès per contra, òc ne son es trobalhes arqueologiques de caractèr fortuït, que hen a pensar en ua hòrta romanizacion dera val – en part ben logica s'auem en compde era proximitat e aisit accés des d'ua importanta ciutat romana, *Lugdunum Convenarum*, fundada per Pompeu eth 72 aC, en tempsi republicans.

Ei pr'amor d'aguest contèxte, qu'un bèth pialèr d'autors[2] an sostengut era existéncia d'ua via romana, ramificacion segondària dera descrita en Itinerari d'Antonin, *ab Aquis Tarbellicis ad Tolosam*, que des de *Lugdunum Convenarum*, a on s'a podut documentar, en epòca romana eth crubament dera taxa d'entrada de mercaderies coneishuda coma *quadragesima Galliarum*[3] anarie aigües ensús dera Garona en tot dividir-se aigües entà naut en dues vies: un camin seguirie er arriu tributari *La Pique* en tot amiar ar important centre termau d'*Aquae Onesiorum* (era actuau Banhères de Luishon) en tot qu'er aute horcalh penetrarie ena Val d'Aran e possiblament dempús de travessar era cadia pirenènca artenherie *Hispania*, e era ciutat d'*Aesso*, era actuau Isona (Pallars Jussà). Ei en aguest sens que se pronóncie er arqueològ francés Raymond Lizop[4].

"Elle (era via romana) *devait continuer a remonter cette rive* (era Garona) *... pour pénétrer dans le Val d'Aran. Elle continuait de suivre la rive gauche dans cette vallée par Lés, Lasbordes, Gausach, Viella; franchissant la Garonne à cette dernière localité, pour s'élever a Salardú (Salardunum), dans la direction du pla de Béret ... , vaste plateaux herbeux d'accès facile"*

Er autor refortilhe era sua ipotèsi tamb er exemple d'auti passi transpirenèncs er emplec

1. CATALUNYA ROMANICA. XIII VAL D'ARAN (1987)
2. MARQUEZ PEREZ DE AGUIAR 1878; GOURDON, M. 1884; LIZOP, R. 1931 MARTIN BUENO 1978, ROUCHE, M. 1981, ARIAS, G. (2004)
3. LIZOP, R. (1931) ; PAILHÈS, C. (2000)
4. LIZOP, R. (1931) *Les Convenae et les Consoranni.*

des quaus ei documentat en epòca romana, tamb nautades o dificultats pariones. Afirme tanben, qu'era transformacion via d'aguest camin preistoric se deguec produsir en un moment fòrça antic, possiblament ja en temps deth generau Pompèu, en madeish temps qu'era fondacion de *Lugdunum* (72aC). Eth rebrembe d'aguesta hèta perviurie dilhèu ena *ara* (autar) de Pompèu que segontes era legenda qu'arremasse Fco. de Gracia er an 1613[5], s'aurie lheuat en centre geografic dera val, en Mijaran, dera quau, tamb quauques leugères variacions se'n hèn resson autors posteriors[6]. Ath long deth camin e en punts estrategicament s'i localizen rèstes de tors o estructures defensives.

Totun, entà çò qu'ei ara perlongacion dera via enquiar aute aiguavés des Pirenèus, superant nauti pòrts de montanha, quauqui autors[7] ac meten en dobte. Totun, e dauant der absolut silenci des hònts escrites antiques e era enquia aué totau caréncia de milliaris[8] descubèrti en parçan, s'a qüestionat autanplan eth vertadèr caractèr de cauçada romana -tamb totes es connotacions tecnologiques qu'aquerò compòrte- atribusit ara via, en tot redusir-la a un simple camin realizat tamb ua tecnica constructiva mès o mens atemporau, emplegat, aquerò òc, des d'un moment indeterminat, maugrat que podem supausar plan antic, e tamb contunhetat en epòca medievau, modèrna e contemporanèa, per a on, enquiath bastiment dera actuau carretèra, se realizaue ua part importanta der avitalhament deth país, en aqueri productes des quaus era Val a estat istoricament clarament deficitària, pr'amor des sues condicions morfologiques e climatologiques, es quaus èren intercambiadi peth bestiar o era husta deth país e tanben per d'autes matèries prumères provenentes deth cant meridionau deth Pirenèu (lan, sau, òli o vin) tamb es quaus es aranesi comerciaven. En aguest sens, ei plan significatiu eth fragment de tèxte que seguís, escrit er an 1667 a prepaus deth mercat de St. Beat, a pòga distància dera termièra d'Aran[9]:

"Les Aranois ne subsistent que par le moyen de ces marchez (St. Beat), n'ayant ny pain ny vin ny autres douceurs et commoditez que ce qu'ils y acheptent; et an eschange, ils y debitent quantité de sel, de laynes et peu d'huile".

Tanben, ei principaument per aguest camin peth quau transitèren, sustot pendent es sègles XVIII e XIX, es aranesi que de manèra sasoèra abandonauen era val entà guanhar-se era vida en França.

Dera epòca medievau era informacion que dispausam ei plan escassa. Totun òc que trapam referéncies sus quauque pònt: eth pònt de Les a on es aranesi sagèren en 1283 d'opausar resisténcia as tropes franceses d'Estaqui de Beaumarchais; o es pònts d'Arròs e de Garòs coma termiarís des respectius terçons; o eth pònt de Vielha a on se crobaven era leuda e d'auti tributs sus es mercaderies. Auem tanben referéncies as nomentades *scalae* que protegien eth pas en Pònt de Rei. Semble que se tractaue d'ua sòrta d'estructura mòbila qu'en cas d'invasion se podie retirar, en tot barrar eth pas ar Aran.

A mesura qu'auançam en temps e maugrat qu'es referéncies aumenten, son encara rares es descripcions que mos poguen balhar informacion sus es característiques constructives deth camin o eth sòn recorrut precís. Entre aguestes es mès subergessentes e suenhades son es de Fco. de Zamora[10], de Pasqual Madoz[11] e de J. Moga Pont[12]. Maugrat referir-se a temps mès recents, apòrten tanben quauqua informacion significtiua as viatgèrs de finaus deth XIX (Laurière e Gourdon) o de prumèries deth sègle XX (Rocafort e Soler i Santaló, etc). Totun, ei imprescindible contrastar e complementar tota aguesta informacion escrita tamb es donades contengudes ena cartografia antica. En tot cas, en traçat deth Camin Reiau, poiram comprobar notables diferéncies entre era informacion aportada per toti eri qu'atribuïm basicament a tres factors:

5. GRACIA DE TOLBA, J. FCO. (1613): *Relación al Rey Don Phelipe III nuestro señor, del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, iglesias y personas del Valle de Aran, de los eyes que le han posseydo., sus conquistas, costumbres, leyes y gobierno*
6. SOLER I SANTALÓ, J. (1906)
7. GOURDON, M. (1884), BRAEMER, F. (1981), COTS E CASANHA, P. (1987)
8. Sòrta de ponina colona que se plaçaue ath cant des vies romanes entà indicar era distància en milles entre eth lòc d'origen e de destin dera via de forma pariona as indicadors quilomètrics des carretères actuaus.
9. FROIDOUR, L. de *Lettre à M. de Héricourt*, 1/9/1667, publicada per C. PAILHÈS (2000)
10. ZAMORA, FCO, DE. (1784-89): Notícias que se desean adquirir para la Historia de los Pueblos de Cataluña. Interrogatorios Generales. Respostes Val d'Aran . 2435 e 2473 Biblioteca Palacio Real Madrid (copia Archiu Calzado-Les) e Diario de los viajes hechos en Cataluña (1784-1789). Barcelona 1973
11. MADOZ, P .(1845). Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar. Valle de Aran.
12. MOGA PONT, J. (1929) Libre de Casa Lobató Gessa. AIGA

Diferéncies cronologiques: Es honts d'informacion corresponen a moments istorics desparièrs e pr'amor d'aquerò, en intervaus entre ua e ua auta descripcion se pòden auer provocat modificacions enes infraestructures e autaplan enes abits d'usatge per part dera gent dera epòca.

Errors o desconeishement: Es informadors poden incórrer en errors, confóner-se, desbrembar-se o desconéisher bèth aspècte o tram concrèt.

Eleccion der autor: En trams a on coneishem era existéncia d'ua dualitat de traçat, ath delà des dus factors ja expausadi, eth hèt qu'un autor mos informe d'un o d'aute traçat pòt atribuïr-se ara eleccion personau der autor per qüestions subjectives.

1.1. Era descripcion de Fco. de Zamora

Dera descripcion de Zamora (1789), era mès antica des tres, se despren que pendent es sègles XVIII e XIX, maugrat èster eth principau èish de comunicacion dera Val, se tractaue basicament d'un camin de herralha, en plan mau estat e qu'en quauqui trams podie devier autaplan perilhós.
Madoz, lèu un sègle dempús, assolide aguestes caracteristiques deth camin, en tot precisar qu'en sòn branc superior de Tredòs enquia Vielha ei, coma toti es auti camins dera Val, sonque apte entà cabalheries, en tot qu'eth branc inferior, des de Vielha enquia Pònt de Rei, ena termièra francesa, en sòn temps i podien circular carrètes de dues ròdes e autaplan es pesants carros de quate ròdes amiadi per bòs que s'emplegauen entath transpòrt dera husta.

Per çò que tòque ara identificacion deth traçat, resulten imprescindibles es descripcions de Zamora –acabalhes deth s. XVIII- e de Moga Pont –prumeries deth s. XX-. Eth prumèr d'aguesti autors en sòn relat mos dèishe constància deth sòn recorrut dera Bonaigua entà Pònt de Rei e des pònts que se trapèc, era magèr part d'eri tanhents ath Camin Reiau e que de contunh enumeram:

1.Palanca de husta d'Aiguamòg en tot vier per ombrèr de Ruda, ath cant dera quau ditz que trapaue un ressèc[13]. Maugrat qu'arren ne ditz cau pensar que possiblament i aurie ua auta palanca Ruda ensús. Totun coma veiram en apartat dedicat ara cartografia, eth mapa d'Aparici (1720) indique qu'eth camin descendís deth pòrt tostemp pera riba dreta. Enes de Roussel (1730) e Tomás López (1776) aguest aspècte non demore clar.

2. Pònt de Tredòs de pèira e plaçat sus era Garona ena entrada ath pòble

D'ací eth sòn recorrut ei peth solan des de Tredòs, Salardú e Gessa tamb ua desviacion entà apropar-se a Unha.

3.Pònt de pèira en Unha sus er arriu Unhòla, maugrat qu'en aguest cas non laguens deth traçat deth Camin Reiau.

4.Pònt d' Arties de pèira sus era Garona

5.Pònt d' Arties de pèira sus eth Valarties

Sus es dus pònts d'Arties ans a vier Madoz detalharà qu'andús son d'un arc e de pòga nautada.
Tot semble indicar qu'eth trajècte Arties – Garòs lo hè peth solan pr'amor que parle dera gleisòla de St. Jaime e deth despoblat de Laspan, plaçat ath sòn torn, e per contra, non hè cap de referéncia n'as banhs n'as hònts d'aigües sulfuroses que son en ombrèr. Es mapes d'Aparici (1720), Roussel (1730) e Tomás López confirmen aguesta possibilitat. Totun, es dus darrèrs mèrquen ja era dualitat de camins riba dreta e riba quèrra que s'a mentengut enquiara actualitat.
Zamora non parle expressament deth pònt de Garòs sonque indique que dempús de visitar eth pòble e era sua glèisa arribe en Casarilh sense especificar se aguest trajècte ac hè peth solan en tot travessar era Garona en Casarilh, o ben, la trauèsse peth pònt de Garòs en tot seguir eth Camin Reiau. Eth mapa de Roussel contemple tanben aguesta dualitat encara que d'ua categoria inferiora, en camin que des de Montcorbau ascendís peth solan enquia Gessa.

13. Eth ressèc de Tredòs foncionèc enquiara decada des ans 60 deth sègle passat. Malerosament siguec esbaussat a miejans des ans 80. Totun es sues roïnes permeten encara aué compréner eth foncionament dera bastissa.

6.Pònt cubèrt de pèira tamb dues arcades sus er arriu Nere, en Vielha.

7.Pònt de husta sus era Garona, en Vielha.

8.Pònt sus era Garona en branc entre Vielha e Es Bòrdes. Maugrat que Zamora non ac ditz supausam que se referís ath pònt d'Aubèrt, a trauès deth quau eth camin passaue dera riba quèrra entara dreta coma posteriorament confirmaràn Madoz e Moga Pont.
Tanhent ad aguest branc comente Zamora qu'ei un tram agradable que discor entre arbes, montanhes, prats e arrius[14], que passe per diuèrses mòles de haria e d'un ressèc.
Efectivament ena riba dreta dera Garona e ath cant madeish deth pònt s'i trapauen era mòla e ressèc d'Aubèrt[15]. Totun que plaçadi ena riba opausada der arriu deuien tanben èster visibles e possiblament accesibles, era mòla e ressèc d'Arròs[16]; era mòla de Benós[17] e tanben era mòla de Gausac[18] .

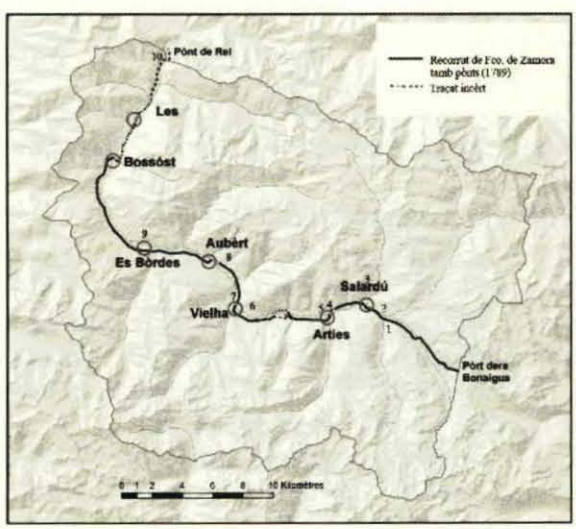


Fig. 1. Traçat e pònts deth recorrut de Fco. de Zamora (1789) E.Ros-J. Gavaldà

9.Pònt de husta[19] sus er arriu Jueu, afluent dera Garona pera riba quèrra. A pòga distància deth quau i a un ressèc[20].
En branc entre Bossòst, Les e Pònt de Rei, era descripcion ei plan imprecisa, sense senhalar cap de pònt, maugrat que n'auien d'existir coma minim un en Bossòst[21] e un aute en Les[22] . Aparici (1920), Roussel (1930) e López enes sòns mapes confirmen era existéncia des pònts mès un traçat pera riba quèrra. Enes dus darrèrs duplicitat enquia Canejan.

10. Pònt de Rei, sus era Garona, ena madeisha termièra tamb França, de husta e en aqueth moment en plan mau estat.

1.2. Es noticies de Pascual Madoz

Pascual Madoz (1845) maugrat que non mos balhe ua descripcion tant detalhada deth traçat, mos parle tanben deth Camin Reiau e mos descritz eth deficient panorama generau der hilat de camins dera epoca, e quauqui detalhs sus er estat de conservacion des diferents branc deth Camin Reiau, des pònts qu'i auie e expause eth besonh de mielhorar tant es comunicacions intèrnes e coma aqueres que enlacen tamb es parçans vesins.
Corrabòre Madoz qu'eth Camin Reiau, qu'ena epòca auie categoria de camin provinciau, crotzaue diuèrsi còps era Garona, mejançant diuèrsi pònts, de pèira o de husta, plaçadi en Tredòs, Arties, Vielha, Aubèrt, Les, era lana de Les o Pònt de Rei. Maugrat tot, eth camin en generau ère, coma ja auem dit, plan dolent e autaplan perilhós, e en sòn branc superior –de Tredòs a Vielha- sonque avient entà cavalheries. Enes sues informacions observam quauqu'ua diferéncia en relacion as notícies balhades per Zamora:

14. Ath delà dera Garona, eth camin travessaue mejançant petits pònts o palanques es arrius Salient e es barrancs de Montcorbau e deth Horn, aguest darrèr entre Aubèrt e Vila.
15. Documentada ja en Cadastre de 171, posteriorament Madoz especifique qu' ère de proprietat privada, siguec mès recentament coneishuda coma Çò de Mora. Actuaument despareishuda.
16. Tanben despareishuda se lheuaue a on actuaument i a er otèl Peña. Se trape documentada a compdar de 1603. Sabem qu'en cèrtes epòques siguec comunau e qu'en d'autes privada e proprietat deth baron de Vila e qu'aquerò comportèc en 1733 un litigi. Eth sòn rebrembe encara aué se sauve en nòm deth pònt: Pònt de Milieu que permetie accedir-i des deth Camin Reiau.
17. Mès coneishuda per Mòla deth Baron pr'amor de trapar-se estacada ara importanta familha des Cau de Benós, barons de Les. Era edificacion actuau ei de finaus deth sègle XIX, quan se i installèc tanben ua fabrica de lan que coma era mòla foncionaue tamb era energia idraulica. Estec en foncionament enquiath darrèr tèrç deth sègle XX.
18. Referenciada en Cadastre de 1717. En XIX, Madoz ditz que se place ena riba quèrra dera Garona, coma en quauques fotografies antiques confirmen, e qu'auie mès d'un rodet. Actuaument despareishuda.
19. En 1845 Madoz afirme qu'ei de pèira.
20. Encara aué podem veir es roïnes deth ressèc d'Es Bòrdes, ath cant madeish deth camin e pròp der aiguabarreg deth Joeu tamb era Garona.
21. Documentat per Madoz
22. Madoz (1845) documente dus pònts en Les: un en centre dera vila e un aute en extrèm dera Lana, vedibles ena cartografia.

1. Eth pònt de Tredòs que segon Zamora (1789) ère de pèira, en temps de Madoz ei de husta. Dilhèu podem atribuïr aguest cambi ara accion de bèra botassada der arriu? O ben, en tot auer en compde que non s'i referís en parlar deth camin, se non ues linhes mès ensús en parlar dera petita part deth pòble plaçada ena auta riba der arriu, se tracte d'ua palanca segondària sense relacion tamb eth camin? S'a desbrembat er autor de parlar deth pònt de pèira?. Tanben ei possible e mès s'auem en compde que tanpòc parle deth ressèc e deth pònt sus er arriu Aiguamòg.

En çò que tòque ath branc de Salardú a Arties passant per Gessa assegure que se trape en un estat regular.

2. Confirme eth pònt de pèira d'Unha sus er Unhòla, resenhat tanben pes cartografs.

3. Pònt d'Arties sus era Garona

4. Pònt d'Arties sus eth Valarties.

Tanhent a andús precise que son d'un unenc arc de pòga nautada.

Tanben mos informe que d'aguest pòble enquia Garòs eth Camin Reiau passe ath cant des Banhs d'aigües sulfuroses e qu'aguesti pr'amor dera mala qualitat des installacions son pòg concurrudi. Un shinhau mès enlà des Banhs, per Maurice Gourdon sabem qu'en 1875 coma consequéncia d'uns grani plojats, ua part dera montanha dera Lobatèra s'esbaussèc e ua enorme botassada de pèires barrèc eth camin. En moment deth sòn viatge (1884) Gourdon mos conde coma eth camin passaue en miei des granes peirasses.

5. Ara nautada de Garòs un horcalh que trauessaue era Garona per un pònt de husta de 8 vares[23] de nautada, permitie accedir ath pòble.

En regular estat eth camin artenh e passe per laguens des pòbles de Casarilh, d'Escunhau e de Betren.

6. Pònt de Betren de pèira, d'ua arcada e plan naut entà accedir ara auta riba.

7. En Vielha sonque parle deth pònt de pèira sus er arriu Nère que permet comunicar es dues arribes e arren ditz deth pònt sus era Garona que forçosament auie d'existir e peth quau contunhaue eth Camin Reiau entà França.

8.Tanhent ath pònt d'Aubèrt informe que siguec scenari eth 27 de noveme de 1835 dera luta entre es tropes liberaus capitanejades peth pròpri Pascual Madoz e es carlistes.

9.Mencion ath pònt d'Arròs[24], mercat enes cartografies e tamb rèstes encara aué vedibles.

10.Pònt de pèira en Es Bòrdes sus era Garona qu'amie entà Benós e Begós.

11.Pònt de pèira sus er arriu Joeu en Camin Reiau. Zamora remercaue qu'ère de husta .

12.Pònt sus eth Joeu en Es Bòrdes entà anar tath bòsc.

13. Deth pònt plaçat en Bossòst indique qu'ei plan bèth e fòrt, tamb dus arcs e que resistís admirablament es fòrtes botassades der arriu. Eth camin carretèr ei aceptable.

14.Pònt de Les, en centre dera vila. En camin i pòden circular carros maugrat qu'a besonh de mielhores.

15.Pònt dera Lana de Les. Non especifique se de pèira o de husta. D'ací enquiara termièra francesa eth Camin Reiau se trape plan maumetut.

16.Pònt de Pontaut, de pèira e de grana nautada (15 vares). Bastit dirèctament sus era ròca

17.Pònt de Rei. Eth camin peth costat francés contraste peth sòn bon estat.

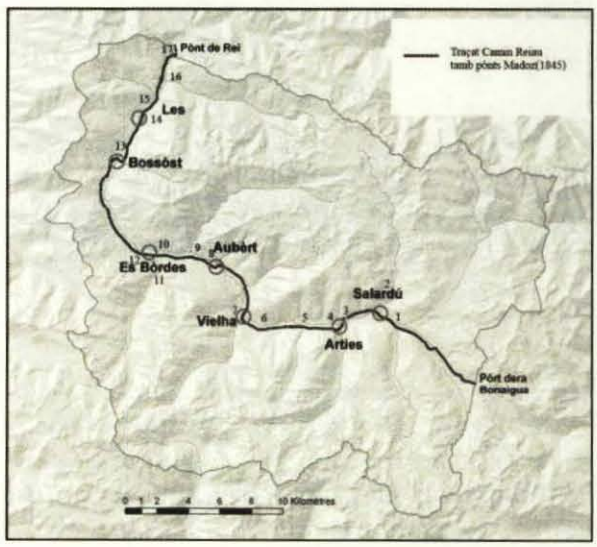


Fig. 2. Traçat e pònts descrits per Madoz (1845) E.Ros-J. Gavaldà

Constatam que Madoz parle d'un bèth pialèr mès de pònts que non pas Zamora, uns formant part deth Camin Reiau e d'auti coma horcalhs deth madeish que permetien accedir tàs pòbles e ar hilat de camins segondàris que les

23. Antica mesura de longitud emplegada en Castelha, Aragon, Valéncia e part de Catalonha qu'equivalie a 4 pams.
24. Marcaue eth tèrme deth terçon

restacauen. Ath delà Madoz encara mos informe d'auti pònts coma eth de husta de Bagergue, es 8 palanques tanben de husta que senhale ena Val de Toran[25] o es 5 en Varradòs[26]. Cau tanben remercar qu'encara ne podem endonviar d'auti, possiblament desbrembats per autor en moment d'escríuer, coma son eth pònt sus era Garona peth quau eth Camin Reiau arribaue en Vielha o eth pònt sus er arriu Aiguamòg en tram superior deth Camin Reiau deth quau mos informe Zamora.

1.3. Era aportacion dera cartografia antica

Es descripcions de Zamora e Madoz se pòden completar tamb era informacion contenguda ena cartografia. Eth plan mès antic dera Val d'Aran, tamb bèth grad de detalh e realitat ei eth plan qu'en 1594 eth er enginhaire militar Tiburcio Spanochi. En aguest mapa i son plaçades es principaus poblacions, era fortificacion de Castèth Leon e a grani tralhs



Fig. 3. Mapa dera Val d'Aran elaborat peth cartograf francés Baudrand en 1695

eth recorrut dera Garona deth Camin Reiau. A compdar deth sègle XVII es plans sus es Pirenèus se comencen a generalizar, especiaument per part des francesi en tot coïncidir tamb eth desvolopament dera cartografia francesa. Cartografs coma Boisseau (1642), Tassin (1645), Sanson d'Abbervile (1660) e es sòs nombrosi seguidors placen era Val d'Aran formant part deth règne de França.

Totun, entath tèma que mos aucupe, er hilat de camins dera Val d'Aran, e mès especiaument eth Camin Reiau, eth prumèr mapa que lo senhale, encara que sigue d'ua faiçon encara plan confusa e tamb ua distribucion encara mès caotica des pòbles, ei eth mapa de Baubrand (1695).

En aguest i vedem dessenhat eth traçat deth Camin Reiau de Les entà Tredòs e es camins deth Pòrt de Vielha; deth que nomente pòrt d'Arties[27]; deth Pòrt de Pèires Blanques (Era Bonaigua) e d'un pòrt sense nòm que restaque Bagergue tamb eth Coseran[28]. Estone observar que non ei dessenhat eth branc de camin de Les entara termièra francesa.

Plan interessant ei eth mapa d'Aparici, de 1720, a on a escala 1:231.000 eth plaçament des pòbles ja se correspon un shinhau mès tamb era realitat e pr'amor d'aquerò apòrte màger informacion sus eth traçat deth Camin Reiau. Lo analizaram donques es diuèrsi brancs:

1. Dera Bonaigua eth Camin descendís pera arriba dreta dera val de Ruda enquia arribar en Tredòs a on diferenciat deth Camin Reiau senhale tanben un pònt que trauèsse era Garona.

2. En tot contunhar pera riba dreta dera Garona enquia Garòs arribe en Salardú (a on mèrque un pònt segondari e un aute en Unha maugrat qu'eth Camin non i passe pas), passe per Gessa e Arties (un aute pònt segondari sus era Garona e un aute sus eth Valarties) e en Garòs finaument cambie de riba en tot trauessar era Garona.

3. De Garòs enquia Vielha eth camin Reiau discor pera arriba quèrra en tot passar pes pòbles de Casarilh, Escunhau, Betren e Vielha. En Casarilh e Betren senhale respectivament un pònt segondari entà comunicar tamb era riba opausada.

4. Laguens de Vielha eth Camin Reiau passe prumèr un pònt sus er arriu Nère e posteriorament un dusau sus era Garona.

5. De Vielha enquia Aubèrt seguís era riba dreta, en tot passar un pònt sus eth Salient e en arribar en Aubèrt un aute sus era Garona entà cambiar nauament de riba.

6. D'Aubèrt enquia Es Bòrdes de Castèth Leon transcor pera riba quèrra. Ena nautada d'Arròs senhale un pònt entà comunicar aguest pòble.

25. Indique que son plan mau hètes e baishes
26. En aguest cas parle d'un pònt en camin qu'amie tà Vilamòs e Arres e 4 palanques de husta mès rudimentàries, de 3 des quaus autaplan mos balhe eth nòm: deth Ressèc, de Sant Joan e de Dessús.
27. Non sabem se hè referéncia ath pòrt de Rius qu'amie a St. Nicolau des Pontèlhs o eth Pòrt de Caldes que comunique tamb era Val de Boí
28. Ça'm par eth pòrt de Horquèta

7. Dempús d'Es Bòrdes trauèsse er arriu Joeu e contunhe pera quèrra enquia Bossòst. Mèrque un pònt segondari en front d'Arro e un aute en Bossòst.

8. De Bossòst contunhe enquiara termièra tostemps pera riba quèrra, en tot mercar pònts segondàris sus era Garona en pòble de Les e un aute Garona enjós que supausam qu'ei eth plaçat en extrèm dera Lana. Tanben ne mèrque un aute a on corresponerie èster Pontaut (qu'ei mai plaçat ath cant de Bausen) e un darrèr sus er arriu Toran.

9. Fin finau, s'arribe a Pònt de Rei a on eth Camin entre en França artenhent Fos pera riba dreta.



Fig. 4. Mapa dera Val d'Aran hèt en 1720, peth cartograf Aparici.

Pògui ans posterior ei eth mapa d'un aute catalan Darnius (1726) eth quau incorpòre quauqu'un camin mès: eth que de Bossòst va tà França peth Portilhon e eth deth Pòrt de Vielha[29]

En 1730 es enginhaires militars francesi Roussel e La Blottière publiquen en Paris en *Dépôt des Fortifications* era plan coneishuda *Carte générale des Monts Pyrénées, et partie des royaumes de France et d'Espagne*, a ua escala aproximativa de 1:270.000. En aguest mapa ath delà deth Camin Reiau de Pònt de Rei enquiath Pòrt dera Bonaigua i son mercadi: es camins des pòrts:

1. Eth camin de Castèth Leon tath Pòrt dera Picada e Benasc pera Artiga de Lin
2. Eth camin deth Pòrt de Vielha
3. Eth camin d'Arties entar Espitau de Vielha peth Pòrt de Rius
4. Eth camin de Salardú – Bagergue – Pòrt de Horquèta entà Couseran
5. Eth camin de Tredòs per Beret e Montgarri entà Alós d'Isil
6. Eth Camin de Montgarri entath Coseran peth Trauc de Lesca

E tanben er hilat de camins segondàris que restacauen es pòbles:

1. De Pònt de Rei e Les entà Canejan, val der arriu Toran entà Pòrt de Horquèta a on trobaue eth que pujaue de Salardú.
2. De Castèth Leon entà Benós, Arròs, Vila, Montcorbau, Garòs e Gessa.
3. D'Arròs entà St. Joan d'Arròs, Varradòs e
4. De Vilac entà Betlan e Aubèrt.
5. Eth mapa qu'en 1776 publiquèc camin de Salardú.

De Montcorbau entà Vilac, Mijaran e Vielha er espanhòu Tomás López ei deudor deth de Roussel[30], maugrat revirar es toponims e modificar quauque camin. Se mantier er hilat anterior en tot híger bèra modificacion o variant:

1. Ena Artiga de Lin se hig eth pas dera Montjòia entà França.
2. Ena Val de Toran se horcalhe en dus camins enquia St. Joan de Toran
3. Se hig un camin que restaque Les tamb Bausen e Pònt de Rei
4. Arró, Arres e Vilamòs
5. Arró, Benós e St. Joan d'Arròs
6. Vilac, Salient e camin de h Pòrt de Horquèta
7. Bossòst entath Còth de Barètja



Fig. 5. Eth mapa de Tomás López (1776) fidèu reflèxe deth de Roussel de 1730.

1.4. Eth mapa de Schrader

A compdar deth sègle XIX era aplicacion de naues tecnologies ena elaboracion de cartografies, amassa tamb era evolucion politica e sociau a un e un aute cant dera termièra,

29. BARELLA I MIRÓ, A. "La Vall d'Aran a la cartografia antiga de Catalunya" . Treballs de la Societat Catalana de Geografia, 48 (1999) pp 5-26
30. BARELLA I MIRÓ, A. Idem.

provocaràn un cambi radicau enes mapes des Pirenèus. Ja ara fin deth XVIII es militars francesi artenheren ua prumèra triangolacion e era prumèra cubèrtura cartografica de tot eth territòri. Per contra en Espanha eth ritme ère plan mès lent e era prumèra triangolacion geodesica non serie concludida enquiara dusau meitat deth sègle XIX.

Mès non sonque per interèssi militars, se non qu'en França un nau revulsiu, era eclosion deth pireneisme ajudarie a accelerar era elaboracion de cartes mès detalhades. Ath delà, es talents de conéisher e admirar es Pirenèus s'estenerien mès enlà dera termièra. Dera man des cartografs militars, un bèth pialèr d'excursionistes significatius dera epòca artenheren a elaborar es prumèrs mapes excursionistes deth cant espanhòu. Entre aguesti Franz Schrader qu'en 1874 collaborèc ena publicacion d'un mapa deth Mont Perdut e era region calcarèa des Pirenèus, e pòc mès tard, en 1884 publiquèc a escala 1:100.000 un mapa de grana qualitat des Pirenèus centraus: *Pyrénées centrales avec les grands massifs du versant espagnol.* Compausauen aguest gran mapa 6 huelhes. Era huelha numerò 3 ei dedicada integrament ara Val d'Aran:

1. De Pònt de Rei enquia Vielha, Schrader documente ja eth traçat dera naua carretèra es òbres dera quau, s'auien entamenat en 1881.

2. Pròp de Pònt de Rei ges un camin entà Canejan.

3. En Pontaut ges un aute camin entà Canejan e Val de Toran.

4. Dempús dus horcalhs a man dreta dera carretèra amien entà Bausen

5. Tara quèrra dera carretèra trapam eth pònt dera Lana per a on passe eth camin trauèsse era Lana enquia Les.

6. De Les se perlongue un camin pera riba dreta en tot passar pera harga o bocard[31] e eth pònt de Cledes.

7. De Bossòst diuèrsi camins amien a Mina Victòria e Margalida.

8. De Bossòst un camin ascensís enquiath Portilhon e França en tot passar pera capèla de St. Antòni

9. Deth Pònt deth Lop enquia Es Bòrdes se mantié pera riba quèrra er antic Camin Reiau.

10. D'Es Bòrdes un camin comunique tamb Benós, Arró, Begós e Vilamòs.

11. De Vilamòs contunhe eth camin entàs dus Arres, Arró e Bossòst

12. D'Es Bòrdes gessen dus camins: un tara Artiga de Lin e pòrts dera Picada e Montjòia e er aute qu'ascendint peth bòsc amie tath pas Campsaure.

13. En terçon de Marcatosa un tapit hilat de camins segondaris, restaque es diuèrsi pòbles entre si.

14. De Vielha ges eth camin deth Pòrt de Vielha

15. De Vielha un camin segondari amie tà Gausac e Casau.

16. Un aute camin restaque Gausac tamb Es Bòrdes que pera riba quèrra.

17. De Vielha entà Garòs, Schrader sonque senhale camin pera quèrra dera Garona, que maugrat era coincidéncia deth traçat, supausam que correspon encara ath Camin Reiau.

18. A compdar de Garòs eth camin se bifurque, un per cada riba dera Garona. Totun, eth dera riba quèrra qu'arribe a Arties pes Banhs ei mercat coma principau.

19. D'Arties eth camin trauèsse era Garona entà arténher Gessa e arribe en Salardú. Dempús de Gessa un horcalh segondari amie tà Unha, Bagergue, Beret e Horquèta.

20. De Salardú contunhe entà Tredòs en tot deishar diuèrsi horcalhs: un entà Bagergue, un aute per Cap d'Aran, tà Vaquèira, Beret e Era Bonaigua per aiguavés dret dera Val de Ruda que semble eth principau.

21. De Tredòs ges un camin entà Aiguamòg e un aute entà Val de Ruda prumèr peth ombrèr entà amassar-se mès entà naut tamb eth que puge de Vaquèira.



Fig. 6. Fragment deth mapa dera Val d'Aran de Schrader (1884). E 1:100.000

31. Planta entà tractar eth minerau de Mena Margalida.

1.5. Eth relat de Moga Pont

Mès recent ei era plan interessanta cronica manuscrita de Jusèp Mòga Pont (Libre de Casa Lobató) que mos balhe ua descripcion fòrça mès precisa sus eth recorrut deth *Camin Reiau coma ère* a prumèrs de s. XX, en tot indicar-ne es brancs coincidents e disparièrs respècte ath traçat dera alavetz recent acabada carretèra. Peth sòn naut interès lo reprodusim de manèra integra e literau:

"Lo Camí Real antes de pasa la carretera en la Vall d'Aran pasaba sortin de Fransa lo pon de Rey al mateix punto que es lo actual ere de fus, lo caul feye y reparabe la Vall, seguie conforme la carretera al principiar la lana pasaba Garona pel pon de fus y seguia per dita lana pasan pel mig del poble de Les, pasaba lo pon seguia conforme a la carretera fins a la entrada de Bosots que pasaba uns 10 metros més amunt deban la casa Mma. Plubel y seguia pel mig de Bosots deban la Eglisa de Sant Roch y pasaba entre lo prat u els camps puge la pasada de Santa He y tornaba a vaixar a la Borda de Agustí, anaba seguint ab poca variació hasta la Bordeta, pasa lo riu dels Bordes feya la pujada y pasaba pel mig de dit poble arran seguin per la ma querra del Garona pasaba lo pon de Aubert y poble seguin lo camí y feye la pujada de Sant Antoni de Vilach y tornaba a baixar pasan lo pon del mencionat Vilach y seguia la actual carretera fins a Viella ab petita variació. De Viella pasaba per mig de Betren seguia la carretera y pasaba per Escuñau seguia lo camí pasan per mig de Casarill y sens variació fins lo pon de Garos y pasan los bains y poble d'Arties. Desde Arties seguïa la actual carretera feia pujada del Closeret pasaba pels Arrogues porseguia la actual camí veinal y carretera por lo pon de fus que feyen los de Gessa y de dit pon pujaba y pasaba pel mig de Salardú seguin lo actual camí de Tredos pasan lo pon de Ruda fen la pujada fins al Ticolet. (Port de la Bonaigua)".

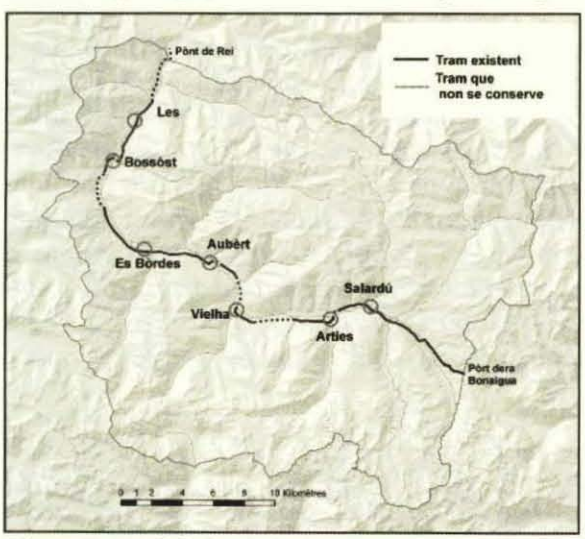


Fig. 7. Traçat deth Camin Reiau segontes Moga Pont a prumèrs de s. XX (E.Ros-J. Gavaldà)

1.6. Eth bastiment dera carretèra

E retornant a Pasqual Madoz que, non ac desbrembam pas, exercic de governador dera Val d'Aran entre 1835-1836, cau díder que siguec eth que per prumèr còp reclamèc mielhores substanciaus enes comunicacions interiores e exteriores dera Val d'Aran, que concretaue en dues importantes òbres: era dubèrtura d'un tunèl dejós deth Pòrt de Vielha e eth bastiment d'ua carretèra ath long dera val, era quau, prepausaue que profitesse eth traçat der antic Camin Reiau, en tot balhar-le màger amplitud e solidesa.

Producte d'aguesta demana estèc era encomana qu'eth govèrn espanhòu hec er an 1859, a un enginhaire de nòm Sirera d'un prumèr projècte de carretèra que jamès s'amièc a tèrme[32].

Totun, dauant eth inajornable besonh de mielhorar era comunicacion intèrna e tamb França, es bailes aranesi negocièren peth sòn compde, en 1872, un acòrd tamb ua empresa francesa, *Foncière et Industrielle des Pirénées*, interessada ena espleitar era riquesa des bòsqui aranesi, mejançant eth quau, se li concedie era espleita forestau e a cambi, aguesta se comprometie a apraiar eth camin des des Banhs d'Arties enquiara termièra, entà perméter era circulacion rodada sense dificultat. Maugrat que s'amièren quauques òbres de mielhora en brancs concrèts deth trajècte -mielhores entara circulacion rodada de Vielha enquiath Pònt d'Aubèrt e de Vielha enquiàs Banhs d'Arties-, era empresa incomplic en generau es obligacions contractades e eth convèni s'auec de rescindir[33]. Fin finau, en 1881 gràcies as gestions deth deputat pera circonscripcion de Sort-Vielha, Luís de León, comencen tamb cargue as pressupòsti der estat, es òbres de bastiment dera carretèra de Vielha a Pònt de Rei[34]. Çò que non sabem ei exactament quan acabèren encara qu'òc que podem afirmar qu'en mapa dera Val d'Aran elaborat per Schrader en 1884 ja registre eth traçat dera carretèra de Pònt de Rei enquia Vielha, e que Ceferí Rocafort[35] confirme qu'er an 1900 ja s'i circulaue tamb

32./33./34 MOGA PONT, J.

35. ROCAFORT, C. Excursió als Pirineus de Lleida, Alt Pallars, Vall d'Aran, Maladeta i Caldes de Bohí. Agost 1900. Butlletí CEC

totau normalitat en branc entre Vielha e Les.

Coma cèrtament non podie èster d'auta forma pr'amor des caracteristiques morfologiques deth territòri, comprovam gràcies ath document de Moga Pont, qu'efectivament eth traçat dera naua carretèra, coma ja apuntaue Madoz, en fòrça brancs, se superpausèc ar antic Camin Reiau. A grani tralhs aquerò passèc entre Pònt de Rei e era Lana de Les e entre Vielha e Garòs.

En d'auti punts, coma en branc de Santa Hè (Bossòst)[36] era superposicion s'a produsit en un moment fòrça mès recent. Se tracte d'un branc en quau eth Camin Reiau en tot desseparar-se dera Garona, ací engorjada, ascendie per aiguavés dera montanha tamb un traçat practicament rectilinèu, enquia arténher un petit coret plaçat a cogant deth tucò de Santa Hè, coneishut coma era *pasada de Santa Hè*[37], per dempús tornar a baishar e contunhar direccion Vielha resseguint nauament era riba quèrra dera Garona.
Cau suslinhar qu'en punt mès naut deth tucò rocalhós se tròben es rèstes d'un antic bastiment de caractèr defensiu, possiblaments ua tor, d'epòca incèrta, que des dera sua posicion eminentament estrategica contraròtle perfèctaments tot aguest branc deth Camin Reiau atau coma eth pòble de Bossòst, era sua Lana e er arriu Garona.
Son fòrça es autors qu'an apuntat era existéncia ath long deth Camin Reiau de tot un seguit de tors e fortificacions que des de tempsi possiblaments plan antics susvelharien des des pròplèus nautades aguest èish viari.

1.7. Resultats dera recèrca arqueologica

En bastir-se a finaus deth XIX era carretèra s'optèc per eliminar aguesta ascension en tot resseguir era corba (meandre) dera Garona tamb un pronunciat e perilhós viratge. Totun en 2004 se modifiquèc en aguest punt eth traçat dera carretèra[38].

En çò que hèr ad aguest tram, es catаments preventius[39] amiadi a tèrme de manèra prealabla e simultanèa as òbres an permetut conéisher fòrça ben es caracteristiques constructives e era seqüéncia cronologica d'aguest branc deth Camin Reiau.



Fig. 8. Aspècte dera plataforma d'anivelament deth Camin Reiau en branc de Santa Hè (E. Ros)

Podem díder qu'era cauçada qu'auie ua amplària qu'oscilant entre 3,5 e es 4,75 m. Que maugrat era sua modèstia permetie era circulacion en andús sentits de cariòts. Era pinent dera montanha obliguèc entà arténher era orizontalitat a efectuar ua importanta plataforma de anivelament dera cauçada ena magèr part deth recorrut, artenhuda per miei deth catament deth terren e retalh dera ròca per un costat e per aute a un tèrraplen que s'empare en un potent mur format per grani blòcs irregulars, era màger part granitics, bastit tamb era tecnica dera pèira seca. Se poderen localizar quauques tròci d'empeiradi de moments desparièrs.

En planhet superior, just abantes de superar era *passada de Sta. Hè*, a on eth camin passaue per ua trinada catada en malh, se formaue en costat septentrionau ua ponina enclotadura, remplida de sediments argilosi e aigua, descurbírem qu'iniciaument, era via descriuie ua leugèra e ampla curvatura entath centre dera enclotadura abantes d'arténher eth cambiament de rasant retalhat era ròca. Apuprètz en uns 25m de longada s'auie

36. En tot vier de Vielha e immediatament abantes d'arribar ena Lana de Bossòst, s'eleve eth tucò de Sta. Hè qu'obligue ara Garona a descríuer ua pronunciada corba de riu. En 2004 eth Ministerio de Fomento modificiquèc eth traçat dera carretèra en aguest punt qu'auie devengut un des punts neres mès perilhosi dera carretèra, en tot recuperar eth traçat per Santa He encara qu'efectuant un plan important rebaish deth terren entà amendrir era arribentor des rasants.
37. MOGA PONT, J. (1929) ob. cit.
38. En 2004 eth Ministerio de Fomento modificiquèc eth traçat dera carretèra en aguest punt qu'auie devengut un des punts neres mès perilhosi dera carretèra, en tot recuperar eth traçat per Santa He encara qu'efectuant un plan important rebaish deth terren entà amendrir era arribentor des rasants.
39. COTS e CASANHA, P. (2003) e ROS BARBOSA, E. (2004)

conservat ua magnifica cauçada empeirada localizada en cors des cataments.
Malerosament sonque demoraue aguest ponin brigalh der empeirat, possiblament d'epòca romana, eth camin. Supausam qu'en un moment posterior cronologicament indeterminat, de segur, pr'amor d'ua major propension der endret per anegar-se, se modifiquèc leugèrament eth traçat, hent-lo resseguir eth hanhàs per ua còta un shinhau mès elevada.
Totun tanben era composicion dera plataforma d'anivelament, coneishuda pes talhs transversaus que poderem hèr en diuèrsi punts tanben mòstren ues caracteristiques pariones as infrastructures viàries d'epòca romana: ua succession de capes de materiau lític de dimensions variables, decreishent des dera basa entara superfícia, enquia arribar ath fèrm deth camin, qu'ena bona part deth recorrut ei format per graues (UE 302), eth nomentat *fèrm flexible* que segons estudis recents, siguec un element abituau de recobriment des vies romanes entà facilitar era circulacion rodada.

Dessús d'aguesta cocha de rodadura, possiblaments miei desapareishuda o eth mau estat pera accion dera erosion, posteriorament e en desparièrs moments cronologics s'i suberpausèren d'auti empeiradi. Eth mès subergessent e en mielhor estat de toti eth que se localizèc en sector septentrionau en branc inferior deth camin e mès apròp de Bossòst, de factura plan regulada, format per pèires garonenques de mesures miejanes cunhades a pression.

Tamb er objectiu d'evacuar es nombrosi corsi d'aigua que de manèra mès o mens contunhada s'escorrien pera pala dera montanha, s'adoptèren diuèrses solucions:

- Ua solucion consistie en bastiment de concavitats o goàs ena superfícia empeirada dera cauçada, en disposicion oblicua que vuedauen era aigua dehòra d'aguesta.

- Ua auta solucion ei ua sòrta de trincada que resseguís eth camin peth costat dera montanha, en part catada e en part artenhuda per miei deth bastiment d'un petit muret. Correspon a un moment recent dera cauçada.

- Totun era solucion mès estenuda[40] consistíe enes aigüères, hètes tamb blòcs o lòses de pèira de mesures miejanes o granes e cubèrtes tamb granes labades planères que dispausades transversaument o ath biscòrn deth camin, permeten eth pas sosterranh dera aigua per dejós deth camin.
Tanben se podec documentar coma eth traçat artenh adocir e uniformar era pinent maugrat era escalabrosa e pas guaira omogenèa morfologia deth terren, sustot en costat meridionau que presentaue un desnivèu fòrça mès acusat, aguest se susmontaue mejançant ua pinent constanta qu'obliguèc a adoptar en quauqui punts costives solucions d'anivelament, consistentes en rebaishar eth nivèu naturau deth terren en tot qu'en d'auti ath bastiment d'ua plataforma anautida.

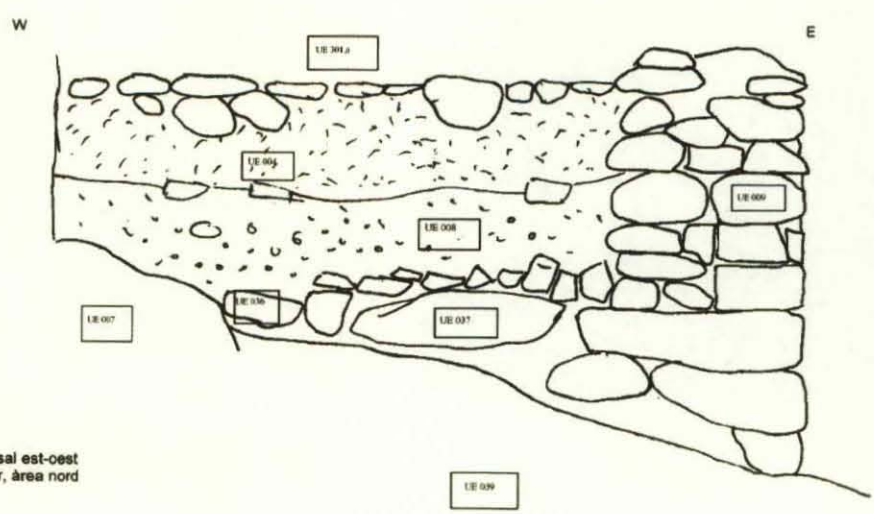


Fig. 9. Seccion transversau dera plataforma d'anivelament (E. Ros)

40. Se pòt observar tanben en d'auti trams ben conservadi deth Camin Reiau

Plan subergessent ère era estructura de ponton que permetie eth pas sus eth Barranc des Castèths. Se sage d'ua estructura[41] reaument singulara pr'amor des sues dimensions, maugrat qu'aplique era madeisha tecnica constructiva simpla e rudimentària des canalizacions adès comentades. Atau sus es dus estreps o contrafòrts lateraus, plaçadi a andús costats deth barranc e integradi ena plataforma anautida deth camin, s'assetien tres enormes lòses de blesta, dispausades en sens longitudinau ath camin. Era mès grana mesurave 2,60m de longada per 1,20m d'ample e uns 30cm de celh. Se trobauen integrades laguens er empeirat e eth celh de graves que constituien eth pasiment dera cauçada.

Maugrat era mancança de materiaus datables, eth registre arqueologic en basa ara superposicion estratigrafica mos a permetut[42] d'establir era seqüéncia constructiva e d'us que seguís:



Fig. 10. Fragment dera cauçada empeirada tamb grani blòcs poligonaus (Ue 303), corresponent ath moment mès antic deth Camin Reiau, localizada pendent es òbres. (E. Ros)

Ath moment mès antic corresponerie eth cuert branc d'empeirat format per grani blòcs poligonaus (UE 303) conservat en planhòt superior deth costat septentrionau. Sonque en aguest punt existic, coma ja auem vist, en cèrt moment ua rectificacion deth traçat dera via. Aguest magnific empeirat semble que tanben anarie curbit per un celh de tèrra sablia. Era rèsta de traçat que semble auer-se mantengut inalterat ath long des successives fases pr'amor dera sua solidesa e endonviat dessenh, poirie correspóner tanben ad aguest moment iniciau, que porie datar-se perfèctaments pes sues caracteristiques morfologiques e pera concepcion deth traçat en epòca romana.

– Per çò que hè ath ponton des Castèths ei ua òbra de datacion incèrta, possiblaments rehèt en diuèrses escadences.

– A ua dusau fasa que tanben se poirie adscríuer perfèctaments ara epòca romana o ben naut medievau corresponerie era modificacion deth traçat en planhòt superior qu'adès n'auem hèt hèt repòrt. Maugrat non existir estudis detalhats poirie tractar-se deth heiredement generau qu'afectèc a Euròpa entre es sègles II-III dC eth sègle XI. Tanben ad aguest moment corresponerie eth celh de graves plan ben compactades a mòde de pasiment e es murs de sostenement deth camin, atau coma es nombroses aigüeres mès antiques que trauessen era estructura entà garantir-ne un bon drenatge.

– Era tresau fasa vierie representada per un empeirat de calhauèra garonenca miejana o petita que pasimente es brancs mès arribenti deth camin (UE 301,b). Se pòden observar nombroses refraccions. Tanben pendent aguesta fasa, en brancs mès planèrs s'auessen podut produsit adobaments deth celh de rodadura de graues, en tot auer-se originat era inutilitzacion, peth rempliment de graues, de bèra ua des canalizacions. Poderie correspóner ar emplec e ara mantenença deth camin pendent era epòca baish medievau e modèrna.

– Era quatau fasa supausarie eth bastiment d'un nau empeirat (UE 301,a) tanben

41. Identificada e estudiada pendent era prumèra fasa d'actuacion arqueologica per P. Cots.
42. ROS BARBOSA, E. Memoria de la intervenció arqueológica preventiva (2ª i 3ª fase) prèvia a les obres de modificació del traçat de la carretera N-230, entre Pk. 176,6 i 179,7 . 2004

integrat era màger part per calhauèra garonenca, que, curiosaments, trobam sonque enes sectors inferiors des dus aiguapinents en connexion damb era carretèra, e qu'en andús casi s'estien enquia un punt plan determinat: en airau sud enquiara entrada deth ponton des Castèths e en aiguapinent nòrd concludís bruscament. En aguest cas, es nombrossi corsi d'aigua que trauèssen era cauçada empeirada, non son evacuadi pes caracteristiques aigüeres sosterranhes coma ena rèsta deth camin senon que s'adòpte ua solucion totauments diferenta: era aigua ei eliminada mejançant era creacion de leugères depresions ena superficia dera empeirada que canalizen era aigua entar exterior. Aguest sistèma de drenatge se suberpause ath pasiment e aigüeres descrits ena fasa anteriora. (UEs 040 i 043).



Fig. 11 . Pasiment empeirat (Ue 301.a) en branc de connexion tamb era carretèra en sector nòrd (E.Ros)

– Fin finau, eth darrèr moment de tenguda deth camin serie representat en airau nòrd peth plaçament un alinhament de grani blòcs coma ua sòrta d'emparament laterau deth camin que porie correspóner as trabalhs d'extreiguda de husta bracada pes quaus sabem s'empleguec eth camin enes ans 60, damb ajuda de maquinària pesant e camions. Tanben i corresponerie un petit muret qu'impedís qu'era aigua deth barranc deth Portilhon era cauçada. Dempús d'aquerò eth camin siguec abandonat e rapidament boscat. Per contra, en aiguapinent sud, era existéncia de prats e bòrdes hec qu'esporàdicament, se contunhèsse emplegant entà accedir tàs finques enquiara actualitat.

Per tot aquerò, maugrat era modestia dera sua amplada (3,5 -4,7m), er emplec de quauques tecniques constructives emplegades des deth neolitic –que per auta part an perdurat ena arquitectura populara enquia lèu es nòsti dies e e era manca de trobalhes de miliaris, mos atrevim a assolidar, dempús dera comparança dera estructura tamb recents estudis de d'autes vies d'epòca romana, qu'eth dessenh rectilinèu deth traçat e eth suenh d'aguest en non suberpassar pinents excessivaments pronunciades çò qu'obligue a costives solucions de nivelament, respon as caracteristiques dera engenharia viaria romana, totun que sense desbrembar-se deth caractèr plan segondari dera via, emplegada de manèra contunhada des d'alavetz enquia prumèries deth s. XX. Aguesta perlongada tenguda a comportat ath delà nombroses rectificacions, addicions e adobaments que soent ei impossible d'adscriure cronologicament a un periòde istoric determinat, en tot èster sonque possible balhar ua cronologia relativa en tot aplicar es critèris estratigrafics d'anterioritat e posterioritat.

2. Eth hilat de camins dera Val d'Aran

Ath delà deth Camin Reiau, èish viari principau que discor per hons dera Val eth hilat comunicatiu dera Val d'Aran, des de temps qu'auem de supausar tanben plan reculats, se completaue tamb d'auti camins o corsères generaument sonque dables a pè o entà montures[43], soent de grana arribentor, eth traçat des quaus obligaue tanben ath bastiment de paredaus, tèrraplens o empeiradi qu'en bona part an arribat enquiàs nòsti dies, encara qu'aué malerosament era pèrta d'un usatge e mantenement contunhat, hijuda ara escassetat de bestiar miace de hèr-les desparéisher.

43. Madoz s'exclame de que toti eri son de herradura. Totun sabem qu'a finaus deth s. XIX entara espleita forestau e minèra e eth carreg deth minerau e dera husta se bastiren quauqui camins dables entà carretes.

Laguens d'aguest hilat i podem diferenciar:

- camins que restacauen es pòbles
- camins qu'amiauen tà zònes d'espleita economica
- camins qu'a trauès des pòrts de montanha comunicauen tamb es parçans vesins

En parlar deth Camin Reiau ja auem hèt referéncia a quauques bifurcacions qu'amiauen entàs pòbles pes quaus non passauen eth Camin Reiau. Tanben auem parlat de bères variantes en sòn traçat segont era hònt d'informacion -e eth moment istoric- que pòden respóner a ua modificacion reau deth traçat en un moment istoric concrèt o mès lèu, ara existéncia d'ua dualitat de camins qu'a viatges hè de mau discernir quin des dus ei vertadèrament eth Camin Reiau. Madoz mos informe que coma eth madeish Camin Reiau èren fòrça perilhosi.

Un aute important ensem, son aqueri camins qu'en tot gésser de cadun des pòbles se dirigien entàs espleites tradicionaus (mòles e ressècs idraulics, horns de caudia, coitius, bòsqui, peirères o losères, menes, airaus de caça o pesca e sustot es peishius. Quauqu'ues d'aguestes espleites se trapauen en endrets relativament apròp des pòbles e a ua nautada mès o mens pariona. En cas de quauques mòles e ressècs auem podut veir qu'èren plaçades ath cant deth Camin Reiau. D'autes espleites per contra, se situauen fòrça peth dejós dera zòna abitada. Tanben en aguesti camins, ei en generau plan mauaisit de balhar ua data entath sòn bastiment. Soent, a ua escala menor trapam es madeishes solucions tecniques qu'auem vist tengudes en Camin Reiau.

2.1. Es camins minèrs

Clarament diferent ei eth cas d'un petit mès plan interessant ensem de camins, tipologicament plan subergessents autant pera entitat des sues estructures com pera valentia des solucions tecniques ad aguestes aplicades, que sabem siguec frut dera intensificacion dera espleita minèra a compdar dera dusau meitat deth sègle XIX. Ath long d'aguesta prumèra fasa d'efervescéncia dera expleita des menes, plaçades en nautades que despassauen es 1800 o autanplan es 2000m, se bastiren diuèrsi camins, especiaument dessenhadi entath carrèg massiu deth minerau. Entre aguesti senhalaram eth camin de Bedrera (Canejan), de Mena Margalida (Bossòst), de Solitària (Arres) e de Horcalh (Bagergue). Eth camin de Bedrera restacaue de 1865 estant es ja alavetz plan importantes menes de Liat, tamb era Honaria, a on, coma encara aué eth toponim rebrembe, tres grani horns permetien de desseparar eth plom contengut en minerau (galena e esfalerita)[44]. Eth traçat deth camin, relativament doç, permetie mejançant un elaborat sistèma de contunhades plataformes e amples marregades, eth carrèg deth minerau en carretes tirassades per mules, maugrat eth considerable desnivèu d'uns 1400m existent entre andús endrets[45]. Encara aué eth sòn pro bon estat de conservacion hè possible e plan recomanable seguir e gaudir deth sòn recorrut.



Fig. 12. Tamb ampli e doci viratges eth camin accedís pera val de Bedrera (E.Ros)



Fig. 13. Detalh des viratges e es magnifics murs de contencion deth camin de Mena Margalida tà Cledes (E.Ros)

44. SANTAMARIA,J-ROS, E-GAVALDÀ, J. Era mineria dera Val d'Aran (2008)
45. LOPEZ MONNE, R. A peu per les carenes atlàntiques de l'Aran, 2007

Un aute subergessent camin minèr se trape en aguest cas associat ara istòria de Mena Margalida, plaçada en barranc omonim, dera quau, auem constància qu'ère espleitada des d'aumens dera meitats deth sègle XVIII. En 1864, entath tractament deth sòn minerau, se bastic un bocard en Cledes. Tanben ací, a fin de carrejar en carrètes eth minerau enquiath bocard, se bastic eth camin.
Tanben eth sòn traçat siguec suenhadament dessenhat e executat, damb ua amplada fòrça notabla dera cauçada empeirada (3,5m-4m), entà perméter de superar damb ua pinent regulara e acceptabla, maugrat er important desnivèu (apuprètz uns 700m). Açò requeric eth bastiment de nombrosi tèrraplens e d'importants murs de sostenement, especiaument enes fòrtes marregades deth prumèr branc.

En cas des menes deth Horcalh, eth transpòrt deth minerau se projectèc tà prumèries deth sègle XX (1902-1905) d'ua faiçon plan diferenta. Plan apròp dera termièra, se bastic un camin de hèr d'uns tres quilomètres que restacaue er airau minèr tamb eth teleferic plaçat en aiguapinent francés a pòga distància deth Pòrt d'Òrla. En sòn recorrut era via suberpassaue es accidents deth terren tamb viaductes, plataformes e trincades de pèira shuta qu'encara aué e a despièch deth pas deth temps, en aguesti paratges de nauta montanha son plan impressionants.



Fig. 14. Ua des plataformes d'anivelament deth traçat deth camin deth carrilet minèr deth Horcalh tath Pòr d'Òrla (E.Ros)

2.2. Es pòrts de montanha

Constituís eth darrèr corròp de camins, aqueri qu'a trauès des pòrts de montanha amiauen entà França -Luishonès, Comenge o Coseran- Benasc, era Ribagòrça o eth Palhars. Es istoricament mès transitadi an estat es pòrts de Vielha (2.479m), eth dit Pòrt de Benasc – en realitat Pòrt dera Picada (2.462m), de Palhars -tanben aperat Pèires Blanques o Bonaigua (2.072m), Beret (1.860m) e Portilhon (1.310m), e a nivèu mès locau tanben aueren era sua importància entre d'auti es pòrts de Caldes (2.500m) e Rius (2.280m) que des dera part superiora dera Val permetien de passar tanben entara Ribagòrça, o tara Montjòia (2.150m) e Escaleta (2.410m) que metien en contacte era Artiga de Lin e eth Luishonès, e es d'Òrla (2.630m) e Horquèta (2.550m) que comunicauen tamb eth Coseran.
Per toti aguesti camins i a auut istoricament ua circulacion continuada de traginèrs tranportant mercadaries, jornalèrs cercant trabalh, estudiants, viatgèrs, pastors e ramats, pelegrins o romieus e autaplan tropes. Totun, pr'amor dera nhèu e dera dura e cambianta climatologia dera nauta montanha èren plan dangierosi, especiaument enes mesi d'iuèrn quan autaplan demorauen intransitables. Entà secórrer a viatgèrs des d'epòca medievau se comencèren a bastir, ath pè des pòrts refugis o espitaus.

Fco. de Gracia tanhent as qu'er autor considère es 5 pòrts mès importants entara comunicacion tamb Espanha ditz tèxtuaument:
"...pero los cinco que salen en España, por la aspereza de sus montañas, y de la mucha nieve que cae en ellos, suelen estar cerrados casi ocho meses al año, sin podelles andar, sino con gran dificultad y peligro..."[46]

Ua aproximacion ara nauta siniestralitat d'aguesti passi de montanha mos la balhe er estudi de J.C. Riera Socasau[47] en tà çò qu'ei as accidents mortaus que s'i produsiren pendent es sègles XVII e XVIII, es quadres deth quau peth sòn interés de contunh reprodusim:

46. GRACIA, Fco. de "Relación al rei ..." (1613)
47. Era sanitat ena Val d'Aran. S. XVII e XVIII (1978)

ACCIDENTS MORTAUS ENES PÒRTS DE MONTANHA[48]

AUBÈRT		
Octobre de 1782	Pòrt de *Benasch*	Mair e hilh.
GARÒS		
Noveme de 1702	Pòrt de Vielha	Un òme.
Enero de 17645	Pòrt dera Bonaigua	Un òme.
LES		
Deseme de 1732	Pòrt de Vielha	Un òme.
Junh de 1738	Pòrt de *Pallás*	Un òme.
MONT		
Deseme de 1776	*La Majaca*	Un òme.
Març de 1782	Pòrt de *Pallás*	Un òme.
? de 1787	Pòrt de Vielha	Un òme.
TREDÒS		
Hereuèr de 1769	Pòrt de *Pallàs*	Dus òmes.
VILAC		
Hereuèr de 1781	Arribèra de Tredòs	Un òme.
Deseme de 1789	Pòrt de *Pallas*	Un òme.
VIELHA		
Mai de 1755	Pòrt de Vielha	Un òme
Gèr de 1762	Pòrt de Vielha	Un òme.
Noveme de 1779	Pòrt de Vielha	Un òme.
Deseme de 1779	Pòrt de Vielha	Un òme.
Deseme de 1782	Pòrt de Vielha	Un òme.
Març de 1782	Pòrt de Vielha	Un òme.
Noveme de 1789	Pòrt de Vielha	Un òme.
Març de 1793	Pòrt de Vielha	Un òme
Març de 1796	Pòrt de Vielha	Un òme
Abriu de 1799	Pòrt de Vielha	Un òme
Hereuèr de 1801	Pòrt de Vielha	*Un minyó*

Totau defuncions per congelacion : 24

TREDÒS		
Gèr de 1772	Pòrt de *Paliás*	4 òmes.
VIELHA		
Gèr de 1740	Pòrt de Vielha	1 òme.
Deseme de 1791	Pòrt de Vielha	2 òmes.
VILAC		
Gèr de 1740	Pòrt de Vielha	3 òmes.

Totau defuncions per lauegi : 10

TOTAU D'ACCIDENTS MORTAUS: 34

En concrèt sabem per Fco. de Zamora[49] qu'es pòbles de Salardú e Tredòs se hègen cargue de mantier transitable eth Pòrt de Palhars (Bonaigua) en tot qu' era vila auie suenh deth Pòrt de Vielha pendent es mesi d'iuèrn, mantenement qu'en determinadi periòdes s'arrendaue[50].

Coma assolide Ma. Angels Sanllehy[51] ... en quinsevolh cas toti aguesti testimònis desmentisen eth mite d'ua Val d'Aran totaument isolada d'Espanha pendent es longui mesi d'iuèrn . Estèc justament era espectaclosa mielhora des comunicacions que per tot s'experimentèc ath long deth sègle XIX e sustot eth sègle XX, ena que creèc aguest mite, pr'amor qu'alavetz toti aguesti camins demorèren obsolèts e era cadia pirenenca se convertic en ua grana barrera.

2.2.1. Eth Pòrt de Vielha

Eth mès tengut e donques tanben eth qu'a generat un màger volum de documentacion a estat eth Pòrt de Vielha, çò que justifique era existéncia ath sòn pè, en costat meridionau, ena val de Barravés, der Espitau de Vielha, tanben aperat de St. Nicolau des Pontelhs[52]. Ei aguest eth camin que seguiren en epòca medievau es reis dera Corona d'Aragon, entre es quaus Jaime I quan en 1265 visitèc era Val d'Aran. Gracia lo considère de mès bon hèr que non pas eth de Benasc, a despièch d'auer andús ua nautada pariona. Coma j'auem

48. Basat enes donades contengudes enes libres parroquiaus de defuncions qu'an arribat enquia nosati. Cau auer present que non totes es parròquies an sauvat aguesti libres, e que soent es libres sauvadi non abracen pas tot eth periòde estudiat
49. ZAMORA. Fco. de "Diario de ..." 1789
50. SANLLEHY E SABI, Ma. A. Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII). Vol. II. El marc econòmic. (2007)
51. Comunitats, veïns i arrendaments a la Vall d'Aran"
52. Fondat er an 1192 peth rei d'Aragon Alfons Iiau, eth Cast, entà acuélher as viatgèrs abantes o dempús de traspassar eth pòrt, gaudic pògui ans dempús (1198) d'un privilègi deth rei Père eth Catolic mejançant eth quau passe dirèctament jos era proteccion reiau. A compdar de 1570 passèc a èster proprietat dera vila de Vielha que n'assumís tanben era gestion.

comentat en ocasions[53] era vila o eth terçon de Vielha arrendauen a particulars es accions entà hèr-lo transitable o entà méter "portaires" a disposicion des viatgèrs. En contrapartida er arrendatari crubaue un peatge o dret de pas. Eth servici s'estenie d'abitud des de St. Martin (11 de noveme) enquia Sta. Creu (3 de mai), mès podie alongar-se cosent tamb era climatologia. Aguesti arrendaments se celebrèren entre es sègles XVI enquiath XIX. Sus eth passatge deth Pòrt de Vielha tamb nhèu e de quina faiçon carrejauen era mercadaria aguesti portaires, ei plan interessanta era descripcion balhada per Fco. de Zamora[54]:

"Este paso es sumamente peligroso en tiempo de invierno y en sus estaciones inmediatas, llegando en algunas ocasiones a estar cerrado para animales sueltos de cualquier especie, y par los cargados, hasta mayo. En este intermedio pasan algunas gentes del modo siguiente: se ponen en los pies una herradura de 4 puntas llamada "gallas" [55] *y en la mano un palo llamado "bordón" que igualmente tiene una punta*[56]*. Con estos instrumentos emprenden la subida del puerto para ir a buscar al Hospital los abastos de vino y aceite. Por ordinario allí toman los pellejos que conducen las caballerias, y atándolos fuertemente se los ponen al cuello unidos a la cabeza con una cincha que llaman "tenera". De este modo emprenden la subida hasta llegar al cabo del puerto, en donde, dejando el pellejo en tierra, unas veces se sientan encima dejándose caer desde aquella altura, llevando delante el bordón , inclinada la punta hacia sus piernas , las cuales tiran adelante. Y de este modo bajan desde lo alto a la falda en muy pocos minutos, siendo así que es distancia de hora y media. Si la nieve no está crecida, que hay algunas llanuras, entonces no se sientan sino que lo van arrastrando con la misma cuerda que llevan en la cabeza. De este modo no solamente bajan ellos, sinó los demás que transitan aquel paraje. "*

E encara hig: *"A los hombres que hacen esto se llama "duzés". Antes era esto más común que en el dia".*

Quauqui ans dempús, Madoz (1845) tanben s'i referís, en tot qualificar-lo de perilhós maugrat non èster de grana longada. Tanhent ar Espitau de St. Nicolau laude eth sòn servici en tot informar qu'es prètzi des minjars ei regulat peth governador entà pr'amor de que sigue accessible a tota sòrta de viatgèrs. Tanben mos assabente qu'a despièch que de prumèries de noveme a junh pr'amor dera nhèu non ei pas bric aconselhable eth pas de montures, soent, quan hè bon temps, era gent deth país o des parçans vesins se risque a hèr a passar es sòns grani ramats de recria de shivaus e mules entà vener-les enes hèires d'Aragon mès concurregudes que se celèbren en iuèrn. En aguestes entremieges entà cauishigar era nhèu e hèr eth pòrt mès transitable prealablament i hegen passar ua trentia, quarantia o autaplan cinquantia de bòs. Totun, passar eth pòrt en iuèrn supausaue tostemps un gran perilh entà persones e bens coma tanben es relats de viatgèrs coma Maurice Gourdon[57] en sòn passatge en miei d'ua grana tempèsta er an 1876 o de Juli Soler e Santaló en descurbir ena ascension ua des victimes deth darrèr iuèrn[58] ne son bon testimòni...

2.2.2. Eth Pòrt dera Bonaigua

Des deth pòble de Tredòs arrincaue eth camin entath pòrt de Palhars – tanben nomentat Pèires Blanques e mès modernament Era Bonaigua- en tot contunhar eth traçat deth Camin Reiau. Totun èster ua perlongacion deth principau èish viari, pr'amor dera rivalitat des aranesi tamb era casa compdau deth Palhars, non estèc pas guaire tengut pes aranesi en epòca medievau. Per aguesta rason ua tor estrategicament plaçada naut deth pòrt, nomentada Pòrt–Aran contrarotlaue eth pas. Per ací penetrèren es tropes deth comde Ug Roger de Palhars enes sues invasions d'Aran es ans 1482 e 1483. Totun, dempús dera queiguda dera dinastia comdau palharesa eth transit comerciau per aguest camin s'anèc intensificant.

Ei per aguest pas qu'arribèc tara Val d'Aran Fco. de Zamora qui mos ac descriu d'aguesta faiçon[59]:

53. S'an conservat es contractes d'arrendament celebradi pera universitat (ajuntament) peth periòde comprenut entre es ans 1592 e 1644 e eth celebrat peth terçon en 1645-46. SANLLEHY, Ma. A.
54. "Diario de ..." 1789
55. Ua sòrta de grampons mès o mens parions as qu'aué tien es alpinistes entàs pinents de nhèu o gèu.
56. Tanben aguest esturment aurie eth sòn equivalent en piolet actuau. COROMINES, J. documente aguest sens de baston tamb punta en mot bordon.
57. A trauèrs der Aran (1884)
58. La Vall d'Aran (1906)
59. "Diario..." (1789)

"Llegamos a la ermita de la Virgen de las Aras, habiendo antes pasado el mesón de la Bona Aigua, que són los dos únicos edificios que hay del Duque, en que parece hubo un castillo, de que quedan restos. Se pone tanta nieve en este puerto que tiene obligación el mesonero de la Bona Aigua de poner unoa pinos por señales para que no se pierdan los trajineros"

Zamora tanben mos assabente que ja començant era baishada peth aiguapenent aranés, ena hònt d'Aigua Era, pògui ans abantes era nhèu auie aucit a 5 persones. Madoz[60] hig tanben que maugrat non èster plan anautit eth camin ei plan de mau hèr tant pera sua longada, non inferiora a 4 ores, coma pes grani perilhs qu'amague pes lauegi, especiaument per aiguapenent aranes, e pes sobtats cambis de temps. Tamb tot reconeish qu'ena sua epòca ei eth mès convengut de toti, autaplan tamb nhèu. Ei pr'amor d'aquerò que segon contunhe explicant er autor, cada an se produsien accidents e malastres, des quaus ère coneishedor coma dera produsida en hereuèr de 1843, ena quau moriren 5 persones, o dera produsida en gèr de 1845 en que perderen era vida un capitan de carrabinèrs e eth sòn subaltèrn, 2 francesi e 4 espanhòus tamb es respectives montures, o der accident qu'eth pròpri Madoz ath dauant d'ua colona militara auie patit en sajar de traspassar eth pòrt de net, en miei d'un heired rigorós e un naut celh de nhèu que caperaue er arramatge des pins que mercauen eth camin. Dempús er autor contunhe eth relat en tot condar es efèctes demolidors qu'eth madeish a experimentat provòquen en pòrt es lauegi e es povins ada eri associadi. Pr'amor de secórrer as viatgèrs qu'an d'afrontar aguestes penalitats posse ath governador a bastir atau e coma se projèctaue un refugi que nomente espitau de Tredòs[61].

E envèrs ath temps de dubertura e as condicions deth pas ditz:

"El puerto puede considerarse completamente abierto, derritida la nieve del tránsito cinco meses; cuatro y medio comunicalbe a beneficio de los esfuerzos del país y del valor proverbial de los habitantes para luchar contra este género de peligros, pudiendo decirse que los dos meses y medio más rigurosos del invierno estaria completamente cerrado para las personas, como lo está para las caballerias, si no tuvieran los araneses necesidad de proveerse en este lado del Pirineo de los artículos indispensables de la vida. De aquí las desgracias que ocurren en este puerto, en el que apenas pasa un invierno en que no tenga el país que llorar la muerte de honrados ciudadanos, de hombres laboriosos, de padres recomendables."

En 1906 Soler i Santaló mos ditz qu'eth pòrt demore intransitable entre 5 o 6 mesi ar an pr'amor dera nhèu acantierada e deth fòrt torbeg. E mos explique tanben es grani trabalhs que quauqui ans auien es aranesi entà daurir-lo entà darrèrs d'abriu entà amiar eth bestiar tara hèira de Sort:

"Es curiós veure la passada d'aquest gran aplec de bestiar de tota mena procedent de l'Aran , formant l'avantguarda 'l bestiar boví que per sa gran resistencia va aixafant la neu y obrint pas al demés bestiar que va reraçaga y que compost de matxos y mules , constitueix el principal recurs del país".

Lèu un sègle e miei mès tard tornam a trapar ua tenguda pariona des bòs entà cauishigar era nhèu coma Zamora mos conde en Pòrt de Vielha.

2.2.3.Eth Pòrt de Benasc

De hèt eth pas entà Benasc s'a produsit indistintament per dus vies, eth Pòrt dera Picada (2.470m), ena cabeçada dera Artiga de Lin e tanben peth dit Pòrt d'Albera o de Campsaure (2.048m). Aguesti passi son referenciadi en sègle XII e XIII. Pròva dera sua importanta tenguda ja en epòca medievau e modèrna ei eth bastiment dera fortificacion de Castèth Leon (Es Bòrdes) ena junhença der arriu Joeu e era Garona, qu'ath delà tanben contrarotle era comunicacion tamb eth Luishonès a trauès des Pòrts de Montjòia e Escaleta. Ath pè d'aguesti pòrts e coma refugi entàs viatjaires i auie eth santuari dera Mair de Diu dera Artiga de Lin.

60. "Diccionario... (1845)
61. Dilhèu eth refugi deth Ticolet, ath cant deth camin a mieja nautada sus era Val de Ruda.

3. Bibliografia

- AADD: (1987) Catalunya Romanica. XIII Val d'Aran
- AADD: (2008)Aran Clavis Regni. Era Defensa d'un país. Catalòg dera exposicion. CGA. Vielha
- BARELLA I MIRÓ, A. (1999): "La Vall d'Aran a la cartografia antiga de Catalunya "Treballs de la Societat Catalana de Geografia, 48, pp. 5-26
- BELTRÁN MARTÍNEZ, A. (1990) *La red viaria en la Hispania romana*, Simp. Tarazona
- BERGER-VERDENAL, M.G. (1995) *La cartographie des Pyrénées: l'oeuvre de Franz Schrader et des Topographes du Club Alpin Français.* Les Pyrénées. Lieux d'interaction des savoirs (XIXe-debut Xxe s.). CTHS. Paris
- BRAEMER, F. (1981) *Le commerce, les materiaux d'architecture et du sculpture de part et d'autre de la chaîne des Pyrénées dans les provinces de Tarraconaise, de Narbonense et d'Aquitaine.* 106 Cong. N. Société-Savantes.
- COROMINES, J. (1991) El parlar de la Vall d'Aran. IEC. Barcelona
- CASAS i GENOVER, J. (1981) *Vías romanas en Cataluña,* R. Arq, 7
- CASAS i GENOVER, J. (1981) *La via romana del Capsacosta.*
- CASAS i GENOVER, J. (1984) *Les vies de comunicació romanes al Pirineu Català oriental, Hannibal Pyrenaeum Transgredietur*, C. Puigcerdá
- CASTELLVI,G, J.-P. CAMPS, J. KOTARBA -A. PEZIN. (1998) *Voies romaines du Rhone a l'Ebre : Via Domitia et Via Augusta.*
-COTS E CASANHA, P. (1987) *Estado de la cuestión sobre las comunicaciones en la Val d'Aran (Lleida* Simp.Tarazona
-COTS e CASANHA, P. (2003) Camin Reiau (Bossòst –Val d'Aran) Memòria de la primera fase d'excavació preventiva i documentació gràfica . Memòria inèdita. CGA.
- CHEVALIER, R. (1972) *Les Voies Romaines*
- GRACIA DE TOLBA, J. FCO. (1613): *Relación al Rey Don Phelipe III nuestro señor, del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, iglesias y personas del Valle de Aran, de los eyes que le han posseydo., sus conquistas, costumbres, leyes y gobierno*
- GÓMEZ-TABANERA, J.M. (2000). *Transporte en carro y rueda en la Península Ibérica prerromana.* V Congreso Internacional de Caminería Hispánica. Valencia.
- GOURDON, M. (1884); *A travers l'Aran.*
- LIZOP, R.. (1931) *Les Convenae et les Consoranni.*
- LOPEZ MONNE, R .(2007) A peu per les carenes atlàntiques de l'Aran,
- MADOZ, P (1845). Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar. Valle de Aran.
- MARQUEZ PEREZ DE AGUIAR (1878); *Memória acerca del Valle de Aran*
- MARTIN BUENO (1978), *Vias de comunicación y romanización en el alto Aragón.* II Col. Puigcerdà
- MENÉNDEZ PIDAL, G. (1951). *Los Caminos en la Historia de España.*
- MOGA PONT, J. (1929) *Llibre de Casa Lobató de Gessa.* manuscrit. Còpia Musèu dera Val d'Aran
- MONTANER, M. C. (2003) Los excursionistas y la cartografia de los Pirineos a partir de 1870. ICC
- MORENO GALLO, I. (2001). *Características de la Infraestructura viaria romana* .Ingenieria y Territorio 56
- MORENO GALLO, I.(2002). *Infraestructura viaria romana II.* I Congreso Obras Publicas Romanas
- MORENO GALLO, I.(2004). *El Summum pyraneum aragonés.* El Miliario extravagante. Num. 88, Cuarta Epoca.
- PADRÓ i PARCERISA, J. (1984) *Les vies de comunicació romanes al Pirineu Català,* C. Puigcerdà *Hannibal Pyrenaeum Transgredietur.*
- PÉREZ, J. A (1985) *La vía romana de Ilerda a Osca*, Bolskan, 2, Huesca
- PAILHÈS, C. (2000) Terres et hommes de frontière. Conseil Général de l'Ariège. Foix
- RIERA SOCASAU, J.C. (1998). Era sanitat ena Val d'Aran. IEI. Lhèida
- ROS BARBOSA, E. (2004) Camin Reiau. Bossòst-Val d'Aran. Memòria de la intervenció arqueològica preventiva (2a i 3a fase). Memòria inèdita. CGA.
- ROUCHE, M. (1981), *Les relations transpyrénéenes du Ve au VII siècle. Les communications dans la Peninsule Ibérique au Moyen-Age.* II Colloque Pau

- ROCAFORT, C. (1900). *Excursió als Pirineus de Lleida, Alt Pallars, Vall d'Aran, Maladeta i Caldes de Bohí.* Agost Butlletí CEC
- SANCHEZ SANCHEZ, J. (2002) *Caminos romanos de herradura.* El Miliario extravagante. Num. 81, Cuarta Epoca.
- SANLLEHY E SABI, Ma. A. (2007). Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII). Tremp
- SANTAMARIA,J. - ROS, . - GAVALDÀ, J. (2008) Era mineria dera Val d'Aran. CGA. Vielha
- SOLER I SANTALÓ, J. (1906) La Vall d'Aran . Barcelona
- SCHRADER, Fr. (1882-1892) Pyrénées centrales avec les grands massifs du versant espagnol. E 1:100.000 (seconde édition) Fol 3. Vallée d'Aran. http://pagesperso-orange.fr/rondi/techoueyre/schrader/
- SCHRADER, Fr. (1882-1892) Pyrénées centrales avec les grands massifs du versant espagnol. E 1:100.000 Fol 3. Vallée d'Aran. (première edition). CAF Paris 1884. Centre Excursionista de Catalunya. Mapes Antics/ Visor d'objectes en http://mdc.cbuc.cat/cdm4/document.php?CISOROOT=/mapesCEC&CISOPTR=55&REC=1
- THIOLLIER-ALEXANDROWICZ, GABRIEL, R. BEDON, (1996) *Itineraires romains en France : d'apres la "Table dePeutinger" et l' "Itineraire d'Antonin.*
- ZAMORA, FCO, DE. (1789): *Noticias que se desean adquirir para la Historia de los Pueblos de Cataluña. Interrogatorios Generales.* Respostes Val d'Aran . 2435 e 2473 Biblioteca Palacio Real Madrid (còpia Archiu Calzado-Les)
- ZAMORA, FCO, DE. (1973): Diario de los viajes hechos en Cataluña (1784-1789). Barcelona